

SAYI: 31

FİYATI: 800.000 TL

OCAK-MART 1999

ISSN 1301-67
612-0100-59

Çvneburî

KÜLTÜREL DERGİ

ჩვენებური

კულტურული კრებულის

Başş içinde Birarada Yaşamak
Avrupa Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Sözleşmesi (Tarih Metinleri)

Kuzey Kafkasya: Tarih Tekrarlarını mı

19. Yüzyılda Bir Abhaz Topuluğu Pshular

Abhaz Halkının Sürünü

İstanbul Çerkes Kadınları Teavun Cemiyeti

Bir Çerkes Masalı / En Büyük Hangisi?

Şamil'in Çerkesya Naipleri

Bilinen Dünyanın Bilinmeyen Ülkesi: Kuzey Kafkasya ve Çerkesler

Adıöler Üzerine Kısa Kısa Notlar

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Çerkesler

Kıbrıs Beş Dağ İnde, Çatışma İhtimali Var İnde!

Dağıstan-Avar Mimarisi

"Laz" Teriminin Etimolojisi...

Pontosça ve Lazca

Cumhuriyet İdaresi ve Laz Kültürü

Nena Putxun Mara Ç'ara Doskidun

Unutulan Laz Evleri

Megrelce, Kuzey Rüzgarı ve Güneş

Kafkasya'nın Etnik Sorunu Müslüman Meshiler

Rusya ve Gürcüstan Arasında Sıkışmış Bir Halk: Mesketler

Kafkasya'daki Yahudiler

Kafkasya İle İlgili Kısa Haberler... Çeşitli Derlemeler... Yazılar...

Avrupa Bölgesel ya da
Azınlık Dilleri Sözleşmesi maeven

19. Yüzyıl Bir Abhaz Topuluğu, Pshular

Abhaz Halkının Sürünü

İstanbul Çerkes Kadınları Teavun Cemiyeti

Kuzey Kafkasya ve Çerkesler

Dağıstan - Avar Mimarisi

Laz Teriminin Etimolojisi

Pontosça ve Lazca

Kuzey Rüzgarı ve Güneş

Müslüman Mesket Türkleriyle Trajedi

Kafkasya'daki Yahudiler

İstanbul
Çerkes
Kadınları
Teavun
Cemiyeti

19. Yüzyıl - Abhaz Halkının
Sürünü

Firina Özgür Akın...

ÖTEKİ: KIBRIS BEŞ DAĞ İNDE

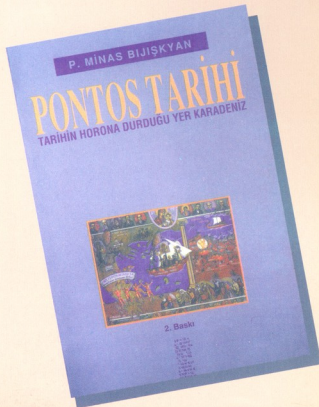
6. Yeni Sayımız
Merkez Gazete Bayiiileri
ve Kitapçılarda...

Abone: 4 sayı için abonelik ücreti; 5.000.000 TL. Yurtdışı, 150 DM veya 160 Hollanda Florini

Aşağıda verilen hesap numaralarından birine ücreti yatırıp, makbuz fotokopisini adresinize birlikte bize ulaştırınız.

■ TL için; Yapı Kredi Bankası, Çarşı-Kadıköy Şb. Kafkasya Yazıları, Hes. No, 0031877-4

■ TL için Posta Çeki; Özcan Sapan, Hes. No, 1052470

P. MİNAS BIŞKYAN

PONTOS TARİHİ
TARİHİN HORONA DURDUĞU YER KARADENİZ

2. Baskı

Tarzonlu bir Ermeni olan Minas Bişkyan, Katolik Kilisesi tarafından viker olarak Karadeniz havzasına dolaşarak denetlemekle görevlendirilmişti. 1817'de Kadıköy'den yola çıktı.

1819'da yolculuğunu İstanbul yakasında bitirdiğinde elinde gezdiği yerlerde tuttuğu notlardan oluşan bir kitap vardı.

Kitap, Venedik'te aynı yıl yayınlandı.

Bişkyan, bu kitabında Karadeniz halklarını, Türkleri, Rumları, Lazları, Gürcüleri, Megrelleri, Çerkesleri, Tatarları, Rusları, Romanleri, Bulgarları anlatmış; kitabını, dönemin sosyal ve ekonomik yapısını bu halkların kültürlerini anlatan bir belgeye dönüştürmüştü.

Daha önceden İstanbul Edebiyat Fakültesi tarafından sınırlı sayıda basılarak "Karadeniz'in Kıyı ve Coğrafyası" adıyla yayınlanan kitabı, şimdiki gerçek adıyla, mini bir sözlük ve haritayla birlikte, okuyabileceksiniz. Yine bu kitapla birlikte 19. yüzyılın Karadeniz havzasına hakim olan kültürleri, dilleri, bugün pek çoğu değiştirilmiş yerleşim adlarını, birinci elden izlemek şansını bulacaksınız.

Günümüzde terk edilmiş ya da ayrıntılarda yaşayan pek çok geleneği ham haliyle izlemek ve günümüze olan etkilerini değerlendirebilmek açısından da bir kaynak niteliğindeki Pontos Tarihi yalnızca Karadeniz bölgesiyle, bu bölgenin halkları ve kültürleriyle ilgilenenlerin değil, tarihe, rehberlikte, folklorla ilgili olanların da ellerinden düşürmeyecekleri bir başucu kitabıdır.

çveneburi

Kültürel Dergi

ISSN 1301-6784
Ocak-Mart 1999, Sayı 31
(Üç Ayda Bir Yayınlanır)

TOTAL MÜŞAVİRLİK VE MÜMESSİLLİK
LIMITED ŞİRKETİ adına

Sahibi ve Sorumlu Müdürü
Osman Nuri MERCAN

Yayın Kurulu
Osman Nuri MERCAN,
İbberya ÖZKAN, Mustafa YAKUT

Bu Sayıda Katkıda Bulunanlar
Aydın AKIN, Ali ALTUN, Irine ASATIANI,
Ramazan AYDIN, Hasan ÇELİK,
Ahmet ÇİÇEK, Hayri HAYRIOĞLU,
Nino HİMŞİAŞVİLİ, Ayten KILIÇ,
Paul J. MAGNARELLA, Osman Nuri
MERCAN, Laurent MIGNON,
Hacer ÖZKAN, İbberya ÖZKAN,
Nodar ŞENGELİA

Yazışma Adresi
Halaskârgazi Caddesi Rişvanoglu Apt.
No: 59 Kat: 6 D. 5 Harbiye-İstanbul
Tel: (0212) 234 43 39 - 231 79 28
233 56 82
Faks: (0212) 246 02 27

Fiyatı
800.000.- TL (KDV Dahil)

Abone Koşulları
Yıllık Abone
1999 için 3.000.000.- TL

Havale Hesap No
TOTAL Müşavirlik ve Mümessillik Ltd. Şti.
a) İş Bankası Pangaltı Şubesi-İstanbul
TL Hesap No: 648953
b) GARANTI Bankası Harbiye Şubesi-
İstanbul
\$ Hesap No: 9002537-0
c) POSTA ÇEKİ Hesabı 1612040

Dizgi-Ofset Hazırlık
MYRA Yayıncılık, Reklam ve İletişim
Hizmetleri Ltd. Şti.
Tel: (0212) 275 39 16 - 275 29 90

Baskı
MART Matbaası
Tel: (0212) 212 03 39

Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu
yazarına aittir. Gönderilecek yazılar daktilo
edilmiş olmalı; derleme ve çevirilerde
kaynak belirtilmeli; çeviri yazılar orijinaliyle
birlikte gönderilmelidir.

İçindekiler

GÖRÜŞ - DÜŞÜNCE

Gürcüce ya da Yok Olmanın Dayanılmaz Hafifliği	2
<i>Aydın AKIN</i>	
Hani Orada Bir de "Müslümanlar Var" Dersek?	8
<i>Ramazan AYDIN (KILADZE)</i>	
Türkiye'deki Gürcülerin Asimilasyonu: Bir Durum İncelemesi	10
<i>Prof. Paul J. MAGNARELLA</i>	

TARİH

Tao-Klarceti Yüzey Araştırması - 1995	15
<i>Dr. Mine KADIROĞLU LEUBE, Turgay YAZAR, Zafer KARACA</i>	
Gürcüstan Hakkındaki Osmanlı Fermanları	20
<i>Prof. Nodar ŞENGELİA</i>	
Lazlar	23
<i>Irine ASATIANI</i>	
Bunları Biliyor musunuz?	24
<i>Osman Nuri MERCAN</i>	

YAŞAM - KÜLTÜR

Ünye ile Mtsheta'nın Örnek Dostluğu	25
<i>Ahmet ÇİÇEK (ŞİRİNAŞVİLİ)</i>	
"Stalin Böyle Bir Şeye Asla Göz Yummadı"	27
<i>Andrzej RYBAK</i>	

EDEBİYAT - SANAT

Gürcü Sanatı Üzerine Birkaç Söz	29
<i>Osip MANDELŞTAM</i>	
Şiirler	31
<i>Galaktion TABIDZE, Malbaz DATUKIŞVİLİ,</i>	
Abhazya Öyküleri: Lado	33
<i>Guram ODİŞARİA</i>	
Gürcü Yemekleri	36
<i>Coni BARAMİDZE</i>	

ETNOGRAFYA - FOLKLOR

Türkiye'deki Gürcü Köyleri - 8	37
<i>İbberya ÖZKAN</i>	
Gürcü Bilmeceleri	39
<i>Hayri HAYRIOĞLU</i>	

GÜRCÜCE

Lazca-Megrelce-Gürcüce-Türkçe Sözlük	40
Çikvta Kortzili - 4	41

HABERLER - BASINDAN 42

Gürcüce ya da Yok Olmanın Dayanılmaz Hafifliği

Aydın AKIN

Bugün anadilleri Türkçe olmayan ailelerin dil durumuna baktığımız zaman genellikle şu klasik tablo karşımıza çıkacaktır. Yaşlılar kendi dillerini akıcı ve iyi bir seviyede, ya da orta düzeyde konuşabilmekte ve kendi anadillerinde anlaşabilmektedirler. Bunların çocukları da muhtemelen konuşulanları anlıyor ancak kendilerini bu dille ifade edemiyor olmaktadır. En yeni kuşak olan bugünkü gençler de dedelerinin anadillerine ait birkaç sözcük ve küfürden başka bir şey bilemiyorlar. Bu tablo özellikle seyrek dağılım gösteren dil grupları için geçerlidir, yalnız burada genelleme yapmaktan sakınmamız gerekiyor ve bu genel duruma ters düşecek istisnalar da bulunmaktadır. Örneğin İstanbul ili içinde yer alan bir Pomak köyünde köylülerin hepsi anadilleri olan Pomakçayı iyi konuşabilmekteler, oysa köydekilerin % 80'i Türkiye'de dünyaya gelmiştir. Hatta daha 70'li yılları başına kadar İstanbul-Kartal'daki Boşnak yerleşimlerinde kadınların yarısına yakın bir kısmı Türkçeyi pek konuşamıyorlardı. Bunun gibi bazı istisna kayıtlar dışındaki bu yargı, dillerin çoğu için doğrudur.

Gürcücenin durumuna baktığımızda da bu yok oluş sürecini görmemiz mümkün. Burada önemli bir nokta da dilin yok oluş sürecinin coğrafyaya göre çok fark etmesi. Çoğunluğun tek bir dil konuştuğu, yani bir dil ile çevrilmiş olma durumunda doğal asimilasyon süreci çoğunlukla daha hızlı çalışır ve dil erozyonu sonucu yok olmaya başlar. Bunun tipik örneğini Adana ilinde yer alan birkaç Gürcü yerleşiminde görüyoruz. Birkaç yerleşimle sınırlı olan Adana'da Gürcüce sadece yaşlıların bir derecesine kadar konuşabildiği bir dil durumuna düşmüş olup, orta yaşlı Gürcüler bile dillerini hemen hiç konuşamamaktalar. Diğer taraftan, Gürcü köylerinin en yaygın olarak bulunduğu Borçka ve Şavşat'ta Gürcüce gündelik hayatta önemini korumaktadır. Burada göz önünde bulundurmamız gereken nokta, yerleşim yoğunluğunun bu denli düşük olmasının başka

faktörleri de beraberinde getimesidir. Bu konuda bir uzun parantez açmak istiyorum. Eğer grup kimliği baskın kimlikten çok derin farklılıklar gösteriyorsa, karma evlilikler baskın kültürle gerçekleştirilmeyebilir. Buna en ilginç örnek, geçen asrın ortalarında Rusya'dan kaçan Kazaklardır (Türki dil konuşan Kazaklarla karıştırılmamalıdır). Sakal uzatma yaşağı nedeniyle Anadolu'ya göç eden Kazaklar, Balıkesir'in Manyas ilçesine yerleşirler ve köy kurarlar. Geçen asır Rusya'dan kopmuş oldukları için Rusçanın hafif arkaik biçimini konuşan Kazaklar, dışarıya oldukça kapalı bir cemaat oluşturdular. Koyu Ortodoks Hristiyanlık, ayrı bir tarih kimliği, gelenekleri, ibadetlerinde de kullandıkları Rusça gibi temel farklılıklardan dolayı çoğunluk olan Türk-Müslüman nüfusa hemen hemen hiç içli dışı olmadılar ve pazar ve alışveriş gibi nedenler dışında halkın arasına da fazla karışmadılar. Bu cemaatte en belirgin kurallardan biri de, akraba evliliğinin sıkı sıkıya yasaklanmış olmasıydı. Ancak belli bir kuşak geçtikten sonra akraba evliliğine izin veriliyordu. Bir süre sonra köyde hemen herkes birbirleriyle akraba olmaya ve köy halkının evlilikleri tıkanmaya başlamıştır. Bu durum 1961 yılında iyice su yüzüne çıkınca da köyün rahibi olan İlya Bara, tekrar Rusya'ya geri dönüşüne karar vermiş ve arada geçen tartışmaların sonunda da bu karar uygulanarak toplu olarak Rusya'ya geri dönmüşlerdir. Böylece Türkiye'nin değişik bir etnik rengi birkaç haftada tamamen yok olmuştur. Buradaki çok önemli nokta, Kazakların hiçbir şekilde Türkler ya da diğer Müslüman gruplarla evliliğe yanaşmaması ve radikal bir çözümlerle Rusya'ya geri dönmüş olmalarıdır. Benzer bir durum Kars'ta göze çarpar. 1878 yılında Çarlık Rusyası Kars ve Artvin'i ele geçirmiş, o zamanlar imparatorlukların çok yaygın bir egemenlik yerleştirme aracı olan "koloni" kurmak anlayışı sonucu Kars'a üç etnik grup yerleştirilmiştir. Bunlar Protestan kilisesine bağlı olan Almanlar, Eston-

lar ve Ortodoks kilisesine bağlı olan Ruslar olup, Ruslar sonradan Molokanlar veya Mujikler diye adlandırılacaklardır. Bu gruplar önce kendi içlerinde evliliklere öncelik vermiş ama nüfuslarının az olmasından dolayı, dil ve mezhep farklılıklarına karşın, gruplar arasında evlenmeler olmuştur; hatta aynı neden için Polonyalıların olduğu Polonezköy'le bile ilişkiye geçmişlerdir.

Burada göze çarpan belki de en önemli nokta, din farklılığının bu coğrafyada grup kimlikleri için en belirleyici öge olmasıdır. Din olgusu, hem grup kimliğini sağlamlaştırmakta hem de gruplar arası kaynaşmada duvar oluşturmaktadır. Özellikle Ortadoğu'daki toplumlarda dini kimlik, grup açısından birinci derecede önem taşımakta, bundan dolayı da dinsel farklılıklar grup için adeta bir duvar ya da temel belirleyici öğelerden birini oluşturmaktadır. Dinin bu konuda etkisini mezhep farklılıklarında da gözlemekteyiz. (Hâlâ Alevi-Sünni evlilikleri de genellikle sorunlu olmakta ya da aileler tarafından engellenmektedir.) Gürcüler ise temel nüfus olan Türk nüfusa aynı din ve mezhepten oldukları için yukarıda görüldüğü gibi bir izole kimlik yapısına girmemiştir. Bu savı destekleyen bir nokta da, Ahaltsihe ve civarından göçerek İstanbul'a yerleşmiş ve son yıllarda yok olma derecesinde azalmış olan Katolik Gürcü cemaatinin durumudur. Gürcüstan'daki karışıklıklar üzerine geçen yüzyılda İstanbul'a yerleşen Katolik Gürcü cemaati, Müslüman Gürcülerin aksine çoğunluğu oluşturan kültüre katılmamışlar ve daha çok İstanbul'daki diğer Hıristiyan azınlıklarla organik bağlar kurmuşlar, onlarla aynı yana yaşamışlardır. Daha da önemlisi ve garibi, Türkiye'deki Gürcülerle de hemen hiçbir ilişkiye geçmemişlerdir. Belki buna neden olarak Katolik Gürcülerin İstanbul'da, Müslüman Gürcülerin ise özellikle ilk kuşaklar boyunca köylerde yaşamış olması gösterilebilir, ama böyle bir durum olmasaydı da bu iki grubun birbirleriyle ilişkiye geçeceği şüpheliydi. Bu kopukluk öylesine belirgindi ki, 1940'lı yıllarda Gürcü dili ve kültürü konusunda araştırmalara girişen Gürcü kökenli gençler Katolik Gürcü cemaatinin farkına rastlantı sonucu varmışlardır. İlk geldiklerinde cemaat oluşturacak kadar kalabalık olan Katolik Gürcüler, 6-7 Eylül Olayları ve sonrasında gelişen olumsuz koşullar üzerine dünyanın çeşitli yer-

lerine dağılmışlar ve bugün İstanbul'da çok küçük bir grup bulunmaktadır.

GÜRCÜCENİN KAYBOLUŞ NEDENLERİ Alfabe

Çoğumuzun bildiği gibi, Gürcüce 33 harften oluşan Gürcü alfabesiyle yazılmaktadır. İlk alfabe olan Asomtavruli yazısı Ortaçağ'da (5. yüzyıl) yerini Hutsuri yazısına bırakmıştır ve bu alfabe de evrim geçirerek daha yuvarlak kalem hareketleriyle yazılan Mhedruli alfabesine (yaklaşık olarak 12. yüzyıl) dönüşmüştür. Gürcülerin bu devirlerden beri kendi alfabelerine sahip olan nadir milletlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Doğal olarak bir milletin kendi alfabesi varsa onu bilmesi ve koruması beklenir, ancak bazı faktörler alfabenin yaşamasını engelleyebilir. 16. yüzyılın sonunda Batum ve civarının Osmanlı egemenliği altına girmesiyle, Acara bölgesinin Gürcüler Gürcü kültüründen, edebiyatından ve o ana kadar beraber geçirdikleri sosyolojik ve tarihsel evrimden uzaklaşmaya başlamışlardır. Müslümanlığın kabul edilmesinin de bunda etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Gürcü alfabesi de bundan nasibini aldı ve unutulmaya başlandı. Burada aynı bir nokta da, Osmanlı egemenliğine girmiş Gürcüstan'da edebiyat ve çeşitli kültür alanlarına kucak açabilecek büyük bir şehrin bulunmamasıydı. Bugün şehir büyüklüğüne ulaşmış olan Batum, o zamanlar sıradan bir kasaba büyüklüğünde olup, ancak 19. yüzyılda bir liman şehri olarak gelişmeye ve serpilmeye başlamıştır. Asıl önemli olan, daha önce de belirtildiği gibi Acara bölgesinin Gürcüstan'dan kopmuş olması idi. Şiir ve edebiyat o devirde kısmen de olsa, saray ve yönetim birimleri çevresinde geliyordu. Alfabenin varlığı da okul, matbaa gibi kurumların varlığı ile yukarıdan bağlantılıdır ve bunlar da devletin varlığı ile ilintilidir.

Temel göçe neden olan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları başladığında, Acara bölgesi yaklaşık 300 yıldır Osmanlı egemenliği altında idi ve bu süreç içinde Gürcü alfabesi yörede geçerliliğini kaybetmiş, Batum, Artvin'de yerleşik olan Gürcüler arasında unutulmuştu. Bölgeden bu dönemde Osmanlı topraklarına göç eden Gürcüler dillerini alfabesiz olarak getirdiler. Dillerine sahip çıkmaya çalışan bazı gençler Gürcü alfabesinin varlığından bilinçli haberdar olmadıklarından Latin alfabesine dayalı alfabe geliştirip

bu alfabeyi kendi aralarında mektuplaşmada ve bazı yazıların yazılmasında kullandılar (burada Sayın Ahmet Özkan Melaşvilii'yi ve arkadaşlarını saygı ile anmak istiyorum), ancak bu çaba dar bir çevreyle sınırlı kaldı. Üstelik daha sonradan Gürcü alfabesini bulunca, kendi kendilerine icat etmiş oldukları Latin kökenli alfabeyi bıraktılar.

Kendilerine özgü alfabeleri olan uluslar ve gruplar için alfabenin kaybı önemli bir sorundur. Buna bir örnek olarak Ermenileri verebiliriz, çünkü Ermenilerin de sadece kendilerinin kullandığı bir alfabeleri olup, temelleri 5. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Aziz Mesrop'un bulunduğu Ermeni yazısı 38 harften oluşur. Gürcü ve Latin alfabesi gibi soldan sağa yazılır. Bugün ülkemizde yaklaşık 65 bin Ermeni bulunmaktadır. Ermenilerin büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşamakta, ancak sayıca az da olsa halen Anadolu'nun bazı yerlerinde (Diyarbakır, Malatya, Ankara vb.) Ermeniler varlıklarını sürdürmektedirler. Lozan Antlaşması ile varlıklarını garanti altına alınan Ermeni ilk ve orta okulları İstanbul'da bulunmakta, buna karşın Anadolu'da Ermeni ilkokulu bulunmamaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da, İstanbul'da yaşayan bir Ermeni öğrencisi Ermeni ilkokuluna giderek kendi dili ve alfabesini öğrenmekte, buna karşın Anadolu'da yaşayan Ermeni çocuklar evlerinde aşınmaya yüz tutmuş Ermeniceyi öğrenmekte ya da hiç öğrenememektedir. Zaten Anadolu Ermenilerinin çoğu Ermeniceyi iyi bilmemektedir.

Dağılım

Artvin'deki Gürcü nüfusu hesaba katmazsak, büyük çoğunluğu Marmara Bölgesi'nde (İstanbul, İzmit, Adapazarı, Balıkesir, Bursa) ve Karadeniz'de (çoğunlukla Bolu, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun illerinde) yerleşik olan Gürcüler, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları (halk arasında, eski takvimde 1293 yılına denk geldiği için "93 Harbi" diye anılır) sonucunda ve daha sonraki yıllarda buraya göç eden insanların torunlarıdır. Geldikleri yerler genellikle ormanlık ve yeşil alanlar bol olduğu için de, benzer bitki örtüsü ve iklime sahip yerlere yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Yerleşim yerinin seçilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun gösterdiği yerlere ve boş bulunan arazilere yerleşmesi ile oldu. Yerleşim sırasında bazen bataklıklarla mücadele edilmek zorunda kalındı, bazı köyler de düz

alanlar yerleşimlerle dolu olduğundan dağlık yerlerde ve dağınık bir yapıda kuruldu. Marmara Bölgesi'nde, örneğin Bursa-İnegöl veya Adapazarı-Akyazı'da Gürcü köylerinin bazılarının birbirleriyle komşu olduklarını görüyoruz, ancak bu büyük bir kütüle görüntüsü vermekten uzaktır. Marmara yöresinde yerleşik Çerkesler için de bu durum az çok geçerlidir, ancak Kayseri'nin Uzunyayla ilçesi buna zat bir örnek teşkil eder. Bu bölge yüksek ve nispeten kıraç bir bitki örtüsüne sahip olduğu için seyrek bir nüfus barındırıyordu ve Çerkesler (özellikle de Kabardeyler) buraya yoğun bir şekilde yerleştiler. Bugün Uzunyayla'da altmıştan fazla Çerkes köyü olup Çerkes (Adige) dilinin Türkiye'de en iyi korunduğu yer de burasıdır.

Gürcü köylerinin yoğun olarak bulunduğu yerler, Artvin'in Şavşat ve Borçka ilçeleridir, ancak bu ilçeler de komşu oldukları için tek bir yayılım olarak ele alınabilir. (Buna karşın Yusufeli ilçesinde Gürcüce konuşan yaklaşık 7-8 köy vardır ve bu köylerden uzaktırlar.) Bunun dışında Gürcü yerleşimleri birbirlerinden kopuk olduğundan asimilasyon süreci doğal olarak hızlanmaktadır. Ancak köyler yalıtılmış olarak varlıklarına devam ettiklerinde ve hane sayısı çok az olmadığında asimilasyon süreci yavaş işlemektedir.

Dilin Kapsamı ve Şehirleşme

Daha önce vurguladığı gibi Gürcüce alfabe olarak Türkiye'de varlığını sürdürmeye devam etti ve bu eksiklik buna paralel olarak başka bir eksikliği de kapsar. Bu da dilin edebi, bilimsel tarafıdır ki her dilledeki sözcüklerin büyük çoğunluğu bu konulara aittir. Gündelik hayatta kullanılan sözcük sayısı aslında tahmin edeceğimizden oldukça sınırlı olup, yaklaşık 2-3 bin sözcük yetebilmektedir. Yazısı olmayan ya da kullanılmayan diller böylece bir "köy" dili görüntüsünü almaya başlar. Gündelik hayata dair bir olay belki o dille ifade edilebilirdi (bu durumda bile artık yabancı sözcüklerin yardımına gerek duyulabilmektedir), ancak edebiyat, felsefe, bilim, siyaset gibi konularda yapılacak bir konuşmada artık o dilin tamamen yetersiz kalması söz konusudur. Ya da çok kısır ifade tarzlarıyla konuşma olacaktır. Bu da o dilin şehir hayatında yetersizliğini iyice ortaya çıkaracak ve grup tarafından kullanılan dil, şehir ortamında tamamen kaybolmaya yüz tutacaktır. Burada kesin bir yargıda bulunmak zordur,

çünkü kapalı yapıya sahip grupların dillerini koruması bir süre için daha söz konusudur, ancak uzun vadeli bakarsak kaçınılmaz son gözüktüyor. Şehirleşme süreci de aslında yavaş işlemektedir. Köyden göç eden gruplar, kaotik yapı olarak algıladıkları şehir ortamında birbirleriyle iletişimde bulunuyorlar ve çok zaman topluca yerleşiyorlar. Zaten iş bulma ve yerleşme gibi temel ihtiyaçlar, oraya daha önce gelmiş hemşerilerinin yardımlarıyla sağlanabilmektedir. Bu baği özellikle İstanbul'da sık görülen "hemşeri" dernekleri ile daha somut olarak görülebilmektedir. Orada doğan ikinci kuşak ise, eğitim, iş ve şehir hayatının koşulları nedeniyle kapalı grup psikolojisini kırar ve şehrin bir parçası olmaya başlar.

Köyler de, bu gelişmelerin tersine boşalmaya başladı ve evlerin birçoğuna kilit vuruldu, tarlalar ise çoğu zaman köyde kalan az sayıdaki kişilere satıldı ya da bakımları için bırakıldı. Şu an, Türkiye'nin köylerdeki büyük çoğunluğunda sadece yaşlılar kalmış olup, çeşitli dillerin yaşamasını sağlayan köyler artık bu işlevlerini yerine getiremeyecek kadar küçülmüş durumdadır.

Evlilik

Yukarıda belirtmiş olduğumuz şehirleşme etkini beraberinde çok önemli bir başka etken olan gruplar arası evlilikleri de getirmektedir. Köy hayatında belirlenmiş olan ilişkilerde evlilikler de doğal olarak köy birimi ya da başka yakın köylerle (tercihen Gürcü) gerçekleştirilir. Ancak her zaman evliliklerin Gürcüler arasında yapıldığını söyleyemeyiz. Özellikle Marmara Bölgesi'ndeki Gürcü köyleri Abaza ve Çerkes köyleri ile iç içe olduğundan Çerkes ve Abazalar ile karma evlilikler oldukça çoktur. Şehirleşme ile o ana kadar belli bir kapalılıkta sürmüş olan ilişkiler kaçınılmaz bir şekilde kırılmaktadır ve bu kural bütün grupları kapsamaktadır. Bu nedenle son otuz yıldır gözle görülür şekilde artan grup dışı evlilik de ev dilini hemen Türkçeye çevirmekte, anne ya da baba çocuklarına anadillerini aktaramamaktadır. Çünkü çiftten birinin Gürcüceyi bilmemesi Gürcücenin o hanede fiilen bitmesi ile eşdeğerdir.

Tavır

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türkçenin önemi hemen her yerde vurgulanmaya başlandı, "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanya-

sı ile bu daha somut hale getirildi. O zamanın koşullarına bakarsak bu tavırn nedenlerini daha iyi anlayabiliyoruz. O yıllarda Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da Türkçeyi iyi konuşan bir kişiyi bulmak kolay değildi. Hatta İstanbul'un burnunun ucunda yer alan Pomak, Boşnak, Abaza, Gürcü köylerinde özellikle de kadınlar Türkçeyi hemen hiç bilmezlerdi. Buna Girit göçmenlerini de ekleyebiliriz. Böylece genç Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkçenin yaygınlaştırılması için bu çalışmalara yoğun olarak devam edildi, Türkçenin önemi her şekilde vurgulanıyor ve Türkçe bilmeyen yörelerde dil okulları açılıyordu. Örneğin Trabzon'un Çaykara ilçesinde dil okulları açılmıştı. Bu genel atmosfer içinde grup kimlikleri bazı bölgelerde belirgin şekilde zayıflamıştı. Birçok aile için Gürcücenin özellikle toplum içinde konuşulması, ayıp ve kaba bir davranıştı. Toplantılarda Gürcüce yerine Türkçe maniler söylemek daha öncelikli olmaya başlamıştı. Cumhuriyet'in kurulması ile oluşturulmaya çalışılan yeni bir Türk kimliği söz konusuydu ve böyle bir durumda Müslüman grupların dillerini korumaları pek kolay değildi.

Bazı durumlarda halk, bir takım olaylar nedeniyle de dillerini aniden değiştirmişti. Örneğin Yunanistan ile gerçekleştirilen mübadele ile gelen ve Anadolu'nun özellikle Batı illerine yerleştirilen Girit muhacirleri anadillerini uzunca süre korumuş, ancak 1955 yılında İstanbul'da cereyan eden 6-7 Eylül Olayları ile hızlı bir biçimde anadilleri olan Rumca'yı bırakmışlar ve Türkçeye geçmişlerdir. Burada Ortodoks Rumlarla karıştırılma korkusu vardır. Gürcüce ya da diğer Kafkas dilleri için böyle bir durum pek söz konusu değildir (bazen baskı da olmuştur, 1926 yılında Artvin İl Meclisi Türkçe dışında herhangi bir dilin konuşulmasını yasaklamıştı), ancak o yılların genel psikolojisi dillerin yavaşça terk edilmesine yol açmıştır. Çünkü gündelik hayatın birçok yerinde, okulda, tarih kitaplarında, çeşitli kurumlarda "Türk" kimliği vurgulanır olmuştur. Bazen de bu vurgu Etrüsklerin, Eski Mısır uygarlığının, Mezopotamya uygarlıklarının Türk sayılmalarına neden olacak kadar abartılmış ve şovenist hal almıştır. Türkiye'de halen insanların bir bölümü, kendi çevrelerinde Kürtçe, Çerkesçe ya da Gürcüce gibi herhangi bir dilin konuşulmasından rahatsız oluyorlar, birçokları anadilin korunması gi-

bi masum bir çabayı da "bölücülük" olarak değerlendirmektedirler.

Aile İçi İşlevi ve

Gizli Dil Olarak Görülmesi

Gürcüenin erimesinin ilginç nedenlerinden biri de, Gürcüenin ailenin büyükleri tarafından çocuklara öğretilmemesi olmuştur. Özellikle şehirde yaşayan Gürcü ebeveynler Gürcüceye "gizli dil" gözüyle bakmışlardır, çünkü gizli konuşmalar için bildikleri kendi anadilleri olan hazır bir dil vardı. Bu da o kişilerin dillerini, gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir kültürel miras olarak değil de, sadece kendi ana-babalarından gelen bir "köy" dili olarak gördüklerini gösterir. Bu görüş de zaten kimliğin artık birakıldığının işareti sayılabilir. Her ne kadar Gürcüenin gizli dil olarak kullanılması, temel nedenlerden biri olarak görülmemeyebilirse de, bu olgunun tahmin edilenden daha yaygın olduğu da gerçektir.

Kitle İletişim Araçlarının Etkisi

Hepimizin bildiği gibi dil, temel olarak evde öğrenilir ve anadiller aslında bir açıdan da "ev" dilidir. Çocuk dilini annesinden evde öğrenmeye başlar, sonra da sırasıyla diğer aile bireyleri, akrabaları ve sokağa çıkmaya başlayınca da arkadaşlarıyla oynarken kullanmaya devam eder. Radyonun, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren eve girmesiyle 1960'lı yılların sonunda da televizyonun yaygınlaşmaya başlamasıyla bu kural değişmeye başlamıştır. Gün boyu evde kalan çocuk, hayatının en algılamaya açık olan yıllarında sürekli iç içe bulunduğu radyo ve televizyonun yoğun sözcük ve görüntü bombardımanını emmeye başlamıştır. Daha pratik olarak düşünecek olursak, radyo ve özellikle de televizyon evde cansız bir kişi gibi anneye alternatif tek taraflı bir iletişim aracı gibidir. Bunun etkisi oldukça güçlüdür. Anadili Gürcüce olan çocukta dil, belirgin bir şekilde Türkçeye kayacaktır ve bu gerçek rahatlıkla gözlenebilmektedir. Bir bölgeye radyo ve televizyon ne kadar erken gelmişse, anadilin beli o bölgede o kadar erken kırılmaya başlayacaktır. Gürcüenin Artvin'in uzak bölgelerinde daha çok tutunabilmesinin bir nedenini de buna bağlayabiliriz.

Dil Erozyonundaki Aşamalar

Bir dil, yok oluş sürecine girdiği zaman bazı safhalardan geçerek unutulmaya başlanır, bu

yok oluş süreci de yöreden yöreye farklılıklar gösterir. Örneğin Gürcüce Adana'daki Gürcü yerleşiminde büyük oranda kaybolmuşken, Bursa'ya bağlı köylerde kısmen kullanılmaktadır. Bu doğal asimilasyon süreci de genellikle bütün diller için geçerlidir.

Dilde İlk Kaybolan Sözcükler

Çok doğal olarak gündelik hayatta sıkça kullanılan sözcük ve terimler zor kaybolmaktadır. Bu gerçeği göz önünde tutarak köy hayatına ilişkin sözcüklerin iyi biçimde korunduğunu görürüz.

Tarım ve hayvancılığa dair araçlar, meyve ve sebze isimleri, ormancılığa dair bitki ve hayvan adları, eve ilişkin sözcükler günümüze kadar gelmiştir; hatta dilbilimciler için oldukça önemlidir. Bunun nedeni de asırlardır kullanılmakta olan sözcüklerin günümüze değişmeden gelmiş olma olasılığıdır.

Buna bir örnek olarak patatesin öyküsünü vermek istiyorum. Amerika bitkisi olan patates, ünlü Genovalı denizci Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesine kadar, Eski Dünya tarafından bilinmiyordu ve ancak 16. yüzyılın ilk yarısında Avrupa insanı patatesle tanıştı. Patates gerek ekiminin ve ürün alınımın zor olması, gerekse tadı sayesinde çok hızlı bir şekilde Eski Dünya tarımında yerini aldı. Gürcüstan'da patatese "Kartopili" denilmekte olup, bu isim Rusçadan gelmiştir (Alm. Kartoffel). Artvin'de konuşulan Gürcücede patatese "Dziri", Borçka'da "Mitzahapi" denilmektedir.

Daha iyi bir örnek olarak "pencere" sözcüğünü verebiliriz. Bu sözcük Farsça kökenli olup hem Türkçe hem de Gürcüceye girmiştir. Gürcüstan'da "pancara" olarak söylenmektedir. Türkiye Gürcücesi üzerinde yapılan araştırmada ise, "pencere" sözcüğü için eski bir sözcük olan "sanatari" sözcüğü ortaya çıkarılmıştır.

Fiiller için de benzer tespit geçerlidir. Köy hayatında kullanımı yaygın olan fiiller genellikle günümüze kadar gelmiştir. Kesmek, getirmek, yapmak, götürmek, toplamak, pişirmek gibi fiiller belirgin bir değişime uğramaksızın dilde varlıklarını sürdürürler, çünkü gündelik hayatta bu fiillere sürekli gereksinim vardır ve sıkça kullanılan sözcükler daha geç kaybolur. Diğer taraftan, gündelik hayatta daha az kullanılan ve somut anlamlar içermeyen fiiller ise daha hızlı bir şekilde yok oluşa doğru giderler.

"İfade etmek", "benimsemek" gibi gündelik hayatta çok da sık kullanmadığımız sözcükler ise artık Gürcüce konuşanların çoğu tarafından unutulmuştur.

İlginc noktalarından biri de Gürcücede bağlaçların oldukça erken unutulmalarıdır. Bugün Gürcüce konuşanların büyük çoğunluğu "ama" ve "çünkü" bağlaçlarının Gürcücelerini bilmekte ve yerine Türkçeden türetilmiş sözcükler kullanmaktadır; oysa bunun gibi bağlaçlar dilde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Telaffuz Bozuklukları

Gürcüce, bütün Kafkas dilleri gibi söylenmesi zor sessiz harfler içerir ve birçok Kafkas-bilimci için bu Kafkas dilleri tam anlamıyla bir kâbustur. Gürcücede, birçok Kuzey Kafkas dillerine göre daha az sessiz harf vardır (Çerkescede yaklaşık 55 sessiz harf, Abazaca da ise 77 sessiz harf vardır).

Bunun yanında Gürcücenin diğer bir zor yanı da, birkaç sessiz harfin yan yana gelmesidir. Sesli harfler açısından yalın olan Gürcücede 5 sesli harf vardır (a, e, i, o, u) ve söylenişleri Türkçedeki bu seslerin hemen hemen aynıdır. Gürcücenin yoğun olarak kullanılmaması durumunda, yan yana gelmiş birkaç sessizin söylenmesinde telaffuz bozuklukları ortaya çıkmaktadır, çünkü Türkçede en fazla üç sessiz yan yana gelmektedir, bu da çok az kelime vardır. Çoğu zaman, hâkim olan dil, diğer küçük dilleri telaffuz açısından da etkiler. Buna birçok örnek gösterilebilir. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra Alman kökenli on binlerce kişi buzluktan çıkarcasına ortaya çıktılar. Birçokları Almanca bilmiyordu ve Almanca'yı bilenler de koyu bir Rus aksanıyla Almanca konuşuyordu, çünkü 18. yüzyıldan beri Ruslarla iç içe yaşamın etkisiyle Almanlar kendi dillerinin şivelerini kaybetmişlerdi. Sınırları açılmasıyla Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen Çerkesler de, kendi anadillerini Bulgar ağız ile konuşuyorlardı ve "r" sesini Slav dillerinde olduğu gibi sert bir şekilde telaffuz ediyorlardı.

Gürcücede en belirgin göze çarpan değişiklik, peltek "z", sert "ts" gibi seslerin bazı konuşanlar tarafından doğru çıkarılmaması olup, bu daha çok şehirde büyüyen Gürcülerde belirgindir. Köylerde Gürcüce sesler nispeten daha iyi korunmaktadır.

Türkiye Gürcücesinde Arkaik Dillerden Kalıntılar Var mı?

Bilindiği gibi Anadolu ve Kafkasya, modern insan (homo sapiens) soyunun en eski yerleşim ve uğrak yerlerinden biridir. Tanrının ilk ortaya çıktığı Mezopotamya havzasında Semitik ve Asya kökenli birçok uygarlık kuruldu ve egemenlikleri çok zaman Anadolu'ya kadar uzandı. Ayrıca Anadolu hemen hemen aynı dönemlerden itibaren çeşitli yerleşimlerin kurulduğu bir yer oldu, doğal bir sonuç olarak da devlet oluşumları dünyanın birçok yerine göre daha önce biçimlendi. Çeşitli kavimlerin istila ve göçlerini de hesaba katarsak, bütün bu uygarlıkların ve dillerin gelişimini izlemek kaotik ve tam anlamıyla içinden çıkılmaz bir hal alır. Xenophon MÖ 4. yüzyılda kaleme almış olduğu *Onbinlerin Ricatı* adlı eserinde, sadece Doğu Anadolu'da ve Doğu Karadeniz'de çeşitli kavim isimlerini anar ki, bunların çoğu hakkında elimizde sağlıklı bilgiler yoktur. Ancak bu kavimlerin (Mossioekiler, Taoklar, Tibanerler, Haldiler, Karduklar vb.) çoğundan yazılı bir eser kalmadığı için de, ne tür diller konuştuklarını ne yazık ki bilmiyoruz.

Araştırmacı Kudret Emiroğlu yazmış olduğu Trabzon-Maçka'ya ait *Etimoloji Sözlüğü*'nde bu konuya paralel bir noktaya değinir. Bugün Maçka'da konuşulan şivedeki sözcüklerde, Türkçe kökenli sözcüklerden sonra "kökeni belirlenemeyen diller'den alınma sözcükler ikinci sırayı almaktadır. Oysa Maçka şivesi de yüzyıllarca devam eden iç içeliğin sonucu olarak çok sayıda Rumca (Pontus Rumcası) sözcük barındırır. Bu yoğun birlikteliğe rağmen kökeni hangi dillerden geldiği bilinmeyen çok sayıda sözcük tespit edilmiştir. Trabzon, coğrafi açıdan Güney Kafkasya ve Artvin'e çok yakın olması dolayısıyla, MÖ burada hüküm sürmüş kavimlerin aynı ya da bir noktaya kadar ortak olması gerekir.

Bugün Artvin'de konuşulmakta olan Gürcücede bazı sözcükler Gürcüstan tarafından hiç bilinmemektedir. Örneğin, "surat" anlamına gelen "Buki" sözcüğü Gürcüstan tarafında hiç kullanılmamaktadır ve bilinmemektedir (Gürc. Sahe). Yalnız Kuzeydoğu Anadolu'da bir zamanlar yaşamış olan arkaik dillerden hemen hiçbir kalıntı kalmadığından karşılaştırma çalışmalarına girmek en azından bugün için olanaksız görünüyor.

Hani, Orada Bir de “Müslümanlar Var” Dersek?

Ramazan AYDIN (KİLADZE)

Gürcüstan'ın, 11. ve 12. yüzyıllarda, Selçuklu Devleti ile olan ilişkileri döneminde, münferit olarak Müslüman olanları saymazsak, Gürcülerin kitleler halinde Müslüman olmaları, 16. yüzyılda Osmanlıların kuzey ve batı Gürcüstan'ı ele geçirdikleri dönemde olmuştur. Gerek Selçuklu ve gerekse Osmanlı dönemlerinde, Türkler vasıtası ile İslamiyetle temas kuran Gürcüler, doğal olarak bu dini “Türklerin inancı (Tatruhi Rtzmena, Tatrebis Religia)” olarak algılamış ve öyle de kabul etmişlerdir. Bugün de, Gürcü halkının İslama bakışı genel olarak bu şekildedir. Öyle ki, Hristiyanlar, çok sevdikleri Müslüman komşuları ya da dostlarına zaman zaman, Türklerin dinine girmekle aslında onların Türkleştiklerini ifade edebilmektedirler. Her toplumdaki olduğu gibi, Gürcü toplumunda da, belirli bazı konularda radikal oluşumlar söz konusudur. Bu radikal oluşumlardan biri de, “Gürcülerin Türkler tarafından güç kullanılarak Müslüman olmaya zorlandıkları” şeklindeki değerlendirmelerdir. Halkın geneli için geçerli olmamakla birlikte, bu fikirlerin, özellikle siyasi gruplar içinde zaman zaman dile getirilmekte olduğunu göz ardı etmemek gerekiyor. Tabii ki, bilim çevreleri ve belirli bir entelektüel kesim, halkın bu kısa yol anlayışı ile kendilerini sınırlamamakta, konuyu daha gerçekçi bir şekilde ele alabilmektedirler. Başkent Tbilisi'nin güney ve doğusunda yer alan bölgelerde, Türk (Azeri) asıllı Şii ve Sünni Müslümanlar ile ülkenin batısında Türkiye sınırındaki Acara bölgelerinde Türkler ve Müslüman Gürcüler yaşamaktadır. Yine Türkiye sınırındaki Ahaltsihe (Ahıska) bölgesinde de, 1945 yılına kadar, Müslüman bir nüfus yaşıyordu. Ancak, Sovyetler Birliği'nin o dönemdeki lideri Stalin'in sürgün ve soykırım uygulamalarından nasiplerini alan bu insanlar, bölgeden tamamen boşaltılınca, Ahaltsihe'de Müslüman nüfus kalmamıştır. 1921'den sonra, Gürcüs-

tan'ın Sovyetler Birliği'ne katılması ile ülkede her türlü dini faaliyet yasaklanmış ve Gürcüstan Müslümanları için de, din ve vicdan hürriyeti bakımından zor bir dönem başlamıştır. Bu dönemi belki bir başka yazıda kendine has şartları içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır, yazımızın bundan sonraki bölümünde, kısaca 1991 sonrası gelişmeler üzerinde durulacaktır. Sovyetler Birliği'nin dağılma-ya yüz tutması ile bu birliğe dahil olan ülkeler içinde bağımsızlığını ilk ilan eden ülke Gürcüstan olmuştur. Gürcüstan'ın bağımsızlığını tanyan dünyadaki ilk ülke de Türkiye'dir. Bu bakımdan Türkiye, müstesna bir dost olarak, Gürcüstan tarihindeki seçkin yerini almış bulunmaktadır. Aslında, 1989 yılında Sarp sınır kapısının açılması ile 70 yılı aşkın bir süre devam eden hasretin giderilmesi bakımından önemli bir dönem başlamış bulunuyordu. Ancak, bağımsızlığın ilanından sonra, gerek Türkiye ile Gürcüstan arasında ve gerekse Gürcü halkı ile Türk halkı arasında, dostluk ve ticari işbirliği temellerine dayalı ilişkilerde, hızlı bir gelişme meydana gelmiştir. Biz bu arada, bu yeni dönemde, Gürcüstan'daki Müslümanların din ve vicdan hürriyetleri ile ilgili sorunlara temas etmek gerektiğini düşünüyoruz. Zira, siyasi bağımsızlığın yanı sıra, kişisel özgürlüklerine de son derece düşkün olan Gürcülerin, son yıllarda, ülkelerinde yaşamakta olan Müslümanların bazı dini ihtiyaçları konusunda yeterince duyarlılık gösterdiklerini söylemek zor görünüyor. Sovyetler Birliği döneminde, dini eğitim imkânları tamamen ellerinden alınan Gürcüstan Müslümanları, yeni dönemde, teorik anlamda bir özgürlüğün tanınmasının dışında, fiili olarak, bu konuda devletten herhangi bir destek görememektedirler. Dinlerini öğrenme ihtiyacı duyan bir kısım Müslüman halk, kendi ülkelerinde bu imkânın bulunamaması sebebiyle, ağırlıklı olarak, Türkiye'ye yönelmektedir. Bununun bir tarihi, biri de gün-

cel olmak üzere iki ana nedeni bulunmaktadır. İslam dinini Türklerden görerek kabul eden Gürcüler, doğal olarak, her türlü dini bilgilenme ihtiyacını gidermek için, yine Türklerle yönelmektedir. Tarihten gelen bu eğilimin yanı sıra, Türkiye'de yaşamakta olan Gürcü nüfusun, tamamına yakın kısmının Müslüman olması da, söz konusu yönelişin güncel sebebinin oluşturmaktadır. Burada, tarihi etkenin psikolojisinin de, aslında incelenmeye değer olduğu düşünülebilir. Ancak, burada, Türkiye'deki Müslüman Gürcü nüfus ile diyalog kurarak, dini bilgilenme ihtiyaçlarını giderme çalışmalarına temas etmek daha öncelikli bir konudur. Gürcü devletinin, bu konuda halka intikal etmiş herhangi bir politikasından söz etmek pek mümkün görünmüyor. Halbuki, halkın dini bilgilenme ihtiyacı nedeniyle girişeceği aktiviteler, netice itibari ile hem devlet ve hem de hükümet politikalarını yakından ilgilendirmelidir. Nitekim, 1991 yılından itibaren, Acara bölgesindeki bazı Müslümanlar, çocuklarını dini eğitim almaları için Türkiye'ye göndermeye başladılar. Din eğitimi almak üzere Türkiye'ye gelişler, ilk zamanlarda, münferit olarak ve her iki devletin de bilgisi dışında başladı. Bu durumun zaman içinde ciddi sorunlara kaynak teşkil edeceği düşünülerek, daha o tarihten itibaren hem Türk hem de Gürcüstan devletlerinin ilgili kuruluşları arasında dolaylı ilişkiler temin edildi ve Gürcüstan'dan Türkiye'ye din eğitimi için gelen öğrencilerin durumu bir şekilde resmiyete bağlandı. Hasbelkader, işin bu kısmında müdahil rol üstlenmek durumunda kaldık. Bu konunun resmi bir disiplin içine alınması ile gelen öğrencilerin de hedefleri gelişti ve din eğitiminin yanı sıra, çeşitli branşlarda üniversite eğitimi için sınavlara girdiler. Bugün, yaklaşık 60 öğrenci çeşitli üniversite ve fakültelerde eğitim görmektedir. Bu öğrencilerden bir kısmının, bu öğretim yılında okullarından mezun olmaları bekleniyor.

Gürcüstan'daki camilerde, vakit namazlarını tam ve doğru olarak kıldırabilecek kadar formasyona sahip imamlar bile bulunamazken, bugün, bütün camilerde, lise mezunu ve Türkiye'de iki yıl din eğitimi görmüş gençler görev alabilecek duruma gelmişlerdir. Ancak, hâlâ, herhangi bir disipliner dini eğitimleri olmadığı halde, halk arasında geleneksel olarak

"hoca" olarak adlandırılan ve dini bilgi ve formasyonu yetersiz bazı kişilerin, maddi çıkar kaygıları ile siyasi kadrolar üzerinde etkili oldukları görülmektedir. Öyle ki, gençleri, kalabalık cemaati bulunan camilerden uzak tutabilmek için olmadık oyunlara girişmektedirler ve yöresel bazı güç sahipleri, her konuda olduğu gibi, din konusunda da etkili olabilmektedirler.

Öte yandan, 6 yıl öncesine kadar, Gürcüce Kuran dışında halk için Gürcü dilinde yayımlanmış herhangi bir İslami din kitabının bulunmaması da son derece önemli bir eksiklikti. Bunun için İstanbul'da bazı çalışmalar yapılmış ve temel birkaç kitabın basımı gerçekleştirilmiştir. Burada, ilk olması bakımından günümüz Arhavi Müftüsü Ahmet Bey ile, İhlas Holding'in katkılarını anmak gerekiyor. Daha sonra, Diyanet İşleri eski başkanı Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu'nun yardımlarıyla, Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayımladığı *Siyer-i Nebi* kitabı da büyük önem taşımaktadır. Daha sonra bu yayınların arkası gelmiş ve gerek yetişkinlere ve gerekse çocuklara hitap eden çok sayıda dini kitap basılarak, Batum Müftülüğü'ne teslim edilmiştir. Hangi kitaplara öncelik verileceği konusunda tam bir isabet kaydedildiğini söylemek zor olmakla birlikte, basılmış olan kitapların, Gürcüstan'daki Müslüman halkın yanı sıra, halkın Müslüman olmayan kesimince de olumlu karşılanması ümit verici bir gelişmedir.

Bağımsızlığın ilanını izleyen günlerde, Gürcüstan Kilisesi'nin, Patrik II. İlia önderliğinde, Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılması, halkta büyük bir mutluluk ve heyecan yaratmıştı. Bu belki kilise sistemi için de önemli bir gereklilikti. Ancak, bu arada, Sovyetler döneminde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'deki "Kafkasya Başmüftülüğü"ne bağlı bulunan Gürcüstan'daki Batum ve Tbilisi kadılıkları, dini bir gereklilik olmadığı halde, kendilerini hâlâ Bakü'ye bağlı sanmaktadırlar. Bu durumun geleksel hocalar(!) tarafından desteklendiği, dini hayatla ilgili var olan düzenin sürdürülme istediği gözden kaçmamaktadır.

Tabii ki, yukarıda sözünü ettiğimiz hususların tamamını, Gürcüstan'ın geçirmekte olduğu kritik dönemin şartları içinde değerlendirmek gerekiyor. Bu yazının amacı, çeşitli nedenlerle bugüne kadar pek sözü edilmeyen bir durumu göz önüne getirmekten ibarettir.

Türkiye'deki Gürcülerin Asimilasyonu: Bir Durum İncelemesi¹

Prof. Paul J. MAGNARELLA*

Gürcü, Çerkes ve diğer Kafkas halklarının 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'ye göçü hakkında, Osmanlı tarihinin son dönemine ait pek çok ayrıntılı bilgi bulunsa da, bu halkların Türkiye'deki asimilasyonları ile ilgili bilgilere çok ender rastlanmaktadır. Hatta sayıları sadece tahmin edilebilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi nüfus sayımlarında insanlar etnik kökenleri ve kendi anadilleriyle kaydedilmemişlerdir. Sabahattin Alpat (Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı) Türkiye'de nüfus sayım verilerinin güvenilirliği üzerine yaptığı benzer bir yorumda sayım öncesi yapılan ön yoklamalarda halk tarafından verilen ikametgâh adresi, ikamet edilen tarihler, evlenme sayıları, doğum tarihleri ve evlenme yaşları gibi bilgilerin yanlış veya eksik olduğunu yazmıştır.² Alpat ayrıca özellikle nüfusun yoğun olduğu bölgeler olan kırsal kesimde nüfus sayımını gerçekleştirecek kalifiye personel bulmanın zorluğuna değinmiştir.³ Tüm bu bilgileri, çeşitli nedenlerle anadillerinin Türkçe olduğu iddia edilen, Türk olmayan insanları geneline uyarlayacak olursak, anadili belirleyen resmi istatistiklerin Türkiye'de yaşayan pek çok Türk olmayan insanın gerçek sayısını belirlemede yetersiz olduğu sonucuna varmamız gerekir. Aşağıdaki tablo, çeşitli yıllarda yapılan nüfus sayımlarında belirlenen, anadili Abhazca, Çerkesçe ve Gürcüce olan insanların resmi sayısını içermektedir. Tablo aynı zamanda anadili Türkçe olup ikinci dili Abhazca, Çerkesçe ve Gürcüce olan insan sayısını da göstermektedir. Büyük bir olasılıkla bu insanların hemen hemen hepsi Kafkas kökenlidir.

Kafkas kökenlilerin anadili

	1927	1935	1945	1950	1955	1960	1965
Abhaz	-	10.099	8.602	17.000	14.000	4.000	4.563
Çerkes	95.901	91.972	66.691	76.000	80.000	63.000	58.339
Gürcü	-	57.325	40.076	73.000	52.000	33.000	34.330

Kafkas kökenlilerin ikinci dili

	1935	1945	1955	1960	1965
Abhaz	2.000	1.000	12.000	4.000	7.836
Çerkes	15.000	10.000	72.000	56.000	55.030
Gürcü	16.000	9.000	47.000	29.000	48.976

Kaynaklar:

- 1959 Türkiye İstatistik Yıllığı (Ankara, 1959), sayfa 81
 1960 Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Yıllığı (Ankara, 1962), sayfa 79
 1965 Genel Nüfus Sayımı (Ankara, 1969), sayfa 178-179

Kısmen kullanılan bir dilin anadil olarak sayılması oranının nüfus sayımları arasında değişiklik göstermesi, sayımlar arasındaki nitelik farkı nedeniyledir. 1950'li yıllardan itibaren Kafkas dillerinin anadil olarak kayıtlara geçmesindeki genel azalma, kültürün etkinliğinin kısmi bir göstergesidir. Kafkas göçmenleri soyundan gelenlerin pek çoğu bugün Türkçeyi atalarından çok daha eksiksiz konuşmaktadırlar.

İlerleyen sayfalarda, Susurluk ilçesine 12 kilometre mesafede. Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde bulunan bir Türk-Gürcü köyünün etnografyası ve kısa tarihi sunulmaktadır. Buradaki Gürcülerin asimile edilme dereceleri ayrıca irdelenmiştir.

Tarihsel Arka Plan

1877-78 yıllarında bir grup Gürcü, kendi topraklarında kalarak Rus hâkimiyetine girmek yerine, Karadeniz'e kıyısı bulunan Batum ve civarından, Türkiye'nin batısına göç etmeyi seçmişlerdir.⁴ Liderleri Sadık Ağa onları, Balıkesir'in bir ilçesi olan, Üç Çeşme adıyla anılan yere getirdi. Dağlarla çevrili olan bu yerde Yörükler -yazları koyun, sığır ve keçiyle otlatmak üzere dağlara, kışları da vadiye göç ederek yaşayan Türkler- yerleşmiş durumdaydı. Gürcülerin varışından önce bölgenin genel valisi -Ahmet Vefik Paşa isimli ünlü

bir Osmanlı- Yörükler göçebe hayatından vazgeçerek köylere yerleşmelerini emretmişti. Bölgedeki diğer yörükler gibi Üç Çeşme civarında olanlar da bu emre uymadılar, ancak kısa bir süre sonra peşlerindeki askerler tarafından çadırları yok edilerek cezalandırıldılar.⁵ Bunun sonucunda da yerleşik düzene geçmeyi kabul ettiler. Bir grup Yörük, bölgeye yeni varmış olan Gürcüleri, kendileriyle bir köy kurmaları için davet ettiler. Gürcüler daveti kabul ettiler ve iki-halk Üç Çeşme'den fazla uzak olmayan bir yamaçlıkta yerleşmeye karar verdiler.

Bu yeni yerleşim bölgesi, Gürcülerin artlarında bıraktıkları yerlere benzer idi; dağlık ve tarıma uygun değildi. Ancak zaten Gürcüler çiftçi değil, geleneksel olarak zanaatkar ve inşaatçıydılar. Yörükler evlerini inşa etmelerinde yardım ettiler ve buna karşılık Yörükler de Gürcülere hayvancılığı öğrettiler. İki halk, yakında bir ovada kendi köylerini kurmuş olan Bulgaristan göçmeni bir Türk grubundan tanımlarını öğrendiler.

Bu yeni girilen ortam, çoğu Gürcü ailenin tarımı, kendilerine asıl geçim kaynağı olarak belirlemesine neden olmuştu. Sadece birkaç aile reisi, ailesini başka köylerde yaşayan insanlar için evler inşa ederek geçindirebilmekteydi. Bu durum temel olarak, 1950'li yılları başlarına kadar değişmeden aynı kalmış olsa da, pek az Gürcü toprağa bağlı kalabilmiştir. Erkekler inşaatçılıkta kendi geleneksel becerilerini korumuştular ve pek çoğu eski yaşam tarzına dönembilmeyi umut etmekteydi.

Yerleşim Biçimi

Günümüzde Mana olarak bilinen köy, Kelt'e'nin doğu yamacında, 150 civarında kümelenmiş evden oluşmaktadır. Bu köy, köylülerin buğday, arpa, çavdar, mısır ve bahçe sebzeleri gibi ürünleri yetiştirmeye çalıştıkları, bir bölümü bozuk bir araziye cephe olan bir yerdirdi. Yerleşim alanı, yukarı kesiminin sadece Yörükler, aşağı kesimininse Gürcülere ait olduğu yatay olarak bölünmüş iki bölgeydi. Bu iki bölüm toprak bir yolla ayrılmıştı ve mimari farklılıklarıyla keskin bir şekilde ayırt edilebilmekteydi. Yörüklerin evleri küçük, birbirine çok yakın konumlanmış ve tek katlı kerpiçten yapılmış iken, Gürcü evleri geniş, iki katlı, Gürcülerin kendi tuğla ocaklarında yap-

tıkları kırmızı tuğladan örülmüş ve geniş araziler üzerine konumlanmıştı. Bir Gürcü evinin girişinin üzerinde inşa tarihi olan 1884-1885 tarihleri yazmaktadır. Bu mimari farklılıklar aynı zamanda, Gürcülerin geniş aile kavramını kuşaklarca muhafaza etmeye daha eğilimli olduklarını yansıtmaktadır.

Yörükler de, Gürcüler de Sünni Müslüman olmalarına rağmen, 1955'e kadar iki tarafın da kendilerine ait cami ve imamları vardı, sonuç olarak dini toplantılar etnik olarak ayrılmıştı. 1950'den önce burada yaklaşık 90-100 Gürcü ve 70-75 Yörük ailesi olduğu tahmin edilmektedir. Bu tarihten sonra Gürcü sayısı büyük oranda düşmüştü ve bunun sonucu olarak da iki halk aynı camiyi paylaşmaya karar vermiştir. Köyün merkezinde, sınırları belirleyen yol üzerinde bir Gürcüye ait olup, onun tarafından işletilen, ancak Gürcü ve Yörüklerin her ikisinin de müşterisi olduğu küçük bir mağaza bulunmaktaydı. Ayrıca halklar arası ticari bir aktiviteye merkezi bir yer sağlamak amacıyla bu mağaza köyün erkeklerinin resmi olmayan toplantı yeri görevini görmekteydi. Durgun tarım mevsimleri süresince buraya gelen biri, her zaman mağazada oturan ya da yandaki çay bahçesinde çayını içerken köy sorunlarını veya diğer ilginç meseleleri tartışan bir grup erkek bulabilir.

Köyün çocukları için yapılmış benzer bir merkezi nokta da yine aynı yere yakın bulunan iki odalı ilkokuldu (1. ve 5. sınıflar arası). Bu okulda Gürcü ve Yörük çocuklar, devlet tarafından tayin edilip ücreti ödenen bir öğretmenden Türkçe eğitim görmekteydiler. Sınıfta Gürcüce'nin kullanımı kesinlikle yasaktı.

Akrabalık

Gürcü ve Yörük akrabalık ilişkileri pek çok bakımdan benzerdir. Her ikisi için de geleneksel ideal aile, erkek tarafından soyu devam ettirilen, yaşlılarını temel alan, erkek egemenliğinde olan, büyüklük sözüne riayet edilen ve kadınlara hizmet etmekle görevli olduğu bir ailedir. Gürcüler ve Yörükler miras ve mal varlığının paylaşılmasında erkek soyuna önem vermektedirler. Ortak dinleri olan Sünni-Müslümanlık köşeliğe izin vermesine rağmen uygulanma oranı çok düşüktür.

Ancak bu iki halkın evlilik tercihleri ve yasakları oldukça farklıdır. Gürcüler, yine Gürcü-

cülerle evlenmeyi tercih ederken, birinci dereceden kardeş çocukları ile evlenmeleri kesinlikle yasaktır ve uzaktan akraba olanlarla evlilik de onaylanmamaktadır. Sonuç olarak Mana'daki Gürcülerin çoğu, bölgedeki diğer köylerde yaşayan Gürcülerle evlenmişlerdir.

Buna karşılık Yörüklerin birinci derece kardeş çocuklarıyla evlenmelerine izin vardır ve bazı durumlarda tercih bile edilmektedir. Bazı Yörükler bana, amcalarının çocuklarıyla evlenmeyi tercih ettiklerini, çünkü bu birleşmenin yakın akrabaların mal varlıklarının yabancılarla gitmesini önlediğini söylemişlerdir. Ancak bir grup Yörük de kardeş çocuklarıyla evlenmelerine izin verildiği halde yabancılarla, hatta Yörük olmayanlarla evlenmenin daha iyi olduğunu ifade etmiştir. Günümüzde her iki uygulamaya hemen hemen eşit oranda rastlanmaktadır.

Eş seçimi genellikle şu üç yoldan biri seçilerek yapılır: Ailelerin aralarında anlaşılmalı, çiftin beraber kaçması ya da erkeğin kızı kaçırması. İdeal beraberlik her iki ailenin reislerinin, çocuklarının evliliği konusunda görüşmeler yapıldığı birinci yöntem iken, Gürcü ve Yörüklerin her ikisi de genç âşukların gizli görüşmeler yapmaları ve birlikte kaçmalarını mümkün hale getirmek için gençlere yeterli özgürlüğü verirler. Bu oldubitti ile karşı karşıya kalınca da genç çiftin aileleri genellikle durumu, değişkenlik gösteren gönülsüzlük dereceleriyle kabullenirler.

Evlenme amacıyla kız kaçırma Gürcüler tarafından affedilmeyen ancak Yörüklerde geleneksel hale gelmiş bir âdettir. Yörüklerde kardeş çocuklarıyla evlenmeye izin verilmesine karşılık aile içi evlenme Gürcülerde yoktur. Tarihe bakıldığında Yörük halkı, eşlerini başka toplumlardan kaçırma ile bilinirler. İlk Osmanlı dönemleri boyunca pek çok Rum, Ermeni ve Arap kadın bu yolla çeşitli Yörük kabilelerine dahil edilmişlerdir. Bu törenin Mana köyünde de benzer bir sonucu gerçekleşmiştir. Yerleşimin ilk yıllarında Yörük ve Gürcüler arasında evliliğe izin verilmiyordu ve bu iki halk arasında sosyokültürel bir sınır sürekli korunuyordu. Ancak, zamanla kaçınılmaz gerçekleşti; genç Yörük erkekleri, Gürcü kızlarını tarlalardan ya da köylerinden dağa kaçırmaya başladılar. Bazı durumlarda kızların akrabaları çok şiddetli tepki gösterdiler ve herhangi bir

kan davasının başlamasını engellemek için araya araçlar kondu. Ancak bazı durumlarda da Gürcü ve Yörüklerin her ikisi de durumu kabul ettiler ve oluşan bu yeni bağlan tanıdılar. Zamanla bu evlilikler nedeniyle oluşan yakınlaşmalar iki halk arasındaki sosyokültürel farklılıkları azalttı, ayrıca gelecekte gerçekleşecek halklar arası evliliklerin de önünü açtı. Gürcüler hâlâ çocuklarının Gürcülerle evlenmelerini tercih etse de, Yörükler veya Türklerle yapılan evliliklerden eskisi kadar nefret etmemeye başladılar ve bu tip evlilikler de artmaya başladı.

Politika

Köy, yerel olarak, muhtar ve köyün yaşlıları arasından köylüler tarafından seçilen dört yaşlı (ihtiyar heyeti) tarafından yönetilmektedir. Yıllar boyunca bu heyet genellikle eşit sayıda Yörük ve Gürcüden oluşmuştur ve muhtarlık görevi de sıra ile yapılmıştır. Muhtarlık seçiminde köylülerin beklentisi, çekişen iki etnik taraf arasında politikanın doğuracağı olumsuz sonuçlar değil, kendileriyle her zaman ve adilce işbirliği yapacağından emin oldukları, belirli bir kişi üzerinde fikir birliği varmaktır. 1969-70'teki muhtarın bir Gürcü ile evli bir Yörük olması bunun bir göstergesidir. Ulusal boyutta, her iki etnik grup da, yerel olarak işbirliğini kolaylaştırmakta etkili rol oynayarak aynı partinin güçlü taraftarları olmuşlardır.

1950'den 1960'a kadar Demokrat Parti'ye, ardından Adalet Partisi'ne olan yandaşlıkları, İsmet İnönü önderliğindeki Cumhuriyetçilerin tek parti döneminde, kendi köylerinde gerçekleşen önemli bir olaya mal edilmiştir.

1942'de Cumhuriyetçi hükümet Mana köylülerine, köyün 3 mil doğusunda derin bir boğazın karşı tarafındaki tepeye bir okul binası inşa etmelerini emretti. Köylüler bu emri protesto ettiler. Çünkü yer seçiminin yanlış olduğunu düşünüyorlardı. Özellikle hava akımı ve çamurun boğazı dolduracağı kışın ilerleyen günlerinde, çocukların okula ulaşmaları çok zor ve tehlikeli olacaktı. Ayrıca kendi tarlalarına zarar vermeden okulu inşa etmek için gerekli olan zımanı ayıramayacaklarından şikâyet ettiler. Bir köylünün dediği gibi: "Biz okul yapımı için, yolu olmayan 12 kilometrelik kaba-köy arasında yük arabalarımızla malze-

meleri sürüklemekten çok daha az zaman harcayarak ailelerimiz ile ilgili yapılabilecek her şeyi yaptık." Ancak hükümet köylülerin şikâyetlerine kulak tıkadı ve kaymakam, köyün jandarmalarına, köylülerin okulu inşa etmeleri için güç kullanmalarını emretti. Bu şartlar altında okul, büyük bir kinle yapıldı.

Yeni okulun öngörülen müfredatı oldukça genişti. Standart okul derslerinin yanı sıra dokumacılık, bahçecilik, tarım ve ev ekonomisi gibi bazı meslek dersleri de öğretilmekte. Ancak okula görevli olarak yalnızca bir öğretmen gönderilmişti ve o da müfredatı tek başına yürütemezdi. Böylece eğitim girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Öğretmen görevinden geri alındı ve okul binası yıkıldı. Bugün köylüler, orada hâlâ duran taş yığınlarına hicivli göndermelerle "İsmet Paşa Okulu" demektedirler.

Birkaç yıl sonra halk gönüllü olarak, günümüzde de hâlâ kullanılmakta olan kendi okullarını, köyün merkezine yakın bir yerde inşa ettiler.

Yakın Geçmişteki Gelişmeler

Komşu kasaba olan Susurluk'ta 1950'lerde gelişen olayların Mana üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. 1950'lerin başlarında Susurluk, devlet tarafından, büyük bir şekerpancan rafineri bölgesi olarak belirlendi ve 1954'te de inşaat başlandı. Yerel inşaat işçisi ihtiyacından dolayı pek çok Gürcü'nün bu inşaatla görev alması mükemmel bir olanaktı. Rafineri için ilk operasyona 1955'te başlandı ve bu da çok miktarda haftalık ücretli iş imkânı yaratarak kasabaya binlerce kişinin göç etmesini sağladı. Sonuç olarak Susurluk'un nüfusu ikiye katlanarak 11.000 oldu ve konut ihtiyacı daha önce görülmemiş boyutlara ulaştı.

Gürcü inşaatçılar kazandıktan sonra işleri ve edindikleri tecrübeleri kullanarak özel inşaat şirketleri kurdular ve bu ihtiyacı karşılamaya yardım ettiler. Mesleki olarak sağlam duruma geldikten sonra ailelerini kasabaya getirdiler ve resmi olarak yerleştiler. Bugün Susurluk'ta 30-35 civarında Gürcü ailesi bulunmaktadır. Çoğu, kasabanın 1954'ten sonra inşa edilmiş bölümü olan "Yeni Bölge"de yerleşmiştir. Yaşlıların toplandığı ve anadillerinde sohbet edebildikleri, kendilerine ait bir kahvehaneleri bulunmaktadır.

1954'ten sonra yaklaşık 30 Gürcü ailesinin İstanbul, İzmir ve Bursa gibi büyük şehirlerde yerleşmek üzere köyü terk ettikleri tahmin edilmektedir. Bugün Mana'da yaklaşık 30 Gürcü ailesi kalmıştır. Gürcülerin tersine, Yörükler kendi yaşam tarzlarını sürdürerek köylerinde kaldılar ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamaya devam ettiler. 1965'te köyün toplam nüfusu 610 idi.

Asimilasyon

Mana Gürcülerinin Türk kültürü ve toplumsal hayatının içine çekilme oranının çok yüksek olduğu söylenebilir. Bu asimilasyonun değerlendirilmesinin yapılabilmesi için çeşitli faktörlerin göz önünde tutulması gereklidir.

Belki de bunların en önemlisi kültürel değerler ve dini kimliktir. Dindar Müslümanlar olarak, göçmen Gürcüler, din dahilinde aynı sosyokültürel değerleri ve manevi kuralları Türklerle paylaşmaktadırlar. Her ikisi de Müslüman kardeşliğin birer parçasıdır ve hayatın değerlendirilmesinde aynı İslami kriterleri kabul etmişlerdir. Bu da birbirlerini anlamalarını ve kökler arası birleşmeleri kolaylaştırmaktadır. Örneğin 1950'de bir kısım Gürcülerin Mana'dan göç etmesinden sonra, çok az kalan Gürcü ailelerinin kendilerine ait köy camisini muhafaza etmelerine gerek kalmamıştı. Çünkü Yörüklerle beraber tek bir camiye kullanmalarını engelleyen hiçbir dini farklılıklar yoktu; her iki etnik grup artık ortak duada bir araya gelmekteydi. Benzer olarak, Susurluk'a yerleşen Gürcüler de dini cemaate hemen üye olarak kabul edildiler ve onlar da artık Türk komşularıyla yan yana camide dua etmekteydiler.

İkinci bir faktör, ırk faktörüdür. Gürcüler görünüm olarak tamamen Avrupalıdır. Mana'dakiler de orta açıklıkta bir tene ve orta uzunlukta boya sahiptirler. Kumral tenler, sarı saçlar, yeşil ve mavi gözler yaygındır. Bu fiziksel özellikler Türkler için oldukça çekiciydi ve bunun da iki halk arasında yapılan evliliklerde hiç de azımsanmayacak bir rolü vardı.

Halklar arası evlilik en önemli faktördür; asimilasyonu yalnızca hazırlamakla kalmaz, aynı zamanda halkların daha fazla bütünleşmesine neden olarak aktif bir rol oynar. Gördüğüm tüm Gürcüler, Gürcülerle Türklerin özellikle Susurluk ilçesinde, birbirleriyle ev-

lenmelerinin gittikçe daha da yaygınlaştığını söylemişlerdir. Susurluk'ta yaptığım incelemelerden elde ettiğim bilgiye göre, Gürcülerin yaptığı on yedi evlilikten beşinin Türklerle, ikisinin de Çerkeslerle olduğunu öğrendim. Kalan on evlilikte çiftlerin her ikisi de Gürcü idiler. Kanşık evliliklerin çoğu 1955'ten sonra gerçekleşmiştir ve kendi etnik gruplarının dışından evlenen Gürcülerin cinsiyetlerinde birinin diğerine üstünlüğü yoktu.

Bir diğer faktör de sosyoekonomidir; topluma yük olmak bir yana, Gürcüler kendilerini usta ve çalışkan işçiler olarak kanıtlamışlardır. Yetenekleri, Mana'nın inşa edilmesinde ve Susurluk'un gelişimindeki önemli yardımları, Türkler tarafından kabul edilmiştir. Susurluk'taki pek çok Gürcü, azim ve çalışkanlıklarıyla başarılı olmuşlardır; topluma, ailesine ve kendisine faydalı olan ideal dindar, çalışkan Müslüman görüntüsüne çok yaklaşmışlardır. Bunlardan dolayı da takdir edilmektedirler.

Gürcülerin ve diğer Türk olmayan halkların Türkiye'deki asimilasyonu, aynı zamanda hükümetin resmi pozisyonundan, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türk ulusal vatanının ve ruhunun oluşturulmasının kritik bir önem taşıdığı dönemde etki altında kalmıştır. Resmi tarihe göre Türkiye'de yaşayan tüm Müslümanlar ırk olarak da, etnik olarak da Türktü. Gürcücenin ve Çerkesçenin, Türkçenin dialekti olduğu söylendi ve bu dilleri konuşanlara doğru-gerçek Türkçe'yi öğrenmeleri konusunda baskı yapıldı. Bugün bile resmi eğitimde veya yayınlarda bu tür Türkçe olmayan diller yasaklanmıştır ve halka açık alanlarda kullanımına izin verilmemektedir.

Bu resmi ideoloji devlet okullarında aşılacaktır ve genel olarak Mana ve Susurluk'taki Gürcüler tarafından da kabul edildiği görülmektedir. Buna kanıt olarak Gürcü soyundan bir ilkokul öğretmeni bana Gürcülerin gerçekten bir Türkçe dialekti konuşan, şimdi de asıl Türkçeyi onun yerine geçiren Hazar Türklerinden olduğunu söylemiştir. Kendi toplumunda eğitim öncüsü olarak kabul edilebilecek biri olarak, onun bu düşüncesi çok büyük bir önem taşımaktadır. Bugün Gürcülerin genç olanlarının hiçbiri Gürcüceyi tam olarak bilmemekte, orta yaşlılarının ise yalnızca küçük bir kısmı Gürcüceyi tam ola-

rak bilmektedir. Akrabalık sözcüklerini ya da başka Gürcüce ifadeler sorduğumda genellikle bana, bu sorulara yaşlıların cevap verebileceğini, bugün yalnızca yaşlıların dili gerçekten bildiğini söylemektedirler.

Son olarak asimilasyon sürecini, bu Müslüman göçmenleri topraklarında ağırlayan ve onları kabul eden Türklerin açıklığının ve toleransının hızlandırdığını not etmeliyiz. Susurluk'ta Gürcülere karşı hiçbir Gürcü-Türk ayrımcılığı görülmemektedir. Gürcülerin sosyal kulüplere ya da oluşturulmuş çeşitli gruplara girmeleri engellenmemiştir. Yerel politikalarda rol oynamışlardır ve en azından bir Gürcü, büyük politik partilerden birinde yerel bir branşta, yüksek bir pozisyonda görev yapmaktadır. Bölgedeki Gürcülerin tipik özelliği olarak bu kişi de Türk vatandaşı olmaktan gurur duymaktadır ve alışla geldiği üzere kendisi de yaşadığı toplum tarafından önkoşulsuz kabul edilmiştir.

Şehirlerde, kasabalarda, Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki Türk-Gürcü ilişkilerine yönelik kişisel gözlemlerim, daha geniş açıdan bakıldığında da bu sonuçları onaylar niteliktedir. Türkiye'nin büyük kentlerinde Gürcüler, endüstride, ticarete, bankacılıkta, eğitimde, devlette ve çeşitli mesleklerde önemli pozisyonlarda bulunmaktadır.

*Florida Üniversitesi, ABD.

The Muslim World (Vol. 66, No: 1, 1976)

(İslam Dünyası'ndan)

Çeviren: Ayten KILIÇ (IREMADZE)

DİPNOTLAR

- 1- Bu incelemeye temel oluşturan araştırma, Ağustos 1969'dan 1970'e kadar, Türkiye'de gerçekleşmiş olup bu yazı ile ilgili Dr. William Haviland'a teşekkür ederim.
- 2- F. C. Shorter, B. Güvenc, *Turkish Demography*, (Ankara, 1969), s. 61.
- 3- a.g.e. s. 48.
- 4- Bu saptama, söz konusu yerleşmedeki Gürcülerin ve Yörüklerin sözlü tarihleri üzerine temellendirilmiştir.
- 5- Mustafa Salman, *Balkesir Tarih, Coğrafyası*, (Balıkesir), s. 65.

1995 Yılı Tao-Klarceti Yüzey Araştırması

Dr. Mine KADİROĞLU LEUBE*, Turgay YAZAR, Zafer KARACA

T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Ayrı Basım, (27-31 Mayıs 1996, Ankara) yer darlığı nedeniyle çizimler ve resimler çıkartılarak aynen alınmıştır.

Tarih kaynaklarında, "Tao-Klarceti" adı ile geçen Artvin, Ardahan, Erzurum, Kars illeri sınırları içindeki bölgede, 1995 yılında, Gürcü mimarisini ile ilgili bir yüzey araştırması başlatılmıştır. Amaç, bölgedeki yapıları saptamak, güncel durumlarını belgelemek, korunmaları için gerekli önlemlerin alınmasına katkıda bulunmak, Türkçe ve yabancı dilde yapılacak yayınlarla bölgeyi dünya kamuoyuna tanıtmaya çalışmaktır. Sanat tarihçileri Mine Kadıroğlu Leube, Zafer Karaca, Turgay Yazar ve Bakanlık Temsilcisi Arkeolog Güven Yetişkin'den oluşan ekip, 26 Ağustos-3 Eylül 1995 tarihleri arasındaki süre içinde Artvin ili, Merkez, Borçka ve Yusufeli ilçelerinde ön çalışma niteliğinde ilk araştırmayı gerçekleştirmiştir.¹

Çoruh Nehri havzasında, MÖ 1. yüzyıldan başlayarak, bağımsız Gürcü beyliklerinin varlığı saptanır. Klarceti, Şavşeti (Şavşat), Artaani (Ardahan), Çıldırı (Çıldır), Kola ve Tao beylikleri arasında "Tao" ve "Klarceti" en güçlüleri oldukları için tüm bölge "Tao-Klarceti" adı ile tanınır. Büyük Aşot Bagratid'in (ölümü 826, bazı kaynaklara göre 830) 8. yüzyılın sonunda Ardahan'a geldiği, Tao-Klarceti Kralı ve Kropalat unvanını aldığı, eski kaleyi onartıp Ardahan'ı başkent yaptığı bilinir.² Gürcü Kralı IV. David'in (1089-1125) Tbilisi kentini yeniden başkent yaparak tüm Gürcü beyliklerini birleştirmesine kadar geçen üç yüzyılı aşkın süre içinde bölge özellikle mimari açıdan gelişir.³

Yazılı kaynaklarda, çoğunluğu manastır kuruluşuna ait, yaklaşık yüz yerleşim yerinin adına rastlanır. Yazılı kaynaklardan en önemlisi, 951 yılında Grigor Merculi tarafından Khandz-

da Manastırı'nda yazıldığı bilinen *Grigor Kbandzda'nın Yaşamı* adlı elyazmasıdır. Gürcü rahip Grigor Khandzda'nın (759-861) yaşamı hakkındaki elyazmasının bir kopyası Kudüs Patrikhane Kitaplığı'nda korunmaktadır.⁴ 10. yüzyıl elyazmasına göre, Gürcü rahip yüz yıllık ömrünün yarıdan fazlasını Artvin ve çevresinde geçirmiştir. Aynı kaynakta kendisinin beş müritlerinin yedi manastır inşa ettikleri yazılır. Bu nedenle, 1995 yılı yüzey araştırması Artvin ili ve ilçelerini kapsamaktadır.

Artvin ili, Yusufeli ilçesi, Merkez Bucığı, İşhan Köyü içinde İşhan Manastır Kilisesi ve güneybatısında Meryemana Şapeli yer alır. Kilisenin batı bölümü 1983 yılına kadar köyün camisi işlevini görmüştür. Günümüze oldukça iyi durumda gelebilen yapının tarihlendirilmesi çok tartışmalıdır. 951 tarihli elyazmasına göre, Rahip Khandzda'nın (759-861) yeğeni ve öğrencisi Rahip Saba, Kral Adernese'nin (ölümü 826/830) "desteği ve maddi katkısı ile İşhan'da eski kilisenin yerine yeni bir manastır" kurmuştur.⁵ Bu bilgiyi yorumlayan bazı araştırmacılar apsisdeki arkadan 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen eski kiliseye ait olduğunu iddia ederler.⁶ Oysa mimari özellikler, taş ve harç analizleri, apsisin yan mekânlar ile aynı döneme tarihlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar.⁷

Yapının içinde ve güney cephesinde Gürcüce (beş) kitabe yer alır. Bunlardan en erken tarihli 917 yılına aittir. Kubbe içindeki freskolar 10. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilir.⁸ güney cephede, portalde ve güney haç kolu cephesinde yer alan üç kitabe onarım, yenileme çalışmaları ve süslemelerin 1032 yılında tamamlandığını belirtir. İşhan Manastır Kilisesi'nin 15. yüzyılın sonuna kadar piskoposluk makamı olduğu, 1878 Osmanlı-Rus savaşları sırasında yapının askeri amaçlı kullanıldığı, caminin de bu dönemden kaldığı sanılmaktadır.⁹ Dıştan 35 m uzunluğunda, 20,75 m genişliğinde olan yapı, kubbeli bazilikal plan tipindedir.

Kubbe her biri yaklaşık iki metre çapında dört serbest desteğe oturur. Apsis, sekiz sütunun taşıdığı aralı kemelerle doğusundaki dikdörtgen planlı bir dehlizle açılır. Kuzey ve güney yan mekânlar iki katlıdır. Yapının dört cephesi kademeli sivri kör kemerler ve üçgen nişlerle hareketlendirilmiştir. Pencere üstü kemerleri, portal ve kubbe kasnağı, bitkisel motifli kabartmalarla bezelidir. Kubbe dışında tüm örtü sistemi ve kuzey bölüm yıkıktır. Kilisenin batı bölümü ile kubbeli kısım arasına bir duvar örülmüş, güneydeki giriş kapatılarak mihraba dönüştürülmüştür.

Kilisenin güneybatısında, boyutları dıştan 10,35 x 5,70 m olan tek nefli şapel yer alır. Portalindeki süslemeli Gürcüce kitabede 1006 yılında, Kral I. Gurgen (ölümü 1008) tarafından yaptırıldığı ve Meryemana'ya adandığı yazılıdır.

1985 yılında eski eser olarak tescil edilen kilise ve şapelin temellerine güneydeki köy çeşmesinin yalağından su işlemektedir. Her iki yapının doğu cepheleri heyelan nedeniyle yaklaşık iki metre yüksekliğe kadar toprak altındadır.

Artvin ili, Yusufeli ilçesi, Sarıoğlu Bucağı, Altıparmak Köyü eski camii Parhal Manastır Kilisesi'dir. Bir yayında kilisenin Vafizci Yahya'ya adandığı, Kral David "Magistros'un kilisenin banisi olduğu ve 973 tarihli Gürcüce bir elyazmasının bu manastırda kopya edildiği yazılıdır.¹⁰ Aynı araştırmada, manastırın 16. yüzyılda da kullanıldığı belirtilmektedir.¹¹ Altıparmak Köyü Muhtarlığı'ndaki Sultan Mustafa imzalı ve 1677 M./1088 H. tarihli fermana göre kilise Hacı Şerif Efendi tarafından onartılıp camiye çevrilmiştir.

Yapı, dıştan 28,40 x 18,65 m boyutlarında üç nefli bir bazilikadır. Orta nef, dört çift haç planlı payenin taşıdığı yuvarlak kemerlerle yan neflere açılır.¹² Doğusunda, yarım daire planlı apsis yer alır. Apsisin kuzey ve güneyindeki mekânlar iki katlıdır. Orta nefin batısında, ilk iki paye arasında bir galeri vardır. Gri renkli, düzgün kesilmiş taşlarla örülmüş cepheler, güney ve kuzeyde eş boyutlu, doğu ve batıda ortadan yanlara doğru alçalan kök kemerlerle hareketlendirilmiştir. Pencere üstlerindeki alçak kabartma tekniğinde yapılmış bitkisel ve figürlü süslemeler iyi durumdadır.

Caminin güneyindeki tepenin yamacında

ve üstünde, küçük boyutlu, tek nefli iki yapı kalıntısına rastlanır. Duvar tekniği, yapıları 10. yüzyılın ortalarına tarihlemeyi mümkün kılar. Her iki yapının da çatıları ve beden duvarlarının bir kısmı yıkılmış, kaplama taşları kısmen dökülmüştür. Yamaçtaki yapı dıştan 4 x 2,25 m boyutlarında dikdörtgen planlıdır. Doğusunda, ekleninde bir penceresi, iki yanında birer dikdörtgen planlı nişi olan yarım daire planlı bir apsis yer alır. Yapı kuzeyden kısmen kayaya dayalıdır ve giriş açıklığı kuzeydedir. Tepe üzerindeki diğer yapı dıştan 7,80 x 5,20 m boyutlarında, dikdörtgen planlıdır. Doğuda yarım daire planlı, ekleninde yıkık durumda bir pencere açıklığı bulunan apsis, onun iki yanında dikdörtgen planlı ve doğusunda dışa doğru daralan birer açıklığı olan köşe mekânları yer alır.

Tao-Klarceti bölgesi ortaçağ Gürcü yapılarını konu alan bir kitapta Mamazinda/Mamaçında veya Mamatzında Kilisesi'nin adı geçer, yapının ve freskolarn oldukça iyi durumda oldukları belirtilir.¹³ Bölge yapılarından bazılarının konumları ve güncel durumları hakkında yazılmış bir makalede yaklaşık aynı bilgi verilir.¹⁴ Her iki yayında da kilisenin, Artvin ili, Borçka ilçesi, Merkez Bucağı, İbrikli Köyü içinde olduğu belirtilir.¹⁵ 1995 yılı yüzey araştırması sırasında yayınlarda belirtilen yerde, 4,50 x 4,40 m boyutlarında, kubbeli bir yapı bulunmuştur. Yapının beden duvarlarının kalınlığı genelde yaklaşık 0,55-0,60 m iken, doğu duvar kalınlığı 1,10 m'yi geçer. Apsisi olmayan, kubbesi duvarlara oturan yapıda yer yer tuğla kullanıldığı saptanmıştır. Cepheler düzgün kesilmiş, iç beden duvarları ise kaba işlenmiş taşlarla örülmüştür. Kubbede, pandantiflerde ve beden duvarlarının üst bölümlerinde freskolar görülür. Oldukça iyi durumdaki freskolarn, farklı dönemlerde yapıldıkları veya farklı ustaların eseri oldukları sanılmaktadır.

İbrikli Köyü'ndeki yapının Mamaçında Kilisesi olarak tanımlanması bize göre tartışmalıdır. Köyün eski adı "Mamaçında" değil "Ebrika"dır. Öte yandan, Artvin ili, Merkez ilçesi, Merkez Bucağı, Şehitlik Mahallesi "Mamasima" olarak bilinir. Burada "Kiliselik" denilen ve inşaat yapılabilecek şekilde düzleştirilmiş olan bir yer saptanmış, ancak duvar kalıntısına rastlanmamıştır. Ayrıca, eski bir bölge haritasında da Mamaçında Kilisesi burada gösterilmektedir.

dir.¹⁶ İbrikli'deki yapının Mamaçında Kilisesi olarak tanımlanabilmesi ve bu bölge özelliği göstermeyen planının çözümlenebilmesi, ancak toprak altında kalan duvarların ortaya çıkartılması, fresklerdeki sahnelerin belirlenmesi ve kitabelerinin okunması ile mümkündür.

Artvin ili, Merkez ilçesi, Merkez Bucağı'na bağlı on dört köy vardır. 1995 yılında tüm köylerde yüzey araştırması yapılmış, Bakırköy, Erenköy, Seyitler, Sümbüllü, Şehitlik, Varlık ve Veziirköy'de yapı kalıntıları saptanmıştır. Bakırköy'de (Kuvarsan) maden işletmesinin yapılan ve konutları yer alır. Erenler (İrsa), Seyitler (Şu- vet), Şehitlik (Mamasima), Varlık (Varaçkan) ve Veziirköy'de (Vazriya) Gürcü kiliselerinin Sümbüllü (Sintot) Köyü'nde bir Gürcü kalesinin kalıntılarının bulunmuştur.

Seyitler Köyü'nde, Kafkas Üniversitesi Kampusu içindeki alanda, çevre halkın "kubbeli" dediği bir yapının günümüze gelemediği saptanmıştır. Konumu nedeniyle, sözü edilen yapının Sveti Kilisesi olması mümkündür. Bir yayında kiliseden "kubbeli, tetrakonchos planlı, dıştan tek katlı, poligonal bir dehlizle kuşatılan" bir yapı olarak söz edilir.¹⁷ Başka bir makalede ise, "dıştan kare planlı, içten, dört köşesinde birer oda bulunan tetrakonchos" tasvirini yapılı ve örtü sisteminin kubbe değil "beşik tonoz olduğu" belirtilir.¹⁸ Bölgedeki yapıların konumlarını göstermek üzere hazırlanan ölçekli krokide aynı yapı Varlık Mahallesi'nde gösterilir.¹⁹

Artvin ili, Merkez ilçesi, Ortaköy Bucağı, Çimenli Köyü'nün batısında, köylülerin "Suwatan" adını verdikleri yerde Parethi Manastırı yer alır. Dere yatağından yaklaşık seksen metre yüksekteki bir kayanın kuzey yamacında, kısmen kayaya oyulmuş manastırın günümüze iki kilise, yemekhane ve geniş hücreleri ile işlevleri saptanamayan iki yapı gelebilmiştir.

951 tarihli elyazmasında Gürcü rahip Khandzda'nın arkadaşı Rahip Mihel'in Parethi'de bir manastır kurup buraya yerleştiği yazılıdır.²⁰ Bu kaynağa göre manastır 9. yüzyıla tarihlendirilmelidir. Kuzey Kilise, batıdaki dikdörtgen planlı yapı, doğudaki kayaya oyulmuş mekânlar bu döneme ait olmalıdır. Güneydeki kiliseyi ise, mimari özelliklerine göre, manastır geliştikten sonraya, yaklaşık yüz yıl daha geç tarihlerdirmek mümkündür.

Kuzeydeki kilise dıştan yaklaşık 14 x 7 m

boyutlarında dikdörtgen planlı, tek nefli bir yapıdır. Kuzeyinde, kiliseden geçilen, dikdörtgen planlı bir ek mekân yer alır. Bölge özelliklerinin aksine, Kuzey Kilise'nin apsisi dışa yansır, doğuda düz bir duvarla sınırlanmaz. Giriş batıdandır. Kilisenin yapımında çevrede bulunan malzemeden yararlanılmış, kaba yontu taşlarla düzgün sıralar örülmüştür. Duvarların iç yüzleri daha özenli bir işçilik gösterir.

Güneydeki kilise, kuzeyindekinden yaklaşık 2,50 m daha aşağıda, istinat duvarları üzerine kurulmuştur. Dıştan 16 x 12 m boyutlarındaki yapı dikdörtgen planlıdır. Batıdaki duvar payeleri, yapının üç nefli olabileceğini gösterir.²¹ Doğuda, orta nef at nalı şeklinde bir apsisi, yan nefler dikdörtgen planlı birer yan oda ile sınırlanır. Kilisenin girişi batıdandır. Duvarlar düzgün kesilmiş taşlarla, eşit sıralar oluşturularak örülmüştür.

Kiliselerin batısındaki, kuzey bölümü kayaya oturan yapının yemekhane olabileceği düşünülmektedir.²² Yaklaşık 9 x 6 m boyutlarındaki yapı dikdörtgen planlıdır. Örtü sistemi ve girişi yıkılmıştır. Doğudaki iki yapı kalıntısı kısmen kayaya oyulmuş, güney ve doğuda kesme taşlarla duvar örülmüştür. Hakkında çok sınırlı bilgi bulunan manastır topluluğunun ayrıntılı araştırılması ve sonuçların en kısa zamanda yayınlanması amaçlanmaktadır.

Artvin ili, Merkez ilçesi, Ortaköy Bucağı, Çimenli Köyü'nde, üç ayrı yerde yapı kalıntıları saptanmıştır. Bunlarda biri, Güzelköy Mahallesi girişindeki tarladadır. Büyük boyutlu, kaba yontu taşlarla örülmüş, dikdörtgen planlı yapının kuzeydoğu köşesinden 1 x 1,50 m yükseklikte bir duvar kalıntısı, güneydoğusunda tanımlanamayan bazı başka kalıntılar yer alır. Yapım tekniği 9. yüzyıl sonu Gürcü mimari özellikleri taşır. Konumuna göre, bu kalıntıların 10. yüzyıl elyazmasında adı geçen, hakkında başka bilgi bulunmayan Daba Kilisesi olması mümkündür.²³

Doğuda, Çimenli Köyü'nün çıkışında, tek nefli bir yapının kalıntıları bulunmuştur. Arazi güneyde düzleştirilmiş, çok büyük boyutlu taş kullanılarak bir istinat duvarı örülmüş, yapı üç basamaklı bir yükselti üzerine inşa edilmiştir. Kilise, 12 x 6,90 m boyutlarında, dikdörtgen planlıdır. Doğuda, ekstenin iki yanında duvar kalınlığı içine açılmış, yarım daire planlı birer derin niş vardır. Güney ve batı duvarlar yer yer

tonoz dönüs hizasına kadar ayakta, kuzey bölüm ise toprak altındadır. Beden duvarlarının kalınlığı bir metreyi geçer. Kaplama taşları çok büyük boyutlu, aradaki dolgu incedir. Bu özellik, Tao-Klarceti bölgesinde 9. yüzyıl sonu, 10. yüzyıl başında inşa edilen yapılarla görülür.

İlk belirlemelere göre çevrede iki yapının daha kalıntısı saptanmıştır. Bunlardan biri, kilisenin doğusundaki tarla içindedir. Yaklaşık iki metre yükseklikteki kalıntı, duvar iç dolgusunun ayakta kalan kısmıdır. Uzunluğu 8 m, kalınlığı yaklaşık 0,80-0,90 m'dir. Bu kalınlıkta bir duvar dolgusu Tao-Klarceti yapılarında ancak 10. yüzyıl sonu, 11. yüzyıl başından itibaren kullanılmıştır.

Çimenli Köyü'ndeki yapı kalıntılar, bir su kaynağının yanında, geniş ve verimli tarlalar içindedir. Genelde, Tao-Klarceti manastırları bu özelliklere sahip arazilerde kuruludur. Çevredeki kalıntılarda, farklı dönemlere ait yapı teknikleri saptanması, bölgenin sürekli kullanıldığını, yapılaşmanın gereksinimler doğrultusunda geliştiğini ortaya koyar. Bu veriler, kalıntıların bir manastır topluluğuna ait olabileceklerini gösterir. Şimdiye kadar hiç araştırılmamış bu yapıların, eski bir haritada gösterilen Zmerk/Çmerk Kilisesi olması mümkündür.²⁴

Artvin ili, Merkez ilçesi, Zeytinlik Bucağı, Ağıllar Köyü'nün güneybatısında, çevre halkının Boselt Kale adını verdiği bir kale ve onun güneydoğusunda, "Şarbet" veya "Şarbiyet Şehri" denilen mevkide manastır topluluğuna ait olabilecek kalıntılara rastlanmıştır. İlk kez 1995 yılında varlığı tarafımızdan ortaya çıkan yapıların bölgede ayrıntılı çalışmalar yapılmadan tanımlanması çok güçtür. Döner kaynaklarında yapıların farklı isimler kullanılarak tasvir edilmiş olması da mümkündür.

Boselt Kale, çok sarp olmayan bir kayanın üzerinde yer alır. Surları büyük bir bölümü sağlamdır. Kuzeydeki açıklıktan, tek nefli bir şapel, gözetleme kulesi işlevi gören, aynı zamanda zindan olarak kullanıldığı sanılan dik-dörtgen planlı bir yapı ve iki mezar yeri bulunan kale içine geçilir. Kalenin güneyindeki burç yaklaşık 9,50 x 9 m boyutlarında dikdörtgen planlıdır. Orijinal girişi bulunamamıştır. Yapının doğusu hariç diğer üç cephesinde, dışa doğru daralan alt ve üst kat pencere açıklıkları vardır.

Dıştan dışa 5,70 x 3,60 m boyutlarında dik-

dörtgen planlı şapel, kuzeydoğuda surla bitişiktir. Yarım daire planlı, ekseninde bir penceresi olan apsis ve kuzey duvar şimdiki zeminden yaklaşık üç metre yüksekliğe kadar ayakta. Güneyinde, güneydoğu bölümü günümüze gelebilen bir ek mekânı vardır. Kuzey ve güneyde, şapele sonradan eklendikleri saptanan tonozlu mekânlar yer alır. Şapelin beden duvarlarında ve surlarda kaba yontu kesme taş kullanılmıştır. Aradaki duvar dolgusu, kaplama taş boyutlarına oranla çok incedir. Bu teknik, bölgede 9. yüzyıl sonu, 10. yüzyıl başında kullanılmıştır.

Boselt Kale'nin bulunduğu tepenin güneybatısında Şarbet Şehri denilen yerde, iki dere arasında kalan eğimli bir alanda ilk belirlemelere göre bir kilise ve üç ayrı yapının kalıntılarına rastlanmıştır. Çevrede ve yapıların içinde yetişen bitki ve ağaçlar ayrıntılı çalışmayı engellediği için sadece kilisenin ölçüleri alınmıştır. Yaklaşık 13,20 m uzunluğundaki haç planlı kilisenin apsisi ve iki yanındaki mekânlar doğudan düz bir duvarla sınırlanır. Batısındaki ek mekânın doğu bölümü ve kuzey haç kolu tümüyle yıkıktır. Kilisenin batısında ve güneyinde farklı döneme ait ek mekânların kalıntıları fark edilir. Bunlardan güneybatıdakinin yemekhane olması mümkündür. Kilisede ve diğer yapılarda büyük boyutlu, kaba yontulmuş taşlar kullanılarak, oldukça düzgün sıralar örülmüş, arada ince bir dolgu kullanılmıştır. Bilindiği gibi, bu teknik erken dönem özelliğidir.

(*) Dr. Mine Kadioğlu Leube, Sanat Tarihiçisi, Turgay Yazar, Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji Sanat Tarihi Bölümü, Araştırma Görevlisi, Zafer Karaca, TÜBİTAK Bilim Teknik Dergisi Genel Yayın Yönetmeni,

DİPNOTLAR

1- Artvin İli Orman Başmüdürlüğü ve Yusufeli Orman İşletme Müdürlüğü yer ve araç sağlayarak araştırmaya destek olmuş, tüm giderler rahmetli Prof. Dr. Alfred Leube'nin bu çalışma için tahsis ettiği fondan karşılanmıştır. Araştırmacılar, katkılarında dolayı destek veren kişi ve kuruluşlara, özellikle Artvin Orman Başmüdürlüğü şoförlerine teşekkür etmeyi borç bilirler.

2- Bkz. K. Salia, *The History of the Georgian Nation*, Paris 1983, 127 vd.

- 3- K. Salia, "La Tao-Klardjetie et ses monastères", *Bedi Kartlisa*, 11-12 Paris 1961, 41-62; "La Tao-Klardjetie et ses monastères II", *Bedi Kartlisa*, 13-14 Paris 1962, 40-46.
- 4- Grigor Khandzda'nın Yaşamı adındaki elyazması, Kudüs Patrikhane Kütüphanesi 2 nolu Gürcü kodeksidir. 268 foliodan oluşur. Sayfa boyutları 0,395 x 0,280 mm'dir. Nesir halinde, housouri, yani ortaçağ Gürcü elyazmaları için kullanılan küçük harflerle yazılmıştır. Epigrafik özelliklerinden ötürü 12. yüzyıla tarihlendirilir ve Yuhannes adında Antakyalı biri tarafından buradaki Gürcü Manastır'ında kopya edildiği sanılır. Elyazmasının iki Rusça ve bir Latince çevirisi vardır. Bu çalışmada Latince çeviri temel alınmıştır, P. Peeters, "Vie de S. Gregoire de Khandztha" *Analecta Bollandiana*, XXXVI-XXXVII-Paris 1922-207-309.
- 5- Bkz. Peeters, a.g.e. (1922, bölüm 26, s. 250)
- 6- Bkz. W. Djobadze, *Early Medieval Georgian Monasteries in Historic Tao, Klardjet'i and Şaşvet'i*, Stuttgart 1992, 198; W. Bérizdé, *Architecture de Tao-Klardjetie*, Tbilisi 1981, 150-290; E. Takaşvili, *1917 Yılında Gürcüstan'ın Güneyinde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar*, (Rusça) Tbilisi 1952, 24-25.
- 7- Bkz. M. Kadiroğlu, *The Architecture of the Georgian Church at İshan*, Frankfurt a. M. 1991, 67-69; Mme. Thiery adı geçen kitabın eleştirisinde, yapının tarihlendirilmesi ile ilgili görüşlere karşı çıktığı halde apsisin erken döneme ait olamayacağı savına katılır. Bkz. N. Thierry, "A propos des Monuments du Tao", *Revue des Etudes Géorgiennes et Caucasiennes*, 8-9, Paris 1992-1993, 243,244.
- 8- Bkz. Takaşvili, a.g.e. 1952, 36; N. et M. Thierry, "Peintures du Xe siècle en Géorgie Méridionale et leurs rapports avec la peinture byzantine d'Asie Mineure", *Cahiers Archéologiques* 24, Bruxelles 1975,105.
- 9- Bkz. Takaşvili, a.g.e. 1952, 44.
- 10- Bkz. Takaşvili, a.g.e. 1952, 94-95.
- 11- Bkz. Takaşvili, a.g.e. 1952, 97.
- 12- 1995 yılı yüzey araştırması sırasında Parhal Kilisesi fotoğraflarla belgelendirilmiştir. Rus araştırma ekibi tarafından 1917 yılında çizilen planı kontrol edilmiştir. Yapının plan, kesit ve cephe çizimi için bkz. Takaşvili, a.g.e. 1952. Çizim 132, 133, 134. Tao-Klarçeti yapıları ile ilgili en yeni yayında 1917 yılındaki plan, kesit ve çizimler yer alır. Bkz. Djobadze, a.g.e. 1992, Çizim 179, 180, 182 ve 186.
- 13- Bkz. Djobadze, a.g.e. 1992, 2, 4, 5; kitabın önsözünde, "yapının daha geç döneme ait olduğu için kitap kapsamına alınmadığı belirtilmiş, kaynak olarak Materialy po arkhéologij kavkaza (Khristianskie Pamiatniki) (Materials

for the Archaeology of the Caucasus), ed. P. S. Uvarova III Moscow, 1893; 58-59, c. XXIII-XXIV adlı yayın verilmiştir. Çalışmalarımız için çok gerekli olan bu yayına ne yazık ki henüz ulaşamamıştır.

- 14- Bkz. M. Thierry, "Topographie et état actuel des monuments géorgiens en Turquie orientale", *Revue des Études Géorgiennes et Caucasiennes*, 5, Paris 1989, 140. Tao-Klarçeti bölgesi yapılarından bazılarının Türkçe, Rusça, Gürcüce, Ermenice ve batı dillerindeki adlarını veren, genel durumlarını kısaca belirten yayında Mamaçında Kilişesi'nin tek nefli, kubbeli, tipik olmayan bir yapı olduğu, oldukça iyi durumda korunduğu belirtilir.
- 15- Bkz. Djobadze, a.g.e. 1992, 2, 4, 5; Thierry, a.g.e. 1989, 140,159, şekil 11. Makalede yer alan önceki topografik krokiye Mamaçında adının metinde belirtildiği gibi İbrikli Köyü'nde değil, Şehitler/Şehitlik yakınında gösterildiği dikkat çeker.
- 16- Bkz. I. Zdanévitch, *L'itinéraire géorgien de Ruy Gonzales de Clavijo et les églises aux confins de l'Atabegut*, Oxford 1966, 11.
- 17- Bkz. Bérizdé, a.g.e. 170-171, 308-309, şekil 118, 119, 1981, Tao-Klarçeti mimarisini hakkında Rusça ve Fransızca yazılmış kitabın "Sveti Kilisesi" ile ilgili bölümünde, Pavlinov'dan alınan plan ve çizimler yayımlanmış, çok kısa bir tasvir verilmiştir. Yazar, sayfa 170'teki dipnotunda Pavlinov'un Materialy po arkhéologij kavkaza (Khristianskie Pamiatniki) (Materials for the Archaeology of the Caucasus) ed. P.S. Uvarova III Moscow 1893, yayındaki 60-62, tablo XXV, XXVI, XXVII, "Hristiyan Yapılar" makalesine gönderme yapar. Çizimleri kullanır, fotoğraflar yayımlamaz.
- 18- Bkz. Thierry, a.g.e. 1989, 140, şekil 13.
- 19- Bkz. Thierry, a.g.e. 1989, şekil 11.
- 20- Bkz. Peeters, a.g.e. 1922 bölüm 31, 258.
- 21- Parethi Manastır'ını 1904 yılında gören Rus araştırmacı güneydeki yapının kubbeli olabileceğini belirtir. Bkz. N. Marr, "Grigor Khandzda'nın Yaşamı, Şaşvet ve Klarçeti Gezisi Sırasındaki Günlükten" *Ermeni-Gürcü Filolojisi Tekstleri*, (Gürcüce ve Rusça) St. Petersburg 1911, 174, Manastır hakkında kısa bilgi veren tek yayında ise üç nefli basilika planı benimsenmiştir. Bkz. Djobadze, a.g.e. 1992, 52.
- 22- Bkz. Marr, a.g.e., 1911, 175.
- 23- Marr, a.g.e., 1911, 181, Peeters, a.g.e., 1922, bölüm 27, 251.
- 24- Bkz. Zdanévitch, a.g.e., 1966, 11.

SEVI

AYLIK ŞİİR DERGİSİ
Sayı 7 Ağustos'98 Ederi: 100.000 TL.

Sahibi: Hüseyin Hilmi BULUNMAZ
İstiklal Cad. Aznavur Psj. 212/8
Galatasaray - İSTANBUL
Tel.: (0212) 251 60 90 - 251 85 23

Gürcüstan Hakkındaki Osmanlı Fermanları

Prof. Nodar ŞENGELİA

29 Mayıs 1453'te Osmanlı ordusunun Bizans'ın başkenti Konstantinopol'ü ele geçirmesi, Osmanlı politik ve ekonomik yaşamında çok önemli ve yeni gelişmelere yol açan bir rol oynamıştır. Trabzon ve Kırım'ın işgal edilmesinden sonra Karadeniz Osmanlıların eline geçti ve böylece batıdan doğuya Gürcüstan topraklarından geçen ticaret yolu da Osmanlı kontrolüne geçmiştir.

15-16. yüzyıllar arasında Osmanlılar, Çaneti (Lazistan), Guria ve Samtshe Atabeyliği'ne (Trabzon ve Erzurum yönünden) yaptıkları saldırıları daha da artırdılar.

16. yüzyılın ortalarında Osmanlılar Güney Kafkasya'da sistematik olarak savaşlara başladılar ve bu bölgeyi idareleri altına almak için İran'la yaptıkları sonu gelmeyen savaşlardan galip çıktılar. 17. yüzyılın başlarında Osmanlılar tüm Güney Kafkasya'da olduğu gibi Gürcüstan'da da hâkimiyet kurdular. Ama Osmanlıların Gürcüstan'ın krallık-prenslükleriyle olan ilişkileri farklı farklıydı. Batı Gürcüstan Osmanlıların uydu devleti konumundaydı ama bağımsızlığını koruyordu. İmereti Krallığı ve Batı Gürcüstan prensliklerinin başında miras yoluyla başa geçen Hıristiyan krallar ve prensler bulunuyordu. Kartli'nin ana kalelerinde Osmanlı garnizonları vardı, ama Kartli kralları onlarla savaşıyorlardı ve Osmanlı gelenek ve düzeninin yerleşmesine fırsat vermiyorlardı.

Osmanlı politik ve ekonomik sisteminin hâkim olduğu Samtshe Atabeyliği güç durumdaydı. Osmanlılar atabeylikte kendi toprak hâkimiyetini ve topraktan yararlanma şekillerini yaymaya başladılar. Aynı zamanda Osmanlılar, Samtshe Atabeyliği'ni kayıtlara geçiriyorlardı. Bu kayıtlar 1595 yılında oluşturulan "Gürcüstan Vilayeti Büyük Defteri"ne girmiştir.¹ Samtshe Atabeyliği yöneticiliğine Müslümanlığı kabul eden Gürcü atabeyleri seçiliyordu. Ahaltsihe (Çıldır) Paşalığı'nı Çakeli soyundan olanlar yönetiyordu. Sultan, istisna olarak Samtshe Paşalığı'nın, Osmanlı kuralına göre kabul edile-

meyen miras yoluyla geçmesine izin verdi. Bundan sonra Ahaltsihe Paşalığı'nda Gürcü toprak mülkiyeti ve vergi sistemi yavaş yavaş yürürlükten kalkıyordu. Bunun sonucunda yerli halkın toplu olarak Müslümanlığı kabul etme süreci başlıyordu. Acara'da da durum aynıydı. Müslümanlığı kabul eden beyler Acara'yı yönetiyorlardı.

16-19. yüzyıllarda Osmanlıların Gürcülerle sıkı politik ve ekonomik ilişkileri vardı. Yüzyıllar boyunca Osmanlı devlet teşkilatlarında biriken çeşitli Osmanlı belgeleri (halk kayıtları, fermanlar, beratlar, hükümler, arzuhaller, vb.) bu dönemde oluşuyordu.

Gürcüstan'ın Türk etnik dünyasıyla olan ilişkilerini anlatan belgeler genel olarak Osmanlı dilinde yazılıyordu. Osmanlılarda, İran ve diğer doğu ülkelerinden farklı olarak, işgal edilen ve bağımsız ülkelere gönderilen belgelerin, özel olarak oluşturulan devlet kurumunda saklanması geleneği vardı. Bu kurumda ve vilayetlerde bulunan hemen hemen her belge Türkiye arşivlerinde korunmaktadır.

Son yıllarda, Türkiye'de olduğu gibi ülke dışında da Osmanlı belgelerinin yayımlanması için yapılan çalışmalar hissedilir derecede artmıştır. Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivi'nde Osmanlı hâkimiyeti döneminde Gürcüstan'da oluşan politik gelişmeleri anlatan değişik özelliklerde Osmanlı belgeleri bulunmaktadır. Bu belgeler, Gürcü kaynaklarındaki verileri tamamlamakta ve bizlere Osmanlıların, Gürcüstan'ın çeşitli bölgeleriyle olan politik, ekonomik ve kültürel ilişkileri hakkında gerçekçi bilgiler vermektedir.

Gürcüstan hakkındaki Osmanlı belgeleri arasında fermanların incelenmesi çok önemlidir. Bu fermanların Osmanlı sistemleri 16. yüzyıl ortalarından itibaren sistematik olarak Gürcüstan'a gönderiyorlardı.

Osmanlı fermanlarının incelenmesi konusunda yıllara dayanan bir gelenek vardır. Bu konuda başarılı çalışmalar yapılmıştır. Ferman-

ları inceleme ve yayımlama konusunda Avrupa bilim adamlarının önemli payları vardır. Bunlar, ilgi çekici eserleriyle Osmanlı uzmanlığının, bir bilim dalı olarak gelişmesini sağladılar.² Çağdaş Türk araştırmacılarından Uzunçarşılı³, Yusuf Genç⁴, Ayşegül Nadir⁵, Ali Himmet Berki⁶, Mubahat Kütükoğlu⁷ ve diğerlerinin incelediği ve yayımladığı fermanlar⁸ ile beratları da belirtmek gerekir. Bu çalışmalarında fermanlar ve beratları incelemenin diplomatik-paleografik metodları verilmiştir.

Osmanlı fermanlarının yayımlanması içinde Gürcü Türkologlarının da saygın payları vardır. Gürcüstan Bilimler Akademisi, Akademisyen K. Kekelidze Elyazmaları Enstitüsü'nde bulunan birkaç fermanı Akademisyen S. Cikia⁹ ve Prof. Ts. Abuladze¹⁰ yayımlamıştır. Bulgaristan, Sofya Kirile ve Metode Halk Kütüphanesi Arşivi'nde bulunan Osmanlı belgesel malzemelerinden onlarca fermanı Prof. N. Şengelia yayımlamıştır.¹¹

Osmanlı fermanları, Osmanlılar tarafından işgal edilen ülkelerin tarihinden birçok konuyu inceleyebilmek için mükemmel birer kaynaktır. Padişahın tuğrasını taşıyan ferman, berat, çeşitli bürokratlara (başvezirler, vezirler, beylerbeyi, sancakbeyi, defterdar, nişancılar, yeniçeri ağaları, şeyhülislam), Osmanlılarla uydu devlet düzeyinde ilişkileri olan ülkelerin yöneticilerine, Hıristiyan liderleri vb. kişilere gönderiliyordu. Her birinin hitap şekli ve ibaresi birbirinden çok farklıydı ve yerleşmiş geleneksel formüle göre oluşuyordu.

Fermanların verilmesi çeşitli olabiliyordu. Savaş ilanı, askeri hazırlık, toprak paylaşımı, toprakların verilmesi, ülkede var olan vergiler, himaye vb. Fermanlarda, herhangi bir vilayetin yöneticisinin ismi ve tarih, tam olarak yazılmıştır. Yaptığımız çalışmada, İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivi'nde bulunan, Gürcüstan'ın hemen hemen tüm bölgelerini ve tarihi Gürcüstan topraklarını anlatan ferman ve beratların ufak bir kısmına değinmiş olacağız. Fermanlar, Gürcüstan'ın bölgelerine göre bölünmüştür. Her bölgesinde kronolojik sıra gözetilmiştir. Fermanlarda bulunan resmi bilgilerde, Gürcüstan'ın ayrı ayrı bölgelerindeki Osmanlı hâkimiyetinin farklı şekillerini görmek ve Osmanlı-Gürcüstan tarihi-kültürel ilişkilerini incelemek mümkündür. Fermanların en eskisi 1553 tarihlidir. Buradan başlayarak 1784 yılına kadar araştırdığımız fermanlar, çeşitli dönemlerde tespit edilen

konularla ilgili bilgiler vermektedir.

Sultan tarafından verilen fermanlar farklı içerikler taşımaktadır. Sultanın, Diyarbakır, Van, Erzurum, Tebriz ve diğer vilayet yöneticilerine gönderdiği fermanlarda, onlardan, Kartlı Kralı Simon'a karşı savaşmaları isteniyordu. Her ferman (tamamı 8 tanedir) aynı zamanda, yani, 1007 yılının Ramazan ayında, yani, 1598 yılının Ekim ayında yazılmıştır ve içerikleri de kelimesi kelimesine aynıdır. Bu fermanlar, Kartlı kalelerinde bulunan Osmanlı askerlerine karşı girişilen çatışmaları anlatmaktadır. Açıktr ki, fermanların verilmesi sebebi şudur: Kral Simon tarafından Gori Kalesi'nin tutulması çok önemli bir olaydı ve hızlı müdahaleyi gerektiriyordu.

Samshe Atabeyliği beylerbeyi ve ona bağlı sancak yöneticilerine gönderilen çok sayıda ferman vardır. Osmanlılar için Samshe Atabeyliği'nin özel bir önemi vardı. Samshe Atabeyliği'ni tamamen hâkimiyeti altına almadan Güney Kafkasya'da fazla etkili olamazdı. Osmanlılar, diğer Gürcü ülkelerine göre Samshe'ye çok farklı bir politikayla yaklaşıyordu diyebiliriz. "Mesheti'de, cizye ve atabeylerin uydu devlet ilişkileri Osmanlılar için yeterli olmuyordu (bu başarıyı zaten 16. yüzyılın 70'li yıllarında elde etmişti) ve 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren bu bölgeyi tamamen hâkimiyeti altına alma politikasını gütmeye başladı.¹²

Osmanlılar 1573 yılında Samshe Atabeyliği'nde işgal ettikleri toprakları kaydetmeye başladılar ve bu bölgenin defterini oluşturdular. Bu defter, İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivi'nde korunmaktadır: Şifre 525 "Gürcüstan Vilayeti Büyük Defteri". 1579 yılında ise Osmanlılar Samshe Atabeyliği'nde Çaldır (Ahaltsihe) Paşalığı'nı kurdular ve paşa olarak Samshe'li, Müslümanlığı kabul eden yönetici Manuçariyi atadılar. Ama Samshe Atabeyliği hemen hemen yüzyılın sonuna kadar Osmanlılarla sonuçsuz çatışmalara devam ediyordu. 1595 yılında Osmanlılar Samshe Atabeyliği'ni yeniden kaydetmeye başladılar ve onu, Ahaltsihe, Hertvisi, Ahalkakalı, Çıldır, Potshov, Petra, Panaki ve Büyük Ardahan olmak üzere 8 sancağa böldüler.¹³ 17. yüzyılda ise Osmanlılar Ahaltsihe Paşalığı'nı 13 sancağa böldüler. Bu sancaklar şunlardır: Oltisi, Hertvisi, Ardanuç, Büyük Ardahan, Çararakı, Potshov, Maçahela, Acara, Panaki (Bana), Pertekrek, Livana, Nispi Livana ve Şavşat.¹⁴

Son olarak, tarihi Gürcüstan topraklarına

değinen, Osmanlı saldırılarına en erken maruz kalanları ve Osmanlı sosyopolitik sisteminin ilk etkili olduğu yerleri anlatan birçok fermanı içerir. Bu yerler uzun süre "Gürcüstan Vilayeti"ne bağlı idi. Ama, daha sonra onlar paylaşıldı. Örneğin, İspir, Tortum, Küçük Ardahan, Namerivan ve diğer Gürcü şehirleri Osmanlılar tarafından başka vilayetlere bağlandı.

DİPNOTLAR

- 1- *Gürcüstan Vilayeti Büyük Defteri*. Türkçe metni, çevirisi ve yorumlarıyla S. Cıkia yayımlamıştır. Tbilisi, 1941, Kaynak 2, K. 1, 1947 K. 3, Elyazmasının tanımı metnin coğrafyası ve toponomisi için notlar, Tbilisi, 1958.
- 2- Kraelits, Friedrich Von, "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmış Olduğu Bazı Beratlar" *TOEM*, 28. Cüz (1 Teşrinievvel 1330); Friedrich Von, "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmış Oldukları Bazı Beratlar", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, V/28 (1332), 242-250; Fekete, Ludwig, *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatie der Türkischen Botmäßigkeit in Ungarn*, Budapeşte, 1926.
- 3- Uzunçarşılı, İ. H., "Tuğra ve Pençelerle Ferma Buyuruldulara Dair", *Bellefen*, V/17-18 (1941), 101-157.
- 4- Genç, Yusuf İhsan, *Osmanlılarda Beratlar*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih yüksek lisans tezi, İstanbul, 1988.
- 5- Nadir, Ayşegül, *Osmanlı Padişah Fermanları*, Londra, 1986.
- 6- Berki, Ali Himmet, "Eski Vesikalar, İlam, Hücetler, Fer-

man, Beratlar ve Kayd-ı Hakani", *Adalet Dergisi*, LIII/5-6 (Mayıs-Haziran 1962).

7- Kütükoğlu, Mübahat S., "Berat" Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, V (1992), 472-473; *Osmanlı Belgelerinin Dili* (Diplomatik), İstanbul, 1994.

8- *Osmanlı Fermanları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1992.

9- S. Cıkia, *18. Yüzyıl Altınkale Hakkındaki Türk Belgesi*, Tbilisi Üniversitesi Çalışmaları, cilt 91, Doğu Bilimleri Serisi, 2, 1960, 161-185; 18. yüzyıla ait iki Türk belgesi, Tbilisi Üniversitesi Çalışmaları, cilt 99, Doğu Bilimleri Serisi, 3, 1962, 153-172; Sultan III. Ahmet'in Bakar Bagrationi'ye gönderdiği ferman, Gürcü kaynak bilimi derlemesi, 3, 1971, 278-282; Osmanlı madalyasıyla ödüllendirildiği için sultanın İona Meunargia'ya gönderdiği ferman, Tbilisi Üniversitesi Çalışmaları, cilt 241, Doğu bilimleri, 1983, 290-294; Tshinvali hakkında bir Türk belgesi, Tbilisi Devlet Üniversitesi Çalışmaları, cilt 116, 1965, 243-247.

10- Ts. Abuladze, "İki Türk Fermanı", *Mravaltavi Dergisi*, Filolojik Tarih Araştırmalar, Tbilisi, 1971, 393-406.

11- *16-18. Yüzyıl Osmanlı Belgesel Kaynakları*, Türkçe metni, Gürcüce çevirisi, giriş bölümü, terminolojik sözlük, faksimillerle Prof. N. Şengelia yayımlanmıştır, 1987.

12- N. Berdenişvili, *Gürcüstan Tarihi Konuları*, II. cilt, 98, Tbilisi, 1965.

13- S. Cıkia, *Gürcüstan Vilayeti Büyük Defteri*, K. 1., 1947, cilt II, 1941.

14- M. Svanidze, *Gürcüstan Tarihi Denemeleri*, cilt IV, Tbilisi, 1973, 355.

ქვენბური
KÜLTÜREL DERGI

ABONE FORMU

ჩვენბური
კულტურული ჟურნალი

Derginize 199__ yılı için YILLIK ABONE olmak istiyorum.

Ad, SOYAD : _____

Tarih: ___ / ___ / 199__

Adres : _____

İmza

İl: _____

İş telefon : _____

Ev telefon : _____

Fax : _____

- Yıllık abone bedelini yatırdığınızda dair belge (banka ödeme makbuzu/posta çeki) ile ABONE FORMU'nu adresimize gönderiniz.
- Havale hesapları: TOTAL MUŞAVİRLİK VE MÜMESSİLLİK LTD. ŞTİ. (TL.) Posta çeki hesap no: 1612040 (TL.) İş Bankası, İstanbul, Pangaltı Şubesi, No: 648953 (TL.) Garanti Bankası, İstanbul, Harbiye Şubesi, No: 9002537-0
- 1999 için YILLIK ABONE BEDELİ: 3.000.000.-TL'dir.

• Adres
Halaskargazi Caddesi
Rışvanoğlu Apt. No: 59
Kat: 6 Daire: 5 Harbiye
İSTANBUL

Tel: (0212) 234 43 39 - 231 79 28
233 56 82 Fax: (0212) 246 02 27

Lütfen fotokopi çekiniz.

Lazlar

Irine ASATIANI*

"Laz" ve "Çani" eşanlamlı etnik terimlerdir. Lazlar, günümüzde kendilerine "Laz", dillerine "Lazca", yurtlarına "Lazeti" (Lazistan) demektelerdir. "Çani", "Çanuri" (Çanca), "Çaneti" terimleri ise daha eskidir. Eski tarihi yazılı eserlerde (Bizans dili, Gürcüce) "Çan-" kökü daha çok benimsenmiştir. Bilimsel literatürde bu iki varyant yollarını ayırmıştır. "Çan-" isminin yerleşmesinin, özel literatürde aslen eski Kartvelur etnonimi olan "Zan-", "San-"a ilişkilendirildiği ölçüde bizi Çan tarihi köklerinin incelenmesine götürmesi gibi bir avantajı var.

Çanca (Lazca) konuşma dili Kartvelur lehçeler içinde yer alır: Kartuli (Gürcüce) lehçeleri (Kartluri, Kahuri, Meshur-Cavahuri, Ingilouri, Tuş-Pşav-Hevsuruli, Mtiulur-Gudamakruli, Pe-reydnuli, Imerhevuli, Imeruli, Raçuli, Leçhumuri, Guruli, Açaruli), Svanuri (Svanca) ve Megrul-Çanuri (Megrelce-Çanca) lehçeleri. Yöresel konuşma dillerinden bazıları, genel Gürcüceden çok farklı olup bazıları ise daha az farklıdır. Megrelce-Lazca ve Svanca, zaman boyunca o denli özgünlükler kazanmıştır ki ince dilbilimsel ölçütlere göre bağımsız dil donesine dahi ulaşmıştır. Bilimsel literatürde bunlara Patua da denir. (Fransızca, Patois, dilbilimsel açıdan bir lehçeden daha fazlasını söz konusu etmektedir; ama bir dil kadar değil.)

Son yüzyıl boyunca Çaneti (Çan bölgesi)/Laz bölgesinin Gürcü anadilinden koparılması Çanca/Lazcanın işini güçleştirmiştir ve bu durum, Lazların manevi yaşamında, ulusal bilinçlerinde ve konuşma dillerinde kendini hissettirmektedir. Lazcada yabancı dil etkileri sürmektedir. Bu koşullar altında Lazca değişmekte ve ilk özelliğinden uzaklaşmaktadır. Bunun sonucu olarak, Laz kelime hazinesine giren Türkçe kelimeler, Lazların, Megrelce konuşanlar ile karşılıklı anlaşmasını daha da fazla zorlaştırmaktadır. Anavatan Gürcüstan'dan koparılan diğer lehçeler de Lazcadan pek farklı değildir: Imerhevuli, Ingilouri, Pereidnuli (Gürcüstan'ın Kaheti bölgesinden İran'ın Fereidan bölgesine Şah Abbas tarafından göç ettirilen Gür-

cülerin konuşma dili) gibi anavatanlarından koparılanlar 3,5 yüzyıldan bu yana anadillerini ve Gürcü ulusal bilinçlerini koruyabildiler.

Lazlar da bu yabancı ödünç kelime hazinesinin farkındalar. Sık sık bunların yerine öz karşılıklarını aramaktadırlar. Lazlar, bu ödünç kelimeler olmadıysa zaman, ilk bakışta Lazcanın Gürcüceye olan yakınlığını görmektedirler. Bunlara şu kelimeleri örnek olarak verebiliriz (elbette ki gramer konusu, uzman olmayanlar için zor anlaşılmaktadır): Toli - "Tvali" (Göz), Pici - "Piri" (Yüz, ağız), Nena - "Ena" (Dil), Kuci - "Kuri" (Kulak), Çhvindi - "Tshviri" (Burun), Kibiri - "Kbili" (Diş), Kali - "Keli" (Boyun, boğaz), He - "Heli" (El), Da - "Da" (Kız kardeş). Cuma - "Dzma" (Erkek kardeş), Çili - "Tsoli" (Kan, eş), Komoci - "Kmari" (Koca, eş), Puci - "Puri" (Inek), Hoci - "Hari" (Öküz), Ğeci - "Ğori" (Domuz), Tsheni- "Tsheni" (At), Tha- "Tha" (Keçi), Mgeri - "Mgeli" (Kurt), Meli - "Melia" (Tilki), Kotume - "Katami" (Tavuk), Daduli - "Dedali" (Anaç, tavuk), Mamuli - "Mamali" (Horoz) vb...

Çanca-Lazca kelime hazinesine giren Türkçe ödünç kelimelere karşın morfolojik açıdan bakıldığında söz diziminde yapısal değişikliklere az rastlanmaktadır. Lazca, Kartvelurinin doğasındaki zor, spesifik kategorilerle zengin olan filleri korumuştur. Çanca dilinin derinliklerinde oluşan bazı dilsel belirtiler Gürcü diline de sızmıştır. Gürcü lehçelerine ve yazı diline giren Megrelce-Lazca unsurlar dilbilimi literatüründe "Zanizm" ismiyle tanınmaktadır.

"Zanizm, (Megrelce-Lazca-Gürcüce) Gürcü dilinin zenginleştirilmesi için kaynak olarak kullanılabilir. Çünkü Çanca ve Megrelcede, eski sözler yetim inci taneleri gibi korunmuştur... (Yazarlarımız-Kitapseverlerimiz öneririz...) Oradan alacakları sözlerle bugün alçaltıkları sözlüğü doldursunlar," diye yazıyor Akaki Tzereteli. Sulhan-Saba Orbeliani, Megrel-Çanca kelime hazinesine dikkat çekiyordu. Onun sözlüğünde birçok Çanca yani Lazca ya da Megrelce sözcük saptanmıştır (Onçhemle, Oleçkanderi...).

Genel olarak Gürcücenin, Gürcüce edebî dilinin oluşması ve gelişmesinde, her bölgenin Gürcücenin ve bunların arasında Lazca-Megrelce-Çançanın da payı büyüktür. Grigol Orbeliani: "Kartveluri dil ve lehçeleri tüm Gürcücenin türsel açılmıştır. Gürcü dilinin gücü, kardeş dil ve lehçelerin özünde saklıdır," demiştir.

Daha önce de belirttiğimiz dilbilimsel ölçütlere göre Megrelce-Lazcanın (aynı şekilde Svancanın) yani Kartveluri denen dillerin ortak edebî bir dili vardır. Bu da, sadece Gürcü lehçeleri ile değil tüm Kartveluri dil-lehçeleriyle beslenen ve güç toplayan tüm Gürcülerin edebî dilidir.

Sulhan-Saba Orbeliani Lazca-Çanca sözcükler ile edebî Gürcüceyi zenginleştiriyordu. Lazca-Çanca sözcükler, Çanların tarihi ve varlıklarını Gürcü bilimine girmiştir. Kartvelolojinin (Gürcü bilimi) temelini atan eserler oluşmuştur. Gürcüstan'da Arnold Çikobava'nın adını anmayan Laz göremezsiniz. Değişik branşlarda uzman olan ilk Laz aydınlar şunlardır: Ali ve

Zurab Tandilava, Muhamed Vanilişi, Avtandil ve Otar Narakidze, Sultan ve Hida Çıkovani, Dimitri Numanışvili, Mamiya Cevaişi, Revaz Bakradze, Nodar Kakabadze, Omar Memişisi, Zaira Barakidze, Pitnet Narakidze, Meri Koridze.

"Biz Lazlar ve Gürcüler aynı ana babanın çocuklarıyız... Kraliçe Tamara zamanında hepimiz Gürcü idik, daha sonra Gürcü, Megrel, Laz ayrıldı... Gürcü, Laz, Megrel kardeşler..." diyorlardı, Sarplı, İç Lazistan'dan Karadeniz'e göçürülen Laz kadınlar ve erkekler: Muhamed ve Ayşe Narakidze, Memed Koridze, Osman ve Heva Cevaişi, Ayşe ve Padime Memişisi, Muhamed ve Yusuf Memişisi, Hasan ve Gulizar Narakidze, Reizoğlu, Ömer Karalidze. Kardeşlerin bilinçlerinde onların anılan hiçbir zaman silinmesin.

* İrine ASATİANI (Filoloji Bilimleri Adayı)
12 Mayıs 1998, Tbilisi
Kısaltarak çeviren: Hacer ÖZKAN

1- Önce Lazcası, ardından Gürcücesi yazılmıştır.

Bunları Biliyor musunuz?

Osman Nuri MERCAN

- Selçuklu Hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Krallığı ile akraba olduğunu ve tahta çıkışını Gürcü askerlerine borçlu olduğunu;
- Ünlü Gürcü şair ve devlet adamı Şota Rustaveli'nin **Kaptan Postlu Kahraman** adlı destanı ikinci kez Türkçeye çevrildi. İlk çeviri 1948 yılında Halis Koyutürk tarafından yapılmış ve **Kaptan Postlu Adam** adıyla Adana'da Türk Sözü Basımevi'nde basılmıştır. İkinci çeviri 1990 yılında Samsun'da basılmış ve Prof. Bilal Dindar tarafından Türkçeleştirilmiştir;
- II. Dünya Savaşı'nda üç yüz binden fazla Gürcü askeri hayatını yitirdi. Bunun nüfusa oranı eski Sovyetler Birliği içinde Beyaz Rusya'dan sonra en yüksek oranı teşkil etmektedir;
- Ünlü Gürcü devlet adamı Davit Ağmaşenebeli, ülkesindeki Müslümanların dini inançlarına olan saygısından dolayı ramazan aylarında domuz kesilmesini yasaklamıştır;
- Osmanlı Padişahı II. Mahmud, Trabzon'a sığınan Gürcü Prensi Simon ve maiyeti için Çarlık Rusyası ile mevcut resmi antlaşmasına bakmayarak Trabzon valisine gönderdiği buyruka şöyle diyordu: "Gerçi Ruslarla yapmış olduğumuz anlaşmaya göre

- Gürcü prensini kabul edemeyiz; ama bize sığınan insanları da geri veremeyiz. Olayı gizli tutarak misafir ediniz, masraflar şahsi hazinemden ödenecektir";
- İstanbul Etiler semtinde bulunan Musevi Mezarlığı'nda 50-100 civarı mezar taşının üzerinde Gürcü alfabesi ile yazılar yazılı olduğunu;
- İstanbul Elmadağ-Taksim semtindeki Divan Oteli'nin bulunduğu arazinin eskiden Gürcü mezarlığı olduğunu;
- Gürcüstan'da Hristiyanlığı yayan Kutsal Nino'nun (Tzmində Nino) Türkiye'nin Göreme Nevşehir bölgesinde doğup büyüdüğünü;
- 1918 yılında kurulan ve 1991 yılında tekrar bağımsızlığını ilan eden Gürcüstan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülkelerin başında Türkiye'nin olduğunu;
- İsrail'de Gürcü köyleri olup Gürcü yayını yapan radyo programlarının olduğunu;
- İsveç'te, Fransa'da, Almanya'da, İsrail'de, İran'da, Moskova'da ve New York'ta Gürcü derneklerinin yıllardır faaliyette olduğunu;
- Tbilisi'de bir milyon iki yüz bin kişilik nüfus olmasına karşın, iki hat ve toplam 40 km'yi aşkın modern metro mevcut olduğunu biliyor muydunuz?

Ünye ile Mtsheta'nın Örnek Dostluğu

Ahmet ÇİÇEK (ŞİRİNAŞVİLİ)

Sevgili *çveneburi* okurları, Gürcüstan'ın bağımsızlığını kazanması ve Sarp sınır kapısının açılması sonucunda iki ülke arasındaki dostluk ve komşuluk bağlarıyla birlikte, karşılıklı ziyaretler son yıllarda hissedilir derecede arttı. Ordu'nun gelişmiş bir ilçesi olan Ünye bu alanda belki de bir ilke imza atıp Gürcüstan'ın Mtsheta şehriyle kardeş şehir oldu.

Harika doğası, upuzun ve denizle iç içe olan sahili, 100. Yıl, Yunus Emre Parkı ve dinlenme alanlarıyla, geniş bir piknik alanına sahip çamlığıyla, masmavi ve hırçın Karadeniz'i ve güzel kenti tepeden görme ve izleme olanığı bulacağımız Sami Sosyal Parkı, eski ismiyle Çakır Tepesi'yle, fındığıyla ve tarihi kalesiyle meşhur olan yeşil Ünye son yıllarda turizm sektöründe büyük bir patlama yaparken ününü sınırlarımız dışına taşıdı. Serin ve yeşil bir doğayı özleyen ve bu özelliği taşıyan yerlerde tatil yapmak isteyen yerli ve yabancı turistler için ideal bir yer olan Ünye, turistleri etkilemeyi ve kendine çekmeyi son yıllarda daha da hızlandırdı.

Ünye geçtiğimiz yıllarda Almanya'nın bir şehriyle kardeş şehir olmuş ve iki yıldır karşılıklı ziyaretler devam etmektedir. Doğu komşumuz Gürcüstan'ın küçük ve güzel şehri Mtsheta'yla da kardeş şehir oldu.

Çok sayıda muhacir Gürcünün yaşadığı Ünye şehri ile Mtsheta'nın kardeşlik maceraları 23 Nisan 1998'e dayanıyor. O tarihte ilçeye konuk olarak gelen Mtsheta heyeti Ünye'nin güzelliğine, misafirperverliğine, ilgi ve dostluğuna hayran kalıyor ve dönerken "Kardeş Şehir" sıfatıyla uğurlanıyor. Bundan yaklaşık 6 ay sonra Mtsheta şehri 14 Ekim'deki dini bayramına kardeşi Ünye'yi davet ediyor.

Ünye bu davet üzerine 11 Ekim Pazartesi günü bir heyet gönderdi. Başkanlığını Belediye Meclis Üyesi Reşit Erol'un yaptığı, aralan-

da diğer meclis üyeleri Ali Şentepe ve Aytekin Küllünk'le birlikte Belediye Başkan Yardımcısı Durmuş Zor, Belediye Halkla İlişkiler Müdürü Habib Öztürk, Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Bekir Cerrahoğlu, Belediye folklor ekibi ve bazı Ünyeli iş adamlarının bulunduğu heyet 35 kişiden oluşuyordu.

Kardeş Ünye, Mtsheta'da belediyeden sorumlu vali yardımcısı ve yetkililer tarafından karşılandı. İlk olarak Ünye'den gelen heyete programı açıklayan vali yardımcısı, daha sonra Mtsheta'nın tarihi yerlerini gezdirdi. Dostlukların pekiştirilmesi amacıyla karşı ziyarete bulunan Ünye heyetini kardeş Mtsheta valisi akşam saatlerinde makamında kabul etti. Ziyaretten son derece memnun kaldığı belirtilen Vali Koba Buçogari bu tür karşılıklı ziyaretlerin devam etmesini dilediğini belirterek "Bu dostluklar sayesinde ticari ilişkilerin daha da gelişeceğini umuyorum," dedi.

Ünye'den kardeş Mtsheta'ya giden heyetin başkanlığını yapan Belediye Meclis Üyesi Reşit Erol da Mtsheta'da kendilerine karşı gösterilen yakın ilgiden memnunkül duyduğunu ve karşılıklı dostlukların böylelikle çok daha iyi noktalara geleceğine inandığını söyledi. Ayrıca bu kabul sırasında ziyaretin anısına genel vali ve yerel yönetimden sorumlu vali-

ye Ünye heyeti tarafından birer plaket verildi. 12 bin nüfuslu ve kilisesiyle ünlü kardeş Mtsheta'daki bayram büyük bir kalabalığa sahne oldu.

Gürcüstan'ın dört bir yanından gelen on binlerce Gürcü vatandaş burada hem Hristiyanlığın geleneği olarak ibadet etti hem de gün boyu çeşitli etkinliklerle eğlenip bayramını kutladı. Mtsheta'daki bayram kutlamalarının en görkemlisi ise açık hava tiyatrosu şeklindeki alanda yapıldı. Çeşitli etkinliklerin gerçekleştirildiği alanda "Ünye Belediyesi Folklor Ekibi" de bir gösteri sundu ve büyük beğeni topladı. Ziyaretin üçüncü gününde yerli ve yabancı sanayi kuruluşlarını gezen Ünye heyeti ilk olarak Türk Şişe Cam'ın kurduğu ve 400 kişilik personel ile cam şişe üreten fabrikaya uğradı. Fabrikanın önünde bulunan göndere çekili Türk bayrağı heyeti oldukça sevindirdi.

Gürcüstan'daki bir diğer Türk işletmesi ise Tbilisi'deki un fabrikasıydı. Ünyeli iş adamı Mehmet Güneş'in Gürcüstanlı iş adamlarıyla ortak kurduğu un fabrikası 50 kişilik personel ile günde 150 ton un üretimini gerçekleştiriyor. Heyetle görüşen Ünyeli iş adamı Mehmet Güneş Gürcüstan'da her türlü iş potansiyelini bulunduğunu belirterek "Gürcüstan'da

sular durulmuş durumda, arzu eden iş adamları buraya gelerek ticaret yapabilirler, bunun için de kendilerine her türlü yardıma hazırım," derken çağında bulundu. Daha sonra büyükelçilik görevlileri Ünyeli hemşerimiz Enver Bardak heyete başkent Tbilisi'yi gezdirdi. Ünye'den kardeş Mtsheta'ya giden heyet son olarak Ünye'deki Kaledere İlköğretim Okulu'yla "Kardeş Okul" olan okulu ziyaret etti. Mtsheta'ya 10 km uzaklıktaki okula giden heyeti okul bahçesinde öğretmenler ve okul öğrencileri alkışlarla karşıladılar. Ziyaretin anısına okul yöneticilerine heyet tarafından çeşitli hediyeler ve plaketter verilirken öğrencilere de çanta, kitap ve kırtasiye malzemesi dağıtıldı.

Ve... beş gündür kardeş Mtsheta'nın konugu olarak Gürcüstan'da bulunup buradaki tarihi yerleri gezen Mtsheta'yı renklendiren kardeş Ünye heyeti tatlı anılarla, olumlu izlenimlerle "Karadenizin Incisi" şirin Ünye'nin yolunu tutarken o doğa güzeli "Sakartvelo" (Gürcüstan) topraklarına "Elveda" yerine sanki "Bekle bizi!.. yine geleceğiz," der gibiydiler. Ne diyelim? Kardeşliğiniz ebedi olsun!.. Güzel Ünyem ve kardeş Mtsheta'm...

Değerli *çveneburi* okurlar! "Kardeş kardeşle güçlüdür" diyen Gürcü atasözüne bakılırsa memleketim Ünye ile kardeşimiz Mtsheta'dan daha güçlüsü yok. (Şaka bir tarafa) İzinizle şöyle bir çağında bulunmak istiyorum. Gerek Samsun'da gerekse Ordu'da Gürcü nüfusun yoğun olduğunu bildiğim bazı ilçe ve kasabalara; Samsun'da, Çarşamba, Salıpazarı, Terme; Ordu'da, Akkuş, Fatsa, Gökçöy, Korgan, Kumru ilçelerinin yanı sıra, kasabamız Tekkiraz'a, çiçeği burnunda belediyemiz Yenikent Belediyesi'ne, köyüm Ekincik'e, komşu köyler Akbaba'ya (Akkaya-Perece) ve Kabakulak'a ayrıca sesimin ulaştığı herkese sesleniyorum, "Hepimizin kardeş olduğumuz dünyada ilçelerimizin hatta köylerimizin de kardeşi olsun," ve "Türkiye'nin sorun yaşamadığı tek komşusu Gürcüstan'la olan mevcut dostluğuna, kardeşliğine, karşılıklı kültürlerin tanıtılmasında bir köprü de biz olalım." Tıpkı dergimizin 30. sayısında okuduğunuz Arhavi ve Chorotzku'nun kardeş belediye olma anlaşmalarını imzaladıkları gibi...

MTSHETA

Mtsheta Gürcüstan'ın ortasında yer alan çok eski tarihi bir şehirdir. Denizden yüksekliği 483 m'dir. Mtkvari (Kura) ve Aragvi nehirlerinin kavuştuğu yerdedir. Mtsheta eskiden Kafkasya'daki en büyük şehir idi.

16-18. yüzyıllarda yapılan savaşlarda şehir yerle bir edildi. 18. yüzyılda Mtsheta'da 1500 insan kalmıştı. Mtsheta bölgesinin bugünkü nüfusu 67.350'dir.

Günümüzde Mtsheta'da inşaat, tarım, kerestecilik, enerji, otomotiv sanayi, şarap üretimi, çinicilik, tekstil, meyve suyu ve konserve üretimi yapılmaktadır. Tarım arazisi 38.165 hektardır. Mtsheta bölgesinde bir tarım enstitüsü, 18 lise, 17 ilköğretim okulu, bir tarım koleji, bir teknik lise, bir tıp koleji vardır. Mtsheta tarihi çok eskilere dayandığından bir müze şehridir.

Miheil GELİŞVİLİ

“Stalin Böyle Bir Şeye Asla Göz Yummazdı”

Andrzej RYBAK

Küçük Soso, Gori'de en çok büyükdedesinin vagonunu beğeniyor. Gardiyanların bulunduğu bölümlerden geçtikten sonra ilgiyle telsiz odasında duraklıyor ve büyükdedesinin çalışma masasına oturuyor, “Masaya yaklaşmak tabii ki yasak, ama Soso için bir istisna yapıyoruz,” diyerek gülümsüyor müzede çalışan Tatiana. Aralık ayında dört yaşını dolduracak olan Soso'nun adı Ioseb Visarjonoviç Cuğaşvili. O çocukken Soso ismiyle çağrılan ve soyadı Cuğaşvili olan Sovyetler Birliği'nin parti ve devlet başkanı Ioseb Visarjonoviç Stalin'in torununun torunu. Dünyanın hiçbir yerinde Stalin'in acımasız bir diktatör olduğundan ve onun emri üzerine milyonlarca insanın öldürüldüğünden kuşkulanılmıyor, ama Gürcüstan'da ve bilhassa doğum yeri Gori'de Stalin şehrin en şanlı oğlu olarak sayılıyor. Yerli Komünist Parti başkanı ve şarap fabrikasının müdürü Aleko Nursmanaşvili'ye göre Stalin Gürcü kültürünün “şaheseri.” Gori'nin merkezini kara memlerden yapılmış on iki metre yüksekliğinde bir Stalin heykeli kapsıyor ve birkaç metre ötesinde Sovyet liderinin geçen yıl restore edilen doğduğu ev görülüyor. Diktatörün binlerce fotoğrafının dışında özel eşyalarının da sergilendiği müzeye gelen ziyaretçi sayısı da gittikçe artıyor.

“İnsanlar artık Stalin'e atılan iftiralara kulak asmıyorlar,” diyor Stalin'in torunu ve Soso'nun 62 yaşındaki dedesi Yevgeni Yakovleviç Cuğaşvili. “Geçmişte bolluk içerisinde yaşıyorduk, bugün her yer yıkılıp dökülüyor, ortaklık eşkıyalarla dolu.”

Birçok Gürcü Cuğaşvili'ye hak veriyor, zira emeklilik maaşları zamanında ödenmiyor, fabrikalar üretmiyor, hastanelerde ilaç eksikliği var, elektrik ikide bir kesiliyor ve kamu daireleri kışın ısıtılmıyor.

“Stalin zamanında böyle bir şey düşünülmezdi bile.” Sovyet ordusunun emekli albayı Stalin torun Yevgeni sözlerine kızarak devam

ediyor: “Biz bir süper güctük ve bugün Batı'da dileniyoruz.”

Kafkasya'nın bu cumhuriyetinde son yıllarda rengi solmuş diktatörü sevip sayan grupların sayısı çoğaldı. Bazı köylerde 40 yıldan beri saklı tutulan Stalin büstleri çıkarılıyor ve kitapçılarda Stalin'in yazdığı kitaplar satılıyor. “Halkların Babası” adını taşıyan ve şişeleri resmiyle süslenmiş votka dahi var. Şimdiye kadar Stalinizme mesafeye bakan 70 yaşındaki Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze, Gori'deki Stalin heykeline çelenk koyarken Stalin'in II. Dünya Savaşı'nda Sovyet ordusunun başkomutanı olarak elde ettiği başarılarını takdir etti. Cuğaşvili Şevardnadze'nin sözlerini “yağcılık yapıyor” diyerek ciddiye almıyor.

Onun dedesine benzerliği bıyığı dedesinin bıyığından kısa olmasına rağmen ilk bakışta göze batıyor. Arkaya taranmış saçları ve doğana benzeyen profili neslini doğrudan doğruya gösteriyor. Yıllar önce bir filmde Stalin rolünü oynadığında makyaj görevlisi bayana çok az iş düşmüştü. Rejisör Devi Abaşidze birkaç dakika içerisinde tıpkı Stalin'in kendisini kameranın önünde görmüştü.

Cuğaşvili'nin gözünde Stalin her şeyden evvel büyük devlet adamı, sonra dedesi. Stalin on torununun sadece üçünü görebildi; Yevgeni, oğlu İakob'un Rus uyruklu Olga Golyşe-

Stalin, torunu ve torununun torunu.

va'yla olan ilişkisinin gayri meşru çocuğu. Diğer torunlar Stalin'in ölümünden sonra Cuğaşvili soyadını reddederken, Yevgeni bugün soyadıyla hâlâ övünüyor ve onun yüzünden zorluklar yaşadığını da itiraf etmekten kaçınmıyor. Stalin'le ilgili "tarihi gerçekleri" "propagandayla zehirlenmiş halka" açıklamak amacıyla iki yıl önce "Stalinist Düşünce Derneği" kuran Cuğaşvili'ye göre Stalin bir deha, eşsiz bir ordu komutanı ve devlet adamıydı.

Ya terör ve gulaglar neydi?

Yevgeni'ye göre, hepsi kuru iftiraymış, gulaglara da sırf "halk düşmanları" gönderiliyor. Aslında Stalin birçok hususta İsa'ya benziyormuş ve öldüğünde üzerinde sadece asker mantosuyla cebinde birkaç Ruble varmış.

Rüşvetçiliğin ve sefilliğin türediği yerde düzenleyici bir güce hasret büyüyor. "Allah'a bize yeni bir Stalin göndermesi için dua ediyoruz, zira yaşam artık çekilmez oldu," diyor Kaspi yolunda küçük bir büfede çalışan banyacı.

Yevgeni Cuğaşvili'yi bu tür sözler sevindiriyor ve dedesinin anısına neşeye şampanya patlattığı anlarda beyaz Volga'nın etrafında toplanmış insanların savaş zamanının parolasıyla "Stalin'in ve vatanın şerefine" kadeh kaldırıyorlar.

İlkede ekonomik durum kötüleştiççe, güçlü bir devlet adamına talep artıyor. "İnsanlar haydutların başta olduğunu biliyorlar, herkes ne kadar çalabilirse çalıyor ve izini yok etme ihtiyacını bile duymuyor. Benim dedem böylelerinin hakkından gelirdi," diyerek öfke leniyor Cuğaşvili.

Gürcüstan Komünist Partisi Genel Sekreteri Panteleymon Georgadze ona hak vererek, gittikçe artan cinayetlerden, yaşam beklentisinin düşmesinden, gıda yetersizliği ve ümitsizlikten demokratların sorumlu olduğunu söylüyor. Rusya'da her yıl iki milyon insanın ölümüne de onlar sebepmiş ve vatanları Batı'nın hammadde kolonisi olmuş.

Stalin'in torununa sorulacak olursa, Gorbaçov, Yeltsin ve Şevardnadze hakkında soruşturma açılmalı. Cuğaşvili özellikle hazırladığı kara defterine tüm Stalin düşmanlarının adlarını kayıt ediyor. Çünkü onlar aynı anda devletin de düşmanlarıymış. Bu sözlerin altında tabii ki sadece gazap yatmıyor. Onun Gürcülere özgü hoşsohbetliliği ve konuk severliği, araba-

lara ve kaliteli votkaya karşı olan ilgisi gibi her yerde biliniyor. Cuğaşvili anlatıyor: "Direksiyon başında kendimi bir kral gibi hissediyorum. Fazla sürat yaptığım da polisler ehliyetimde soyadımı okuduktan sonra, yoluma devam etmemi söylüyorlar."

Kendisi görüşlerinde yalnız değil: Maliye memuru ve benzin istasyonu sahibi Grigol Oniani'nin "idolünün resmi rehabilitasyonunu" hızlandırma amacıyla 1989'da kurduğu "Uluslararası Stalin Derneği" de var, zira Stalin'in rehabilitasyonu ülkenin ve Komünist Partisi'nin yeniden canlanabilmesinin koşuluymuş.

Bürosunun arka odasında Stalin devrinden kalma Gürcüce gazeteler tertiplenmiş şekilde görülüyor ve Tbilisi'nin bir banliyösündeki evinin önüne de iki buçuk metre yüksekliğinde beyaz mermerden bir Stalin heykeli yaptırılmış.

Oniani'ye göre Stalin'in torunu Cuğaşvili ikiyüzlü bir Yahudi ardılı. Cuğaşvili'nin gözünde de Oniani, Şevardnadze'nin emir eri. Oniani Stalin'in kemiklerini Moskova'daki Kremlin duvarından çıkartıp Gürcüstan'a getirmek istiyor. Cuğaşvili ise kemiklerin Kızıl Meydan'da kılması için çaba gösteriyor.

Pragmatist Oniani BDT üyeleriyle ekonomik ilişkilerin sıklaşmasını isterken, Cuğaşvili romantik hayallerinde Sovyetler Birliği'ni ve sosyalizmi canlandırıyor. Stalinizme giden doğru yolun hangisi olduğu insanları pek ilgilendirmiyor. Normal halk Stalin'i kendi aralarında görüyor. Örneğin 68 yaşındaki emekli taksici şoförü Uşangi Davitaşvili 46 yıldan beri "Sovyet liderlerinin en büyüğü" hakkında eline ne geçirebilirsen topluyor. Bir müzeye benzeyen bahçesinde çiçekler arasındaki yolda yürürken Stalin büstleri ve vitrinlerde onu hatırlatan eşyalar göze batıyor.

Cuna adıyla tanınan ve Kremlin'de birçok siyasetçiye elleriyle şifa veren Yevgeniya Davitaşvili'yle soyadı aynı olan bu iki büklüm adamın tek dileği, ölmeden önce Gürcüstan'ın başkentinde yeni bir Stalin heykelinin dikilmesini görmektir. Çünkü o zaman Cuna'nın bir el değdirmesiyle hastaları iyileştirdiği gibi her şey tekrar düzelecektir.

Gürcü Sanatı Üzerine Birkaç Söz

Osip MANDELŞTAM

Rostov'da basılan 19 Ocak 1922 tarihli **Sovjetskiy Yug** (Sovyet Güneyi) gazetesinde "Gürcü Sanatı Üzerine Birkaç Söz" adlı bir makale yayımlandı.

Makalenin yazarı, bu yüzyılın hatta tüm zamanların en önemli Rus şair ve yazarlarından Osip Mandelştam'dır. Osip Mandelştam 1892'de Varşova'da doğdu. Babası Alman felsefesi-ne büyük ilgi duyan Musevi bir deri tüccarı, annesi müzik öğretmeni-ydi. Petersburg'da, sanata değer veren bir ortamda büyüdü. Paris'teki prestijli Sorbonne'da, Heidelberg ve Petersburg üniversitelerinde okumasına rağmen, Mandelştam hiçbirinden diploma alamadı. Çok geniş bir kültüre sahip olan ve birkaç dil bilen şair 1910'larda, Anna Akhmatova'nın kocası Nikolay Gumilyov'un kurduğu, Simgeci Hareketi'nin mistisizmine ve belirsizliğine karşı çıkan, Akmeist Hareketi'nde önemli bir rol oynamaya başladı. 1913'te **Taş** adlı ilk şiir kitabını yayımladı. Hayatı boyunca iki şiir kitabı daha yayımladı: 1922'de **Tristia** ve 1928'de **Şiirler**. Ancak bunun yanında sayılabilecek makale, eleştiri ve yorum yazdı. Stalin devrinin ağır siyasi koşullarına uyamadığı için (1934'te Stalin'in eleştiren bir yergi yazdı ve küçük bir grup arkadaşına okudu), o dönemdeki birçok meslektaşığı gibi bir toplama kampında can verdi, 1938'de Vladivostok'taki bir transit kampında.

Mandelştam'ın eserlerinde Gürcüstan, "Yahudi halkının genç kardeşi" olarak tanıttığı Ermenistan kadar önemli bir yer tutmuyorsa da, Gürcüce'den yaptığı çeviriler, 1920'de yazdığı "Kambur Tbilisi'yi Görürüm Rüyanımda" şiiri ve "Gürcüstan'da Menşevikler" (Haftalık **Ogonek** (Alev) dergisinin 12 Ağustos 1923 tarihli 20'nci sayısında basıldı), "Batum" (birinci bölümü 17 Ocak 1922 tarihli **Sovjetskiy Yug**'da, ikincisi de Harkov'da basılan 9.02.1922 tarihli **Kommunist** adlı gazetede yayımlandı) ile çevirisini okuduğunuz "Gürcü Sanatı Üzerine Birkaç Söz" gibi makaleleri Mandelştam'ın Gürcüstan'a oldukça ilgi duyduğunu gösteriyor.

Makaleyle ilgili birkaç açıklama yapma gereği hissediyorum. Makalenin başında alıntı yapılan şiirler Lermontov'un "Tarışma" ve "Tamara" adlı şiirleriyle Puşkin'in "Söyleme Bana, Ey Güzelim" adlı şiiridir. Sözü geçen ressam Niko Pirosmanişvili 1860'ta doğdu. Ölüm tarihi belirsiz olmakla birlikte 1918'de öldüğü tahmin edilmektedir. Tuval olarak muşamba ve tahta kulan Pirosmanişvili kendi yaptığı boyalarla çalışıyordu. En çok işlediği konular peyzaj, hayvanlar ve ölü doğallardı. Giorgi Şengelaya 1971'de bu önemli sanatçının hayatını konu alan "Prosmani" adlı bir film yaptı.

Bu makaleyi çevirmek için, büyük ölçüde Jane Garry Harris ve Constance Link'in İngilizce çevirilerinden yararlandım. Bu çeviriler Jane Garry Harris'in editörlüğünde yayımlanan ve Osip Mandelştam'a ilgi duyan herkes için bir başucu kitabı olması gereken **Osip Mandelstam The Collected Critical Prose And Letters** (Collins Harvill, Londra 1991, s. 160-163) adlı yapıtta bulunuyor.

Laurent MIGNON

Rus şiirinde bir Gürcü geleneği vardır. Geçen yüzyıldaki şairlerimiz Gürcüstan'a değindikleri zaman, sesleri tuhaf hemen hemen kadımsı bir yumuşaklığa bürünürken, her dize de yumuşak, nemli bir atmosfere dahiyordu.

Gecenin karanlığı

Gürcüstan'ın dağlarına yerleşiyor.

Belki de bütün Gürcü şiirinde, mest edici ve sersemletici etkileri bakımından Lermontov'un şu dizeleri kadar Gürcü olan iki dize daha yoktur:

Döküyor uykulu bir Gürcü

Tatlı şarapların köpüğünü

Rus şiirinin kendi Gürcü miti olduğuna inanıyorum. İlk olarak, Puşkin tarafından duyurulup,

Gamlı Gürcüstan'ın türkülerini

Söyleme bana, ey güzelim

sonra da Lermontov tarafından, Gürcülerin ef-sanevi kadın kahramanı Tamara etrafında öröl-müş bir efsaneye dönüştürüldü.

Ermenistan'ın değil de Gürcüstan'ın, Rus şiirinin hayali vaat edilmiş ülkesi olması oldukça şaşırtıcı bir gerçektir. Gürcüstan, kendine özgü erotizmi ile Gürcü milli kimliğine o kadar çok yakışan eşsiz sevgisiyle, hafif, tertemiz sarhoşluk ruhuyla, milli ruhun dalmış olduğu melankolik ve şen mest oluşla Rus şairlerimizi baştan çıkardı. Rus şairler Gürcü Eros tarafından baştan çıkarıldı. Egzotik bir aşk, her zaman bize kendi aşkımdan daha değerli ve daha yakın olmuştur. Ve Gürcüstan nasıl sevmek gerektiğini biliyordu. Eski Gürcü sanatı, Gürcü mi-marların, ressamların ve şairlerin hünerli eserleri zarif bir aşk ve kahramanca şefkatle doludur.

Evet, kültürün kendisi bizi mest ediyor. Gürcüler, şarabı toprağa gömülmüş dar ve uzun testilerde saklıyor. Bu Gürcü kültürünün esasıdır: Toprak estetik geleneğinin sınırlı ancak soylu şekillerini koruyup, mayalanma ve rayihayla dolu olan kaplan mühürlüdi.

İşte sarhoşluk ruhu, esrarengiz iç mayalanmanın bu ürünüdür (toprağa gömülü dar, uzun şarap testileri), bir kültürün ussal verile-

rine, birikmiş zenginliklerinin listesine bakılarak anlaşılması olanaksız olan...

Rus kültürü asla kendi değerlerini Gürcüstan'a zorla kabul ettirmeye çalışmadı. Bölgenin Ruslaştırılması asla idari işlemlerden öteye geçmedi. Vorontsof-Daşkov liderliğindeki Rus idareciler, bölgenin iktisadi hayatını harap etmelerine ve toplumsal kurumlarını sindirmelerine rağmen, gönülsüz bir saygı gösterdikleri yaşam şekline asla el uzatmadılar. Gürcüstan'ın kültürel Ruslaştırılmasından söz bile edilmedi. Bu yüzden iki döneme ayrılan (Sovyetleştirilme öncesi ve sonrası) Gürcüstan'ın milli ve siyasi elindeliği, Gürcü sanatı ve kültürü için bir inanç sınavı olmuş olmalı. Ve tam bir yüzyıl boyunca kültürel açıdan Gürcüstan'a hayranlıkla bakmış olan Rusya, şimdi kültürel görevine ihanet etmek üzere olan bu ülkeye korkuyla bakıyor. Doğu'ya karşı her zaman bağımsızlığını korumasına rağmen Gürcü kültürünün özü her zaman için Doğu'da olmuştur. Ben Gürcüstan'ın kültürünü dünyayı süsleyen, renklileştiren kültürlerden sayıyorum:

Bu tür kültürler, kendilerini çevreleyen gelişmiş ve güçlü komşu ülkelerin bazı kalıplarını benimsese de onların özelemlerindeki farklılığa karşı var güçleriyle direnirler.

Gürcüstan'ın bugünkü, "Doğu'yu terk et, Batı'ya yönel. Biz Asyali değiliz, Avrupalıyız, Parisliyiz" sloganı aslında bir iniltiye benziyor. Gürcü sanatçı aydınları ne kadar da saflar! "Doğu'yu terk etme" eğilimi Gürcüstan sanatında hep vardı, fakat yüksek estetik şekil ve araçlarla ifade ediliyordu. Kaba sloganlarla değil!

Tbilisi'deki Milli Sanat Müzesi'ne girin, hem teknikleri açısından hem de derin süknatleri bakımından Alman resmini andıran, çoğu kadın konulu, uzun bir dizi portre göreceksiniz. Ancak aynı zamanda yasıllaştırılmış form ve çizgisel kompozisyonlar (çizgilerin ritmi), İran minyatür sanatının araçlarıyla soluk alıyor. Üstelik çoğunda altın renkli bir fon ve parlak altın renkli süsler görürsünüz. Bu imzasız şaheserler Gürcü sanatının Doğu'ya karşı gerçek zaferinin örnekleridir.

Geçenlerde Picasso tarafından kırılıp parçalanan ve çağdaş Fransız resmini büyüleyen bir kemanın uçan parçaları, o eserlerin karşısında ne kadar önemsizdir. Uzun zaman önce rahiplerin sahte mukaddes emanetleriyle başlayan olay, bugün de bu kemanla tekrarlanıyor: Tek bir keman vardı ve tek bir kez kırıldı, fa-

kat bugün onun kıymıklarını sergilemeyen tek bir şehir yoktur. İşte Picasso'dan birkaç kırıntı!

Bir dilin yaşamı herkese açıktır: Herkes konuşur ve dilin hareketliliğine bir katkıda bulunur. Söylenen her söz dilde canlı bir iz bırakır. Tabelalar resim dilinin gelişmesini izlemek için muhteşem bir fırsat sağlıyor. Özellikle de, gözlerimizin önünde Pirosmanişvili'nin güçlü sanatına dönüşen Tbilisi tabelaları.

Niko Pirosmanişvili okumamış, sıradan bir tabela ressamıydı. Muşamba üzerine üç renkle resim yapıyordu: koyu sarı, haki ve siyah. Müsterileri olan Tbilisi hancıları ilginç konular istiyorlardı, o da bu istekleri karşılıma çalışıyordu. Bir resminde kendi eliyle yazdığı şu sözleri okudum:

Şamil gendini korurgen

(İmlasını düzeltmedim). Anatomi bakımından hatalı olan aslanların ihtişamı, oranatsız vücutlu insanların yanında duran muhteşem develeri ve resmin tek boyutlu yassılığını sadece renk gücüyle yenen çadırları karşısında saygıyla eğilmeden edemeyiz. Fransızlar Pirosmanişvili'nin kim olduğunu bilselerdi Gürcüstan'a resim sanatını öğrenmeye gelirlerdi. Aslına barksanız, yakında bilecekler, çünkü bir ihmalkârlık yüzünden tüm eserleri yurtdışına götürüldü. Çağdaş Gürcü sanatının Avrupalı değerleri temsil eden başka bir harikası da şair Vaja-Pşavela'dır. Gürcü gençler, Vaja-Pşavela'ya tapınmaya varan bir hayranlık duyuyorlar, Milli Eğitim Bakanlığı (Narkompros) da eserlerini yeniden yayımlıyor. Ancak, Allahım, onun çağdaş Gürcü şiiri üzerindeki doğrudan etkisi ne kadar da az oldu! Ağaçları kökünden söken gerçek bir söz kasırgası estî Gürcüstan'da:

Karşınızdakiler birışı insanlardır Savaşçı insanlardan ne kadar farklı Kara kıvrırcık saçlı düşman demir yiyip Ağaçları kökünden söküyor.

Vaja-Pşavela'nın neredeyse ortaçağcıl destansı bir ihtişama sahip imgeleri ilkel bir güç taşıyor. Somut, kavranabilir, sıradan gerçeklerle doludur. Her söz bir imgeye dönüşür, ancak sözler yetmez; her sözü parçalamak ihtiyacı duyan şair, hem de dışlarıyla. Böylece Gürcü şiirinin tutkulu karakterini tüm gücüyle yansıtır.

Şarap eskir, geleceği buna bağlıdır; kültür mayalanır, gençliği buna bağlıdır. Kendi sanatınızı koruyun: toprağa gömülü o dar kil testileri.

Çeviren: Laurent MIGNON

Şiirler

MAVİLİK YA DA KUMDAKİ GÜL

Ey Tann'ın anası güneş Meryem,
Yağmur sonrası ıslak kumdaki güle benzer
Bir rüzgârdır yaşam yolun.
Ve maviligidir uzak gökyüzünün.

Akşam iniverir dağların vadilerine
Ve sabah olabilirse yeniden.
İçkili ve uykusuz geçen bir gecenin şafağında
İkonların huzuruna çıkamın bitkin bir kadın gibi.

Sarhoş, yorgun ve uykusuz,
Yaşlanımın tapılası kapılara.
Şimsek gibi çakar beyaz sütunlarda
Tapınağa süzülen ilk ışınlar.

Ben geldim derim işte o zaman;
Hayal bahçesinde yaralı bir kuğu,
Bak ve mest ol yazgısıyla toyluğunun,
Yorgun ellerimle çileli yüzümlle.

Bak! Mest ol! Eskiden gözlerim
Menekselerle, buğularla parıldardı.
Uykusuz geçen içkili geceden sonra
Gözyaşlanımın kinleriyle doludur!

Mest ol! Böyle midir ozanların tümü?
Seni beklerken böyle midir herkes?
Yakınla hayrete düşen ruhum,
Ölüyor ayaklanımın altında bir kelebek gibi.

Buna karşılık ödüüm nerede,
Nerededir ruhu mutluluğumun?
Tıpkı Aligieri cennetten.
Cehennemle bezenmişim ben.

Ve yazgının lanetlediği yolda
Ölümün hayaletini gördüğümde,
Son yolculuğuma çıkarken ben
Adını bile anmazlar yanımda.

Kollanmı kavuştururum göğsüme,
Uçan atlar götürür beni fırtına gibi.
Uykusuz ve içkili geceden sonra
Mezanma yatırıverim

Ey Tann'ın anası güneş Meryem,
Yağmur sonrası ıslak kumdaki güle benzer
Bir rüzgârdır yaşam yolun,
Ve maviligidir uzak gökyüzünün.

1917

Galaktion TABIDZE
Çeviren: Hasan ÇELİK

სილაჰჰარდე ანუ პარდი სილაჰო

დედაო ღვთისაჲ, შშუო მარიაჲ!
როგორც ნაწვიმარ სილაჰო ვარდი,
ჩემი ცხოვრების გზა სიზმარია
და შორეული ცის სილაჰვარდე.

შემოიღამებს მთის ნაპრალები,
და თუ როგორმე ისევ გათენდა –
ღამენათევი და ნამთვრალევი,
დაღლილ ჭაღვიეთ მივივალ ხატებთან!

ღამენათევი და ნამთვრალევი
მე მივეყვრნობი საღლცავ კარებს,
შემოიჭრება სიონში სხივი
და თეთრ ოლარებს ააეღვარება.

და მაშინ ვიტყვი: აჰა! მიკვდი
გედი დაჭრილი ოცნების ბაღით!
შეზედე, დასტკბი ყმაწვილურ ბუდის
დაღლილ ზელებით, წამებულ სახით!

შეზედე! დასტკბი ჩემი თვალები,
წინათ რომ ფეოქდენც ცვრებით, იებით, –
ღამენათევი და ნამთვრალევი
სავსეა ცრემლთა მურისიებით!

დასტკბი! ასეა ყველა მგონებში?
შენს მთლოდინში ასეა ყველა?
სული, ვედრებით განაოცებო,
შენს ფერხთ ჭვეშ კვდება, როგორც პეპელა.

სად არის ჩემთვის სამავეირო?
სამედნიერო სად არის სული?
ვით სამოთხიდან აღივივირო,
მე ჯოჯოხეთით ვარ დაფარული!

და როცა ზედით დაწყველილ გზაზე
სიკვდილის ლანდი მომეჩვენება,
განსასვენებელ ზიარებაზე
ჩემთან არ მოვა შენი სსენება!

დავიკრეფ ზელებს და გრიგალივით
გამაჰანებენ სწრაფი ცხენები!
ღამენათევი და ნამთვრალევი
ჩემს სამარეში ჩავესვენებო.

დედაო ღვთისაჲ, შშუო მარიაჲ!
როგორც ნაწვიმარ სილაჰო ვარდი,
ჩემი ცხოვრების გზა სიზმარია
და შორეული ცის სილაჰვარდე!

1917

ლურჯა ცხენები

როგორც ნისლის ნამქერი, ჩამავალ მზით ნაფერც ელვარება ნაიბი საშუალო მხარეში არ ჩანდა შენაბიერი, ვერ ენახე ვერაფერი, ცეცხლ და მოუსადარი მღუმარების გარეშე. მღუმარების გარეშე და სიცივის თარეშში, საშუალო მხარეში მხოლოდ სამწუხარაქა ცეცხლი არ კრთის თუაღებში, წვეგარ ცეცხლსავე, წვეგარ ცეცხლსავე და არც სულს უსარია. მეშინელი სახეების ჩინიანი ტყეებით უსულდგმული ფეხები რბიან, მიიჭქარაინ სიზმარაინ ჩვენიით – ჩემი ლურჯა ცხენებით ჩემთან მოესვენებით! ვველანი აქ არიანი იჭქარაინ წამები, მე კი არ შენაწევა; ცრემლით არ ინამება საშუალო ბაღში; გაქრა წებვა-წამება, როგორც ღამის ზმანება, ვით სულის სიძვიანება ლოცვის სიმწრვალებში. ვით ცეცხლის ხეტიალი, როგორც ბედის ტრიალი, ჩქარი გრევიანა-გრაილით კრიან ლურჯა ცხენები ევავიანი არ არიან, არც შეუბა-სიზმარაქა ეხლა კი სამარჯა შენი განსაფერები! რომელი სცინებს შენს სამეცხ, ან ვინ იტყვის შენს სამეცხ? ვინ გაიგებს შენს ძაბილს, ძაბილს ვინ დაიფერებს? ვერაინ გარეგნება საოცრების უბეში, სინაეთ მნელ ხვეულებში გამოეცნობ ქიშორებაში მხოლოდ შეუთა კამარა ვერაფერმა ფეხარა: მისი რიცხვების ამარა უღანითი ლელდება შემოღილი სახეების ჩინიანი ტყეებით უსულდგმული ფეხები წნდება და ჰვესრეაღდება. მხოლოდ ნისლის თარეშში, საშუალო მხარეში, ზეით თუ სამარეში, წვევლით შენაწევაში, როგორც ზღვის ხეტიალი, როგორც ბედის ტრიალი, ჩქარი გრევიანა-გრაილით კრიან ლურჯა ცხენები!

1915

MAVI ATLAR

Batan güneşin oksadığı bir sis buzulu gibi Parlıyordu sonsuzluk yörresinde kaylar. Görünüyordu vaat edilen, hiçbir şey bulamadım, Soğuklar ve dayanılmaz suskunluklar dışında. Suskunluğun dışında ve soğuk oynaşmasında Sonsuzluk yörresinde yalnızca hüznüler var. Yatıyorsun donuk mezarda, ateş fildemiyor gözlerde, Yatıyorsun soğuk mezarda ve sevenimiyor yüreğin de. Şaşkın çehrelerden iskelet ormanlarıyla Ruhsuz günler ivedilikle kaçıyorlar Rüyalı manzaralarla benim mavi atlarımla Herkes yanına gelirsiniz, hepsi de buradalar! Saniyelerin acelesi var, ben acımıyorum. Ebedi yastığım islanmıyor gözyaşlarıyla. Tıpkı tapınma coşkusundaki bir ruhun haykışı Ve bir gece kâbusu gibi yok oluverdi çileli tutkular Ateş yalazlanıncasına, felek dönercesine. Esiyorlar mavi atlar görkemli naralarıyla. Çiçekler yok, ne bir teselli ne de rüyalar var, Bir mezardır şimdi senin denlenme yerin. Kim tamir yüzünü veya adını kim bilebilir? Kim duyar yakarışını, kim inanır kim? Kimse derman olamaz acayıplığın koynunda, Bilinmeyen Kimerler uyuyor karanlık dehlizlerde. Işık halkasını söndüremedi hiçbir şey yalnızca, Kuru rakamların umuduna debeleniyor çöllerde. Şaşkın çehrelerin iskelet ormanlarıyla Ruhsuz günler doğup mahşere karışıyor. Sislerin kol gezmesinde, sonsuzluk yörresinde, Arsta da mezarda da lanetle çarpılmışasına, Deniz saldıncasına, felek dönercesine, Esiyorlar mavi atlar hızlı ve görkemli naralarıyla.

1915

Galaktion TABIDZE
Çeviren: Hasan ÇELİK

***

Karlar, kar taneçikleri
Yorgun duygular
Ateşlerdekien yendiler
Seni hatırlamak

Biliyor musun nasıl da hastayım,
Hiç mi acımıyorsun
Hayalet gibi gelme
Yaşlı gözlerinle

Duyguyla yüklü
Gözlerinle varmış
Bakıyorum, hissediyorum
İkonanın önünde duruyorum

Beni bekle geleceğim
İkinci kez dünyaya
Hiçbir zaman başlayamam
Ve seni unutamam

Karlar, kar taneçikleri
Yorgun duygular
Ateşlerdekien yendiler
Seni hatırlamak

1981
Malhaz DATUKIŞVILI
"Şoreteli" adlı kitaptan
çeviren: Osman Nuri MERCAN

***

ფანტელმა, თოვლებმა, მე მოვალ, მელოცე,
დალლილმა გონებამ სიცოცხლის მეორედ
სიცხინს დამრიგეს ვერახაროს დეიწეუბ
შენი მოგონება... და ვერ დაგიოწეუბ...

იცო რა ავად ვარ? ფანტელმა, თოვლებმა,
სულ არ ვებრალები, დალლილმა გონებამ
ნუ მომეღანდები სიცხინს დამრიგეს
კრემლიან თვლებით. შენი მოგონება...

ფიქრით ავსებელი თვალები გქონია,
ვიკურებ, მგონია
ხატის წინ ვდავარ, ჰეტაბერტი, 1981, X.11.

Abhazya Öyküleri: Lado

Guram ODİŞARİA

K ahramanımızın gerçek adı Lado değil. Bu zat, zamanında başından geçen olayı anlattığında benden; eğer birşey yazmaya karar verirden benim gerçek kimliğimi açıklama, diye rica etmişti. Bunun üzerine Lado ismini taktım ona. Başkalarının isimlerini de değiştirdim. Bu öyküyü sonuna kadar okursanız, bu davranışımı sizin de doğru bulacağınızı inanıyorum.

Lado'nun köyüne üç yıl önce sonbahara doğru Abhazlar hiç beklenmedik bir saldırı düzenleyip köyü ele geçirdiler. Gürcü ordusu köyden çekildi. Abhaz, Rus, Çeçen savaşçıları ile köylüler karşı karşıya kaldı. Gelenler insanları öldürmeye başladılar. Evleri ateşe verdiler, köylünün yiyecek ambarlarını, ahırlarını yaktılar. Bazılarına yönelik belirli belirsiz iddialarda bulundular. Şu veya bu mitinglere katıldıkları iddia edildi. Bazılarını ise belirli neden göstermeden kurşuna dizdiler; kadınların ırzına geçtiler.

Köye gelen savaşçılar arasında namuslu, dürüst insanların da bulunduğu bir gerçektir. Onlar gerçek birer savaşçı olarak yazılı savaş yasalanna, sözlü olarak geçerli olan gelenek ve göreneklere uyuyorlardı. Fakat, onlar arasında katiller, intikam peşinde koşan, insanlığını kaybeden kişiler de vardı.

Köye gelen savaşçılar Lado'nun evi yakınlığında birkaç komşusunu ve esir düşen Gürcü askerlerini sokak ortasında kurşuna dizdiler.

Lado, eşi ve çocuklarını önceden otomobil ile köyden uzaklaştırmıştı. Kendisi ise, birkaç köylüsü ile beraber orman orman kaçıyordu. Lado'dan şimdilik yaşlılık uzaktı, elli beş yaşındaydı. Fakat, yürümekte zorluk çekiyordu, topallıyordu. Sol dizi ağrıyordu. "Beni bekleme, gördüğünüz gibi ayağım rahatsız. Yavaş yavaş yürürüm ben, buradan kurtulurum, siz hızlı hızlı yürüyün," diye arkadaşlarından rica etmişti. Fakat, arkadaşları onu dinlemediler, yalnız bırakmadılar.

Lado, çalı çırpı otlar içinde düz bir dal buldu, el değneği olarak kullandı.

Soğuk bastı, buz gibi yağmur damlıyordu, iki gün sonra aralık ayı başlayacaktı.

Havada kurşun sesleri duyuluyordu, dumanın içindeki köy ve etrafı bombalanmaya devam ediliyordu, yer yerinden oynuyordu. Köy halkı çay plantasyonuna kaçıyorlardı, orada gizleniyorlardı. Çay sıraları, çalılar arasında ıslak toprakta çocuklar, yaşlılar ve kadınlar saatlerce yatıyorlardı. Alev alan evlerin çatılarının çatırtilan yabancı silah sesleri gibi uzaktan duyuluyordu.

Gece karanlığı basıyordu. Lado ve arkadaşları saklanmak amacıyla av bıçakları ile çam ağaçlarının dallarını kesmişlerdi. Geceyi korku içinde geçiriyorlardı. Yağmur yağıyordu, her yer yağmur suyu ile doluydu. Bu nedenle bir yere uzanmak veya oturmak mümkün değildi. Ateş yakmak ise tehlikeliydi. Lado'nun dizi ağrıyordu. Dereyi geçerken su lastik botlarına girmişti.

Sonunda sabah olmuştu. Yağmur tekrar başladı. Lado'nun köylüleri başka ormana girmişlerdi. Sessizce yollarına devam ediyorlardı, kendi köylerinden uzaklaşıyorlardı. Ormanda yine iki gece geçirdiler.

Gücü biten Lado, arkadaşlarının peşinden zar zor gidiyordu. Daha sonra arkadaşlarının gerisinde, ormanın ortasında yalnız başına kaldı. Yolu karıştırmıştı. Gidiyordu, fakat nereye gittiğini bilmiyordu. Aniden, uzaksı, yabancı kuşa benzer sesler işitti. Hemen orada, ateşin etrafında sakallı savaşçıları yanında buldu kendini. Abhazca konuşuyorlardı. Savaşçılar onu hemen fark etmişlerdi, oradan kaçmak artık olanaksızdı. Baş eğik olarak yanaştı Lado, yüzü gergin, hiç kimseye bakmıyordu.

- Aaa!.. Kendi ayağınla mı geldin Gürcü?, diyen yirtik sesli biri, savaşçılar arasından çıktı. "Kalaşnikov'un dipçığı ile Lado'nun omzuna vurmaya başladı.

– Kes, kes... Vurma, yanılmıyorsam benim tanıdığım bu..., diye bağırdı biri. Lado'ya dönerek;

– Sen Lado değil misin?

Lado başını kaldırdı. Önünde komşusunun dayı oğlu duruyordu...

Daha sonra, birkaç savaşçı Lado'yu bir Abhaz köyüne götürdüler. Orada bir eve yerleştirdiler. İkaz etmekten de geri kalmadılar; "Sen bizim tutsağımızsın, buradan ayağını bir yere atma, aksi takdirde seni kurşuna dizebiliriz." Götürdükleri evde yaşlı bir kanı koca yaşıyordu. Yaşlılar sofraya açıldılar. Sofrada gömi², kızartılmış domuz eti ve kırmızı şarap vardı. Lado, birkaç gündür hiçbir şey yememişti, fakat yemeklere el sürmedi.

– Buyur, bir şeyler atıştır, dedi yaşlı adam. "Gördüğüm kadarı ile zor ayakta duruyorsun, yemezsen ölürsün..."

Lado, zar zor domuz etini çiğnedi, fakat yutamadı.

– Kurtar beni, yüreğim hissediyor beni kurşuna dizecekler... Kurtar beni, bizimkiler geldiğinde ben de seni kurtarırım, dedi yaşlı adama.

– Buraya bir daha Gürcüler gelemes... Bu savaşçı biz kazanacağız.

Lado, yaşlı adamın bu derece kendilerine güven duymasına hayret etti.

– Sen korkma, diye devam etti yaşlı adam. Sana bir şey olmaz... Ben babanı yakından tanıyordum.

– Anlaşıldı... Fakat, kimin ne zaman geleceğini kim bilebilir ki... Kurtar beni... Senin evinde bulunduğumu ve beni buradan kurtarması için bir yolunu bulup Vitali'ye haber gönder.

– Sana göre, şimdi Vitali'nin senin için zamanı var mıdır?

– Evet... Vitali çocukluk arkadaşım ve aynı zamanda onun nikâh şahidiyim...

Lado'nun bulunduğu köyün muhtandır Vitali. Abhazlar ona saygı gösterirler, onun her isteğini kesinlikle yerine getirirlerdi. Bu nedenle Lado'nun umudu vardı Vitali'den.

– Sen sakinleş, haber gönderirim... Sen şarap iç, dedi yaşlı adam.

Lado, zorlukla bir bardak İzabela şarabını içti, yemeklere bakmadı bile.

Yaşlı adamın isteğine karşın geceleyin evde kalmıyordu, ahıra gidiyordu. Bütün gece kan ter içinde, onu öldürmek için pesine düştüklerini hayal ediyordu. Gece yansında kalkıp do-

muzların yanına gidiyordu. Korkunç kokuya dayanamayıp tekrar ahıra dönüyordu. Bazen dışarı çıkıp etrafa göz atıp, kulak kabartıyordu. Dışarda gökyüzünü kurşun aydınlatıyordu, köpeklerin sesi çıkıyordu.

Ertesi sabah savaşçılar gelip Lado'yu avluya çıkardılar. Ensesine silah dayadılar:

"Gürcülerin sizin köye çok miktarda silah soktuklarını biliyoruz, arıyoruz fakat bulamıyoruz. Silahları nerede sakladıklarını senin bilmen lazım," dediler. Lado ise, yemin billah edip bilmediğini söylüyordu. Ona inanmadılar. Sonra otomatik silahı gözüne, göbeğine dayadılar. Daha sonra ise, kulağı yanında otomatik silahı gıcırdatılar. İki saat boyunca böyle işkence ettiler. Yan ölü durumda olan Lado o gün de bir şey yemedi, su da içmedi.

Kapının her açılışında, paslı menteşelerin çıkardığı sesle irkiliyordu. "Vitali'ye güvenilir bir adam aracılığı ile istediğini bildirdim," dedi yaşlı adam akşam üzeri. "Fakat, şimdilik zamanı yokmuş... Cephenin arka hizmetinde zaman bulur bulmaz seni görmeye gelecek."

O geceyi de ahırda geçirdi Lado. Bir yere kaçması olanaksızdı, sabah akşam evde olup olmadığını kontrol ediyorlardı.

İkinci gün tekrar geldiler. Ayaklarından ağaca astılar:

– O sizin köye getirilen silahlar nerde, nerede o silahlar..., diye soruyorlardı. Yaklaşık iki dakikadır ağaca asılı idi ki, biri bağımaya başladı:

– Bu domuzoglunun icabına ben bakırım.

Küfürle Lado'yu ağaçtan indirdi ve daha sonra avlunun bir köşesine doğru götürdü. Bu arada Lado, bir an önce kurşuna dizilmeyi ve böylelikle rahat etmeyi özledi. Adam ise:

– Korkma, ben Vitali'nin yakınıyım, yakında sana yardımcı olacağız, dedi.

Yaşlı adamın avlusunda gözden uzak bir yerde, düzlükteki bir ağaç oyduğunda geceyi geçirdi Lado. Oyukta birkaç domuzla kalıyordu. Lado da domuzlarla beraber uyuyordu, daha doğrusu uyumak istiyordu. Kurt gibi her dakika yön değiştireyordu, dönp duruyordu. Şişmiş ayakları da ağnyordu. Bütün umudunu kaybetmişti.

Sabahleyin, şafakta yaşlı adam Lado'nun yanına gitti ve Vitali'nin geldiğini söyledi. Lado, yan uykulu bir şekilde yaşlı adama şüpheyle baktı. Ayığa kalktı, üstünü silkeledi ve

eve doğru gitti. Yoldan gitmeyi doğru bulmadı. Açık avlu kapısından girmek yerine çitten atlayıp hostana girdi ve orada Vitali'yi beklemeye başladı.

Vitali de göründü, acele acele Lado'ya doğru gitti. Yüzünü gözyaşları ıslatıyordu.

– Vitali, sen neden ağlıyorsun?

– Sen, sen neden ağlıyorsun?

Birbirleriyle kucaklaştılar.

– Vitali, neler oluyor?... Bütün bunlar ne savaşa benziyor, ne de başka bir şey... İnsanların neden öldürüyorlar?

– Sen hiçbir şeyden korkma, ben seni buradan gönderirim, dedi Vitali.

Aynı gün Vitali'nin iki arkadaşı "Volga" otomobili ile Lado'yu yüksek bir Abhaz dağ köyüne götürdüler.

Yolda biri açıklama yaptı:

– Helikopterle seni göndereceğiz, başka çıkma yolu yok...

– Helikopter nereye gidecek?...

– Bunu sonra öğrenirsin. Şimdi beni iyi dinle; helikoptere seni kimse sokmaz, buralardan kurtulmak isteyen milyonlarca insan var. Hep-sinden önemlisi senin bir Gürcü olduğuna öğrenirlerse işin bitti demektir... Savaşta ölen üç insanın cesedini bugün helikopterle götürecekler. Bizde tabut var, tabuta seni yerleştireceğiz sanki sen de bir ölüsün, böyle göndereceğiz seni... Bu yolla seni kimse kontrol edemez.

– Hayır, hayır... Tabuta hayır... Ben böyle bir durumu kaldıramam. Rengi değişti Lado'nun.

Vitali'nin arkadaşları Abhazca sohbet ettiler, durum değerlendirmesi yaptılar. Daha sonra "Volga" köyün stadyumu yanında durdu. Stadyum alanını dolduran halkın arasında duruyordu helikopter. Vitali'nin arkadaşları bir yere gittiler ve kısa zaman sonra bant gerildiler.

– Kısacası, durum böyle gerektiriyor, dedi biri Lado'ya. Bir ölü gibi sana bant saracağız.

Lado kabul etti. Bantı samaya başladılar. Vitali'nin arkadaşlarına iki asker de yardımcı oluyordu. Ve sonunda, onlar helikoptere doğru Lado'yu "taşdılar".

– Unutma, sen bir ölüsün, ses çıkarma... Ses çıkarırsan kendi başını da, bizim başımızı da yersin!, diye Lado'yu uyardılar.

– Yol verin, yol verin!.. Savaşta ölen milisi gönderiyoruz!, diye bağıyorlardı. Hırçın halk topluluğu arasında yol açmaya çalışıyorlardı.

Halk ortayı açıp yol verdi. Lado'yu helikoptere çıkarıp arkada bir yere yerleştirdiler.

– Bana üç tabut dediler, burada ise dört var! Helikopter yük dolu, uçmaz!, diye bağınyordu pilot.

Rus olan pilot ek ücret istiyordu. Vitali'nin arkadaşları birkaç bin Rus rublesi ile onun sinirini yatıştırdılar.

Daha sonra, mandalina kutuları ile boş yağ bidonlarını helikoptere yüklediler. Üç tabutu getirip Lado'nun yanına yerleştirdiler. Sonunda helikopterin kapısı kapandı. Motor gürültüsü yavaş yavaş yükselmeye başladı. Motor bütün gücüyle ses çıkarıyordu. Birkaç dakika sonra helikopter uçmaya başladı.

Lado soluk almadan yatıyordu. Bir çocuk gibi yüreği yerinden oynuyordu. Dua etmeye başladı; "Tanım helikopter düşmesin, helikopter düşmesin Tanım..." Fazla yüklü olan helikopterin sık sık yere düştüğünü duymuştu Lado.

Beş dakika geçti, on dakika geçti... Helikopter olağanüstü bir gürültü ile uçuyordu. Lado nefes almakta zorluk çekiyordu. Yüzü bant sarılı, sanki boğuluyordu. Dikkatle, çok dikkatle elini çıkardı ve bantı ağzından uzaklaştırdı. Derin nefes aldı. Daha sonra, başını yukarı kaldırdı. Ortalık karanlık ve salonun sonuna kadar mandalina dolu kutular yerleştirilmişti. Karanlığa gözünü alıştınyordu. Tabut arasında olduğunu görür görmez vücudu diken diken oluyordu, titriyordu. Ve aniden gözlerini yumdu.

Helikopter uçuyordu.

Yaklaşık kırk dakika sonrası motorun sesi değişti. Helikopter yavaşlamaya başladı. Kısa zaman sonra yere indi. Pilot motoru durdurdu, kapı açıldı. Mandalina kutularını ve yağ bidonlarını indirmeye başladılar. Lado tekrar ağzını bantla kapattı. Biraz sonra pilotun yorgun sesi duyuldu;

– Hey ölü! Kalk ayağa, bu benim bandım. Bantı bana geri ver.

Lado korkusundan nefesini tutuyordu. Pilot yavaş yavaş bantları sökmeğe başladı ve güle-rek:

– Kalk, kalk... Korkma... Kurtulmuş sayılırsın.

Korkudan nefesi kesilen Lado ayağa kalktı. Birkaç saniye pilota dikkatle baktı. Kapıda endişe ile durdu ve daha sonra helikopterden indi. Dışarda bele kadar kar vardı. Havaalanı et-

rafında dağlar vardı. Lado, tanıyamadığı bir küçük havaalanında bulunuyordu. Etrafta bulunan insanlar aralarında konuşuyorlardı. Abhazca bağışmalar duyuluyordu. Kutuları taşıyorlardı, ölüleri (tabutları) havaalanı çıkışına götürüyorlardı.

– Tanrım, Tanrım kimi görüyorum... Lado sen misin?! Hayrete düşen biri Lado'yu çağırıyordu. "Burada işin ne?! Buraya nasıl geldin?!"

Lado'nun önünde Taip duruyordu. Yüksek-
okuldan Abhaz bir arkadaşı. Bir zamanlar bir halk dansları grubunda beraberlerdi.

Lado'nun dili tutuldu, fakat yine de Taip'e başından geçenleri anlattı. Taip acele ediyordu, işi vardı. Lado Taip'ten Kuzey Kafkasya'da olduğunu öğrendi.

– Güvenli bir ortamda olduğunu söyleyemem, dedi Taip. "Şimdi, şu şoförle git. Eğer bir yolda bir şey sorarsa, özel bir görevle burada bulunduğunu söyle... Birkaç adamı da ikaz ederim."

Taip, on beş bin rublelik para destesini cebinden çıkardı ve Lado'ya uzattı.

– Paran yoktur, lazım olur, dedi.

Şoför Lado'yu otobüs durağına kadar yolcu

etti. Lado otobüs ile şehre gitti ve oradan bir başka otobüsle Jeleznovodsk'a vardı sonunda.

Jeleznovodsk şehrinde sakinleşti Lado. Uzun süre önce unutulmuş sakinlik duygusuna kapıldı. Sonra açlık başına vurdu. Bir yemekhaneye girdi. Yemek siparişi verdi. Önce bir, sonra iki, üçüncü yemeği yedi. Sınırsız bir şekilde yemek yedi. Sonra birkaç bardak "Stolic" votkasını üstüne içti.

Yemekhaneden geç çıktı. Topallaya topallaya karlı yola koyuldu. Issız parkta gezindi. Sonra bir sandalyeye oturdu, titreyen elleri ile sigara yaktı. Sigarayı derinden çekti. Daha sonra ise, eşini ve çocuklarını hatırladı. Yavaş yavaş her şeyi hatırladı. Gözleri doldu, boğazı tıkan-
dı. Yüreği acı çekiyordu, nabızı hızlı atıyordu...

Saç ve sakalları karışık, düşüncelere dalmış olarak uzun süre oturdu. Yerinden çıkan yüreğinin sesini parkın karlı ağaçları duyuyordu yalnız... Adamın adı gerçekten Lado değil, onun adı çok değişik ses çağrışımı yapar... İsmi bir önemi var mı sizce?!

1- Çömi: Bölgeye özgü, mısır unundan yapılan bir çeşit papara.

Çeviren: Ali ALTUN

Gürcü Yemekleri

Coni BARAMİDZE

PHAL-LOBİO

Malzeme:

- 300 gr. barbunya
- 2 kg. karalahana
- 100 gr. ceviz
- 30 gr. sarımsak
- 40 gr. kindzi (kişniş)
- İsteğe göre tuz ve biber

Barbunyanı ayıklayıp, yıkadıktan sonra haşlayın. Ara sıra suyunu çekip çekmediğini kontrol edin ve gerekirse su ekleyin. Bu arada elinizle 5-6 cm uzunluğunda kıldığınız karalahanaları ayrı bir kaptaki kaynatın. Karalahananın suyu kaynayınca suyunu süzün ve pişmekte olan barbunyaya katın. Her ikisi de piştikten sonra, tahta bir kaşıkla iyice karıştırın ve döverek hazırladığınız ceviz, sarımsak,

biber, tuz ve kindzi karışımını da yemeğe katın. Sıcak servis yapın. İsteddiğiniz takdirde 500 gr. kadar kabukları soyulmuş balkabağını da yemeğe katabilirsiniz.

ÇİMURİ

Malzeme:

- 1 kg. mısır ekmeği
- 200 gr. tereyağı

Sıcak mısır ekmeğini iyice ufalayın. Tereyağı ile yoğurun; dilimler halinde keserek servis yapın.

Açaruli Kerdzebi adlı Gürcüce yemek kitabından
çeviren: Hacer ÖZKAN (İREMADZE)

Türkiye'deki Gürcü Köyleri - 8

İberya ÖZKAN

(Geçen sayıdan devam)

Sekiz sayıdır, yani yirmi bir ay önce başlattığımız bu yazı dizisini, *çveneburi*'nin 29'uncu sayısında belirttiklerimizin geçerliliğini aynen korumakta olduğunu yineleyerek sürdürmekteyiz. Değerli katkılarınızı da kısa sürede beklemekteyiz.

55 SAMSUN (devamı)

Terme İlçesi (devamı)

KAYNARPINAR

Vezirköprü İlçesi

YURTDAĞI

57 SİNOP

Merkez İlçesi

Merkez Bucağı

ÇOBANLAR (1/2)
DİBEKLİ (1/2)
HACIOĞLU
KIZILABALI
UZUNGÜRGEN
OSMANİYE

Kabalı Bucağı (Ahmetyeri)

KABALI (1/2)
AHMETYERİ (1/2)
ALASÖKÜ
GÖLLER

KİRENÇUKURU (1/2)
LALAKÖY (1/2)
MELEKŞAH (1/2)
SİNECAN (1/2)
TANGEL
TINGİRLİ (1/2)

Ayancık İlçesi

Merkez Bucağı

AKÇAKESE (1/2)
FINDIKLI
GÖKÇEBEL (SAKARABAŞI) (1/2)
KESTANELİK (SAKARA)

Düzenleyenin Adı, SOYADI: _____ Telefon/Fax: _____ İli: _____ Adresi: _____

ÖRNEKLEMEDİR

İLİ	BAĞLI BULUNDUĞU İLÇESİ	BUCAĞI/BELDESİ	ŞİMDİKİ (RESMİ)	KÖYÜN ADI		GÖÇ EDİLEN		GÜRCÜ NÜFUS ORANI			
				ÖNCEKİ	RESMİ OLMAYAN	YER	YIL	4/4	3/4	1/2	1/4
SAKARYA	HENDEK	-	NURİYE	KIYIARLA	KARTLA	ARTVIN, BORÇKA	1878				
SAMSUN	TERME	-	KESİKKAYA	CILAVURT	-	BATUMI	1878				

Notlar: 1. GÜRCÜ NÜFUS ORANI'ndaki ifadeler genelleştirilmiş olup en yakın olan haneyi (X) ile işaretleyiniz.

2. GÖÇ EDİLEN YIL'a eğer "93 Harbi" sırasında göç edildi ise (1878) yazınız; eğer tam bilmiyorsanız yaklaşık yılı belirtip (?) ile işaretleyiniz.

MESTAN (1/4)

TEVFİKİYE (1/2)

Yenikonak Bucağı

GÖLDAĞI (YAVI)

GÖLKÖY (1/2)

Erfelek İlçesi

Merkez Bucağı

ABDURRAHMANPAŞA

AKÇAÇAM (1/2)

DEĞİRMENCİLİ

GÜMÜŞSUYU

HAMİDİYE

HASANDERE (1/2)

İNCİRPINAR (1/2)

KALDIRAYAK (1/2)

SELBEYİ (1/2)

VEYSEL

YENİKÖY (1/2)

YENİÇAM (KUSURİ) (1/2)

Gerze İlçesi

Merkez Bucağı

ACISU

AKKIRAÇ

HIZARÇAYI (1/2)

KİRENÇUKURU (1/3)

YUVALI (NUMANIYE)

Türkeli İlçesi

Merkez Bucağı

HAMAMLI (AYANDON)

HELALALDI (1/2)

KAYABAŞI

60 TOKAT

Merkez İlçesi

Gökdere Bucağı

EKİNCİK

Artova İlçesi

Sulusaray Bucağı

DUTLUCA (MALUMSEYİT) (1/3)

Erbaa İlçesi

Merkez Bucağı

ÇEŞMELİ (1/3)

Kozlu Bucağı

ZOĞALLIÇUKUR

Niksar İlçesi

Merkez Bucağı

AKINCI

ASAR

DALKAYA (GİDİVER)

KÖKLÜCE (FATLI)

(Devam edecek)

TÜRKİYE'DEKİ GÜRCÜ KÖYLERİ

Düzenleyenin Adı, SOYADI: _____

Adresi: _____

Telefon/Fax: _____

İli: _____

BAĞLI BULUNDUĞU			KÖYÜN ADI			GÖÇ EDİLEN			GÜRCÜ NÜFUS ORANI			
İL	İLÇESİ	BUCAĞI/ BELDESİ	ŞİMDİKİ (RESMİ)	ÖNCEKİ	RESMİ OLMAYAN	YER	YIL	?	4/4	3/4	1/2	1/4

Gürcü Bilmeceleri

Katıdır, kaya değil
Otlar beslenir, inek değil
Yumurta yapar, tavuk değil

Tosbağa

Kanatlıdır yumurta yapar
Tavuğa, kuşa benzemez
Ayağı yok, hızlı gider
Dümdüz yolda gezemez

Balık

Suda yaşar, balık değil
Otlar beslenir, inek değil
Vak vak öter, ördek değil

Kurbaga

Burnu havada gururlu usta
Eser yaratır, krallara verir
Kendi hapiste, çaresiz yasta

İpekböceği

Zehri var, ilacı var
Bacakları, kuyruğu var
Düşmana esir düşünce
Kurtuluş yolu intihar

Akrep

Babası dolaşık, anası karışık
Kendisi ise körkütük sarhoş

Asma, Üzüm, Şarap

Gün görmedik bir kız idim
Yeşil fistan sırma saçım
Acımadan soydular
Beni hapse koydular
Sonra yiyip doydular.

Mısır

Gömleği atlas paltosu oklu
Kimse göremez, içerde saklı

Kestane

Kendi pembe, fistanı mor
Epeyce çok, sayması zor

Nar

Dalı yiğide tac olur
Meyveleri siyah inci
Ama biraz acı olur

Defne

Beyazla ördüm, kırmızıda durdum
Düşündüm taşındım, siyahta karar kıldım

Böğürtlen

Deli tosun ormanda otlar, beslenir
Tüyünü döker, ahıra gelir yaslanır

Fındık

Ekmek değil, şarap değil
Beyaz değil, arap değil
Topla tüfikle alınmaz
Rehberdir, sözü dinlenir
Onun yeri baş köşedir

Bilgi

Emaneti saklar, sır saklamaz

Kâğıt

Konuşur, çıkmaz sesi
Güldürür, ağlatır herkesi

Kitap

Toprak beyaz, tohum kara
Bilgi verir muhtaçlara

Kitap

Beş öküzü bir pulluğa koşmuşlar
Ak zemini eğri büğrüdeşmişler

Kalem tutan beş parmak

Avuçlarda yatırdılar
Denizlere batırdılar
Gözüm yaşta aka aka
Uçtan uca götürdüler

Kalem

Bir acayip ev sahibi
Eve gelen misafiri
İçeri alır, kendi girmez

Merdiven

Kız dans eder yorulmadan
Ama pabucu eskimez

Kapı

Bir sarı keçim var benim
Sırtındadır dili
Onun söylediği söze
İnanır akıllı-deli

Terazi

Halhuri Sitkviereba (Halk Deyişleri)
adlı kitaptan alınmıştır.

Çeviren: Hayri HAYRIOĞLU (MALAKMADZE)

Sözlük

ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ი

(Geçen sayıdan devam)

(LAZCA)	(MEGRELCE)	(GÜRCÜCE)	(TÜRKÇE)
ლაჭური	მეგრული	ქორთული	თურქული
თასი, ჭკემი	თასი	თესლი	tohum
თასუნს,თასუმს, თასუფს	თასუნს	თესავს	ekiyor
თვირი, მთვირი	თარი	თოვლი	kar
თი	ღუდი	თავი	baş
თითო—თითო	თითო—თითო	თითო—თითო	birer
თითხუ,თუთხუ, თუთხი	თხითხუ	თხელი	ince, sulu, sıvık
თიკანი	ბატკი,ჭაცარი	თიკანი	oğlak
თილა	სუ	გოჭი,თელი (მჯგეში ქორთულითენ)	domuz yavrusu
თი -მანდილონი, თი -მენდილონი	მანდილოსანი	მანდილოსანი	hanım
თირთინი	თირთოლი, კანკალი	თრთოლა, კანკალი	titreme
თირთინს	თირთინუნს, კანკალანს	თრთის,კანკა- ლებს	titriyor
თიფი	თიფი	თივა	kuru ot
თოკი,თოჭი	თოკი	თოკი	ip
თოლი	თოლი	თვალ	göz
თომა	თომა	თმა	saç

(Devam edecek)

(Geçen sayıdan devam)

— დააღვინე, დააღვინე მაგას, ძალით უნდა დაღვიოს, არ შეიძლება. აქ რისთვის მოეთროდა, თუ ღვინოს არა სვამდა, დააღვინე, დააღვინე, — ის-მოდა ფრინველთა სმა.

კოდალამ დასტავა წრუწუნას ცალის ხელით კისერში, მეორე ხელით პირში მიაგება ღვინით სავსე ჯიხვი და დაუწყო ძალითი სმევა.

— შენი ნება თუ იქნება, კი ვიცი, არ მიიროთმევე, ვაჟბატონო, მაგრამ აქ თამადის ნებაა. უეწურებ ამოდენა ღვინას, ერთი არ არის, აქ ღვინოს არ სვამდეს, ერთი შენ გამოსჩნდი აქ ახირებული. ჰა, გაუბედე, გაუბედე, ცოდო არ არის, დედის რქესავით ღვინოს პირს არიდებდე, შე უჯიშოვე, შენა?

თავება რის წვალებით ჩაულაზა რამდენიმე წვეთი და თან წრუწუნებდა, ეტეობოდა, არ ესიამოვნებოდა ღვინო.

— გაუბედე, წრუწუნავ, გაუბედე! აბა და ჰა! ემანგრე, მანგრე! აი, უოჩად, ბიჭო! — დაჰკიციხებდნენ თავუნას ფრინველნი.

თავუნამ დაიწკინა, დაიჭიმა ეელის ძაფები, შეებრძოლა ღვინოს და გადაჰკერა. დასცალა. სოლო სავერდის ქულაჯახე გადაესხა ცოტაოდენი ღვინო.

— ქულაჯახე ნუ მასხამ ღვინოს, ე, ჩურჩუტო, განა შენს ხაჩანის ფაფანაკსა ჰგავს, რომ აგრე ბრეუვად ექცევიო?! — შეუტია კოდალას. მერე ღრმად ამოიხვნემა. სულ უკანასკნელი ელაზილა აუღდა და დაიყოვრა: გაუმარჯოს ნეფეს და დედოფალს! გაუმარჯოს, ეჯიბო, შენს ნეფეს!...

— გაუმარჯოს, გაუმარჯოს! მოცალა, მოცალაო! — ისმოდა აღტაცებული სმა.

წრუწუნას ძალე მოედო ღვინო და მოჰყვა ბაიათებს. ისე მღეროდა, რომ წრიპინით ეველას ეურები გამოუჭედა. მერე ცეკვაც დაიწყო. ხალხს სიცილით ჰსოცავდა, იმას კაჭკაჭი აჰყვა და დავლურს უვლიდნენ ორივენი. ევაჟებს მუცლები ხელით ეჭირათ, იმდენს იცინოდნენ ამ სურათის მხასველნი.

— უბ, დავიღალეო, — სთქვა ბოლოს თავება; მართლაც, პირზე და გულ-მკერდზე ხვითქი გადანდიოდა, იქვე სუფრის ასლოს წამოწვა, გამობურთული ფაშვი ზეცას მიაპერო და ისე ჰქმინავდა.

სულ ბოლოს სუფრასზე ბუღბული იჯდა; მკალობელი ჩიტი არა ღვინობდა, არ იცინოდა; დაღონებულ-დაფიქრებული უცქეროდა სეირს.

— შევნიერო ბუღბულო, რატომ შენს შევნიერს ხმას არ გავავაგონებო? — მესთხოვეს ბუღბულს ფრინველთა.

ბუღბული უარზე დადგა; განა ეოველთვისა ვარ სიმღერის იმტახე, უკუნებოდ გახლავართო; — სთქვა მან.

(Devam edecek)

HABERLER

“Aşkın Tarifi” İstanbul Sinemalarında

Ünlü Gürcü kadın yönetmen Nana Corcadze tarafından yapımı gerçekleştirilen “Aşkın Tarifi” İstanbul’da iki sinemada birden 22-29 Kasım 1998 tarihleri arasında oynadı.

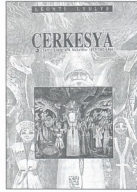

“Aşkın Tarifi”, 1920’li yılların, komünizm öncesi Gürcüstan’ında geçiyor. Fransa-Gürcüstan yapımı film, siyasi gündemi de olan bir yemek masalı gibi. Corcadze’nin karakterlerinin yemeğe karşı olan tavırları, ahlaki ve felsefi bir ağırlık da taşıyor. İyi adamlar, 1921 yılında Sovyet ordusu kuzeyden gelip de huzurları bozulana kadar bir kır cennetinde uyum içinde yaşayan, hayatı (ve yemekleri) seven barışçıl Gürcüler. Filmin kahramanı ise, yeni lezzetler peşinde Gürcüstan’a gitmiş bol saçlı Fransız şef Pascal (Pierre Richard). Kokular konusunda öyle hassas ki, bir bombanın kokusunu alıp ülke başkanının hayatını kurtarıyor. Böylece de kendi Fransız restoranı Yeni Eldorado’yu açma olanağına kavuşuyor. Bu arada, kendisinden 30 yaş küçük, Prenses Cecilia Abaşidze’ye (Nino Kirtadze) de aşık oluyor. Seyirciler olup bitenleri Cecilia’nın sanatçı oğlu Anton’un (Jean-Yves Gautier) eline geçen, yayımlanmamış bir elyazması vasıtasıyla ve geri dönüşlerle öğreniyorlar. Corcadze, bir ölçü uçuk Fransız aktörü, bir kız saçlı dilber, güzel Gürcüstan kır manzaraları, metafor niyetine mebzul miktarda yiyecek kullanmış, bunların üstüne 30-40 kadar vahşi, inceliksiz komünist serpmiş. Metaforları biraz fazla kaçsa da, keyifli bir film.

Çerkesya

Kitap, 19. yüzyılın ilk yarısında (1820-1860) Çerkesya’da, Rusya hizmetinde “özel görevli memur” olarak görev yapan Fransız asıllı Le-

onti Lyulye’nin kaleme aldığı dört makaleden oluşmaktadır. Lyulye, Çerkesya’yı ve orada yaşayan halkları genel olarak tanıttıktan sonra, özellikle sahilde yaşayan Çerkes boylarının, Natuhay, Şapsığ ve Abadzehlerin geleneklerini, dini ve batıl inançlarını, toplumsal kurumlarını ve hukuk sistemlerini incelemektedir. Bu makalelerin, onlara büyük önem kazandıran özelliği, yazarının o dönemde toprakları Rusya tarafından henüz işgal edilmemiş olan ve Rusya etnografyasında az tanınan Çerkes boylarının -Abadzeh, Şapsığ ve Natuhayların- arasında bizzat kalarak dillerini öğrenmiş, yaşam tarzları hakkında doğrudan gözlem yapabilmemiş olmasıdır.

Çerkesler

(...) Yüzyıllarca Çerkes halkının gerçek isteklerini, arzularını yansıtan, emekçilerine özgü insan güzelliklerini izleyen, geçmiş sözlü ürünlerin kültür zenginliklerinden biriken, folkloru içerisindeki toplumsal ve demokratik öğeler, yazarlar tarafından büyük ve güzel uğraşlarla

ortaya çıkartılır. Halk kitlelerinin hizmetine, edebiyatlaştınlarak sunulur. Edebiyatçılar bu kültürü sunarken burjuva kültürünün karşısında emekçilerin düşünsel ve sınıfsal yaklaşımları ile hareket etmişlerdir. Edebi eserlerin üreticisi olan yazarlar, halkın geçmişinde sözlü olarak var olan ürünleri kendilerine esin kaynağı saymışlardır. Çerkes edebiyatçıları kalemelerini emekçi halktan yana bir bilinçle kullanıp, bagnağz gericiğin karşısında olmuşlardır.”

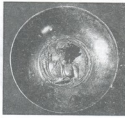
Gürcü Takıları

AD dergisi Eylül 1998 sayısında Profesör Levan Gilaşvilin’in “En Eski Gürcü Hazinesi” adlı Gürcü takılarını ve Canaşia Devlet Müze-

si'nde sergilenen tarihi eserleri tanıtan yazısını yayımladı.

Üzerine akik taşı, marı taş, agat ve bebribar taş aplike edilmiş, telkari motiflerle süslenmiş altın bîse; MÖ 1800-1700. Yükseklik: 7 cm. Trialeti, Doğu Gürcüstan.

Şans Tanrıçası Fortuna rölyefinin kabartma olarak nakşedildiği altın yaldızlı gümüş bîse; MS 2. yüzyıl. Çap: 24,4 cm., Armaziskheri, Doğu Gürcüstan.

Trialeti'deki bir kurganda ele geçen düz tabanlı, silindirik gövdeli, dini ritüellerden görüntülerin kabartma motiflerle işlendiği çift friz tasvirli gümüş tas; MÖ 1800-1700. Yükseklik: 11,3 cm. Trialeti, Gürcüstan.

Çift kıvrımlı, kalıba dökme yöntemiyle biçimlendirilmiş ve karartılmış altın yaka ıgnesi; MÖ 3. yüzyıl; Genişlik: 6,8 cm. Bedeni, Bah Gürcüstan.

İnsancıl Dergisinde Gürcü Şiirleri

Aylık Kültür Sanat Dergisi *İnsancıl*'ın Ekim 1998 sayısında Tamaz Çiladze'den üç şiir, Kasım 1998 sayısında Muhran Maçavariani'den iki şiir, Aralık 1998 sayısında Şota Nişniani'den bir şiir, Fahrettin Çiloğlu tarafından çevrilerek yayımlanmıştır.

Kaçkar Vadisi Atlas'ta

Atlas dergisinin Kasım 1998 sayısında Kaçkar Vadisi, Pokut Vadisi, Çat Vadisi, Kabak Köyü, Arcivan Vadisi, Zoybar Köyü ve Barhal Vadisi fotoğraflarla anlatılmakta, bu vadilerde yer alan Gürcü köyleri ve köylülerin yaşamından kesitler sunulmaktadır.

Atlas Dergisinde Arhavi ve Atmaca

Atlas dergisi Ekim 1998 sayısında Lazların beşiği olan Arhavi ilavesinde ordaki halkın kültürü ve yaşamı ile atmaca tutma geleneği ayrıntılı olarak ve fotoğraflarıyla anlatılmaktadır.

Kolheti Topluluğu İstanbul'da

Gürcüstan'ın tanınmış müzik ve dans topluluğu "Kolheti" 1 Kasım 1998 tarihinde İstanbul'da Cemal Reşit Rey Konser Salonu'nda gösteriler sundu. Gürcü halk şarkılarını okuyan ve Gürcü halk danslarını sergileyen grup, coşkulu izleyiciler tarafından uzun süre ayakta alkışlandı.

Ünye ve Mtsheta Kardeş Oldular

Ünye'de, 23 Nisan 1998 Çocuk Bayramı şenliklerine Gürcüstan'ın eski tarihi başkenti Mtsheta'dan bir heyet katıldı.

14 Ekim 1998 tarihinde de Ünye'den bir heyet geleneksel olarak her yıl yapılmakta olan Mtshetoba şenliklerine katıldı. Ünye heyeti, Mtsheta'daki okul çocuklarına armağan olarak ders gereçleri dağıttılar.

Heyet Mtsheta Mtianeti Valisi Koba Buçukuri ile görüştü. Ayrıca Ünye Halk Dansları grubu Teatroni'de Türk danslarını içeren bir gösteri yaptı. Türk heyeti, yüz bin civarında konuğun bulunduğu Mtshetoba şenliklerine katıldı. Gürcüstan Devlet Başkanı E. Şevardnadze de şenlikte yaptığı konuşmada Ünye'den konukların olduğunu ve Ünye ile Mtsheta'nın kardeş şehir olduğunu söyleyerek Ünyeli konukları selamladı. Konuklar, şenlikten sonra Tbilisi'yi ve diğer yöreleri ziyaret ettiler. Dört günlük ziyaretten mutlu olarak döndüler Ünye'ye (Miheil Geliaşvili).

Rnok Dergisinde Gürcüstan

İstanbul'da aylık yayımlanan *Rnok* dergisinin 10. sayısında Gürcüstan ekonomik ve politik açıdan ayrıntılı olarak incelenmiştir.

çveneburi Gecesi Yapıldı

Geleneksel olarak her yıl yapılmakta olan çveneburi yemekli toplantısı bu kez yeni açılan Gürcü lokantası Tamada'da yapıldı. 18 Aralık 1998 tarihinde yapılan geceye çok sayıda çveneburi okuru katılmış ve gecede Gürcüstan ve

Türkiye'den birçok sayıda Gürcü sanatçının çalıp söylediği Gürcü müziği eşliğinde Gürcü yemekleri yenilmiştir.

Düzce Gürcü Kültür Derneği Kuruldu

"Batum ve Havalisi Gürcü Kültür Derneği" kuruluşunu tamamlayarak Bolu'nun Düzce ilçesinde faaliyete başladı. Refik Yüksel başkanlığında yedi kişilik geçici yönetim kurulu ile faaliyete geçen dernek Düzce'nin en merkezi yerinde satın aldığı kendi yerinde kültürel faaliyetlerle üyelerine hizmet sunacaktır.

Dernek Adresi:

Batum ve Havalisi Gürcü Kültür Derneği
Mansur Bayram Caddesi,
Demir İşhanı, 8/3 14500 Düzce

Kafkasya Yazıları Beşinci Sayısı Çıktı

Abhaz, Çerkes, Laz-Gürcü, Dağıstan, Pontos, Meshi, Yahmalı ve Kıbrıs halkları ve kültürleri üzerine çeşitli yazıların yer aldığı bu sayıyı, aşağıdaki adresten edinebilirsiniz.

Coğrafya Mabalesi, Sakız Sokak, G/9 Bahariye/İST.
Tel: (0216) 349 98 41

Tamada Restoran Açıldı

Türkiye'de gerçek anlamdaki ilk Gürcü lokantası Tamada Taksim-İstanbul'da açıldı. Gürcüstanlı aşçılar tarafından hazırlanan Gürcü mutfakının değişik yemeklerinin yenildiği lokantada yine Gürcü müzisyenler tarafından çalınıp söylenen Gürcü müziği ve şarkıları yer almaktadır. (Tel: 0212 292 68 62)

Düzce K.K.K.D. Yeni Yönetim Kurulu

Düzce Kuzey Kafkas Kültür Derneği'nin 4 Ekim 1998 tarihinde yapılan 12. Olağan Genel Kurulunda yeni yönetim, denetim ve onur kurulu üyeleri belirlendi. Yönetim kurulu başkanlığına Aziz Nemlioglu'nun seçildiği toplantıda 3 denetim kurulu ve 20 onur kurulu üyesi seçildi.

Dernek Geceleeri

Gürcü kültürüne hizmet eden derneklerden Orhangazi derneği 5 Aralık 1998 akşamı, Bursa derneği 14 Aralık 1998, Iznik derneği 12 Aralık 1998 akşamı ve İzmit derneği de 16 Aralık 1998 akşamı kalabalık bir katılım ile kutlama geceleri düzenlemişlerdir. Dernek üyelerinin dışında Gürcü kültürüne ilgi duyan çok sayıda çveneburinin yanında parlamenterler, bürokrat kadrolar ve çeşitli yörelerden insanlar katılmıştır.

Sohumi Limanı Ziyareti

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü'nden alınan 16 Ekim 1998 tarih ve 5663 sayılı yazıda; Denizcilik Müsteşarlığı'nın bir yazısına atfen, Gürcüstan

Hükümeti'nin Sohumi Limanı'nı uluslararası gemi trafiğine kapatma kararının halen geçerliliğini koruduğu ve olabilecek mağduriyetler veya doğabilecek zararları muhatap kalınmaması amacıyla gemilere Sohumi Limanı için "Yola Elverişlilik Belgesi" düzenlenmeyeceği bildirilmektedir.

Istanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Genelgesi, 21 Ekim 1998

çveneburi Ziyaretleri

Dergimiz yayın kurulu üyeleri İzmit, Hendek, Gölcük ve Düzce'de mevcut Gürcü kültür derneklerini 30 Ekim 1998 tarihinde ayrı ayrı ziyaret ettiler. Ziyarete dernek yöneticileri ile çveneburi dergisi Yayın Kurulu Üyeleri arasında daha çok yakınlaşma sağlanmış ve dernek haberlerinin çveneburi dergisinde daha fazla yer alması için karşılıklı çalışmaların yoğunlaştırılacağı kararı alınmıştır.

Dergi Yayın Kurulu Üyeleri Osman Nuri Mercan, Mustafa Yakut ve İberyaz Özkan, Düzce Derneği yöneticileri ile birlikte.

Georges Dumézil'le Konuşmalar Kitabı Çıktı

Georges Dumézil sürekli olarak bir bilim adamının yapıtlarının arkasında silinmesi gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla da anıların yazmayı hep reddetmiş ve otobiyografik açıklamalar yapmaya hiç yanaşmamıştır. Bununla birlikte üniversite kariyerinin, entelektüel yaşamının, kısacası yaşamının öyküsünü anlatmayı kabul etmiştir. Yıllardır insan bilimleri alanında en güçlü yapıtları vermiş bir bilim adamı olarak selamlanan Dumézil bu yapıtta yaşamının ve içinde geliştiği koşullar ve bilim alanına getirdikleri ko-

nusunda yeni bilgiler veriyor. Türkiye'de geçirdiği yıllardan, burada Kafkasyalılarla nasıl tanıştığından, özellikle de bir Kafkas halkı olan Ubihlar üzerine çalışmalarından söz ediyor. Bu arada tarihçilere de 20. yüzyıl Fransa'sının düşünce yaşamıyla ilgili tanıklıklar sunuyor. Dostlarından -Pierre Gaxotte'dan Michel Foulcault'ya kadar-, edebi ve felsefi beğenilerinden, gençliğindeki siyasi eğilimlerinden ve daha sonra görüşlerinde meydana gelen değişikliklerden söz etmekten de geri durmuyor.

Ama özellikle de uzman olmayan geniş bir okur kitlesini içerik ve oylumu konusunda bilgiler verdiği yapıtlarını okumaya nasıl başlamaları gerektiği konusunda bilgilendiriyor. Kitabı dergimizden ve kitapçılardan temin edebilirsiniz.

İstanbul Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı 1998-1999 Dönemi Etkinlikleri Belirlendi

06 Aralık	Pazar	11.00	Kahvaltı ve Sohbet (20. Yüzyılda Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu. Sunum: Stefanos Yerassimos.)
-----------	-------	-------	--

10 Aralık	Perşembe	14.00	Öğle Yemeği
09 Ocak	Cumartesi	.....	İftar Yemeği
07 Şubat	Pazar	11.00	Kahvaltı ve Sohbet
11 Şubat	Perşembe	14.00	Öğle Yemeği
26-28 Şubat	Cuma-Pazar	.....	Uludağ Gezisi
07 Mart	Pazar	11.00	Kahvaltı ve Sohbet
11 Mart	Perşembe	14.00	Öğle Yemeği
08 Nisan	Perşembe	14.00	Öğle Yemeği
02 Mayıs	Pazar	11.00	Kahvaltı ve Sohbet
06 Mayıs	Perşembe	14.00	Öğle Yemeği
28-30 Mayıs	Cuma-Pazar	.....	Gezi
10 Haziran	Perşembe	14.00	Öğle Yemeği
27 Haziran	Pazar	.....	Piknik

İlgilenenlerin aşağıdaki telefonlara müracaatları rica olunur.

Tel: (0216) 336 55 24 Fax: (0216) 346 55 29

Aleandre Kantaria İstanbul'da

Ünlü Gürcü tiyatro yönetmeni Aleandre Kantaria İstanbul'a geldi. Refik Erduran'ın yazdığı *Yemenimin Uçları* adlı tiyatro eserini sahneye koyma çalışmalarını yürüten Kantaria, Şubat 1998 ortalarında Türkiye'den ayrılmış olacak.

Yemenimin Uçları 2 Şubat 1998 tarihinde Devlet Tiyatrolarında gösterime sunulacaktır.

Tarih ve Toplum Dergisinde Gürcüstan

Aylık yayımlanan *Tarih ve Toplum* dergisinin Kasım 1998 sayısında dört sayfa Gürcüstan, Gürcü kültürü ve tarihi ile başkent Tbilisi hakkında yazı ve resimler yayımlandı.

Gürcü Dernekleri Yeni Adreslerine Taşındı

Üyelerine daha iyi hizmet vermek amacıyla üç Gürcü kültürü derneği, daha büyük ve iyi dekore edilmiş yeni yerlerine taşındılar.

- ▶ Batumlular Kafkas Kültür Derneği, Demiryolu Caddesi, Belediye İşhanı, Kat: 7, **İzmit**
- ▶ Batum ve Havalisi Kültür Yardımlaşma Derneği/Elmasbahçeler Mahallesi, Sedam Kültür Merkezi, No: 40/G **Bursa**
- ▶ Kafkas Kültür ve Dayanışma Derneği Arabzade Mahallesi, Osmanbey Caddesi, Bila No, Orhangazi

Gürcü Masalları Kitabı Çıktı

Çeşitli Gürcü masal çevirilerinin yer aldığı ve Fahrettin Çiloğlu tarafından hazırlanan kitap Sinatle Yayınları tarafından yayımlanmış olup dergimizden ve kitapçılarından temin edilebilir.

İlk Gürcüce Turist Rehberliği Belgesi Verildi

Bilindiği üzere, Turizm Bakanlığı'nca, çeşitli dillerde profesyonel turist rehberi yetiştirmek amacıyla, belli dönemlerde sınavlar yapılmakta ve kurslar düzenlenmektedir. Bu sınavları kazanan ve kursları tamamlama-

yanlara bakanlıkça rehberlik belgesi (kokart) verilmektedir. Bu yıl, bakanlık başvuru üzerine, nadir diller kapsamında Gürcüce rehberlik dil yeterlik sınavı açılmıştır. Yayın Kurulu üyemiz ve İngilizce profesyonel rehberi olan Mustafa Yakut, Ekim ayında yapılan bu sınavda başarı göstererek ilk resmi Gürcüce rehber unvanını kazanmıştır.

Eduard Şevardnadze'yi Ziyaret

Eduard Şevardnadze Türkiye-Gürcüstan Dostluk ve Dayanışma Vakfı yönetim kurulu üyesi Şevardnadze'yi Ankara'da ziyaret ettiler. 29 Ekim 1998 günü Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için Türkiye'ye gelen Şevardnadze, Türkiye ile Gürcüstan arasındaki dostluk köprüsünde vakfın önemli rol oynadığını belirtmiştir.

Gürcüce Dil Kursları

Eduard Şevardnadze Türkiye-Gürcüstan Dostluk ve Dayanışma Vakfı'nda "Gürcüce Dil Kursları" başladı.

İlgilenenlerin vakfa müracaatları rica olunur.

Tel: (0312) 433 95 74
 Fax: (0312) 433 93 38

BASINDAN

Gürcü Lidere Suikast

Daha önce iki suikast girişiminden kurtulmayı başaran Gürcüstan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze'ye dün yine başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu. Devlet Başkanı'nın ofisine 200 metre uzaklıkta bir otelde meydana gelen patlamada can kaybı olmadı. Patlamanın NATO Genel Sekreteri Javier Solana'nın ülkeye ziyaret amacıyla gelmesinden birkaç saat önce gerçekleşmesinin NATO'ya bir mesaj olup olmadığı da tartışılıyor.

Yeni Yüzyıl, 30 Eylül 1998

Bakü-Supsa Hattı Kesinleşti

Hazar petrollerinde dananın kuyruğunun 29 Ekim toplantısında kopup kopmayacağı büyük merakla bekleniyor. Erken petrolde Türkiye'ye karşı tavıyla dikkat çeken BP'nin Şahdenizi Projesi'nde üretilecek doğal gazı Türkiye'nin alım garantisini vermesi koşuluyla Bakü-Ceyhan'ı destekleyeceği şeklinde mesaj gönderdiği öne sürüldü.

Rusya ve İran gazı için anlaşmalar yapan, Türkmen gazının da Hazar geçişiyle Türkiye üzerinden Batı'ya taşınması için çaba gösteren Türkiye'nin BP'nin önerisine henüz cevap vermediği bildirildi.

Dünya, 12 Ekim 1998

Gürcüstan: "PKK Bizde Değil"

Gürcüstan Millî Güvenlik Bakanlığı, PKK'nin Gürcüstan'da faaliyette bulunmadığını bildirdi. Millî Güvenlik Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, Gürcüstan'daki Kürt derneklerinin faaliyetlerinin de kontrol altında olduğu öne sürüldü.

Ülkede Gündem, 17 Ekim 1998

Ordu Alarma Geçti

Gürcüstan'da Ayaklanma

Gürcüstan'da eski Devlet Başkanı Zviad Gamsahurdiya yanlısı 250 kadar askerinin hükümete karşı ayaklanması üzerine ordu alarm durumuna geçirildi.

Gürcüstan'ın batısındaki Senaki kentinde gö-

rev yapan 250 kadar subay ve asker, önceki gece hükümete karşı ayaklanarak zırlı araç ve silahları ele geçirdi. Ulusal televizyondan okunan Devlet Başkanlığı basın bürosunun açıklamasında, Senaki kentinde bulunan tank tugayındaki bir grup askerinin önceki gece ayaklandığı kaydedildi. Ülkenin ikinci büyük kenti Kutaisi'ye de yayılan isyancılarla hükümet güçleri arasında çıkan çatışmalarda 5 kişinin öldüğü belirtildi. Gürcüstan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze ülkenin batısında çıkan ayaklanmaların ardından dün akşam yaptığı açıklamada bölgede olağanüstü hal ilan edileceğini söyledi. Şevardnadze devlet televizyonundan yaptığı konuşmada, halkı paniğe kapılmamaya çağırarak, görüşmelerden sonuç alınmaması halinde operasyon düzenlemek zorunda kalacaklarını kaydetti.

Dün gece Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, isyancıların rehin aldıkları Millî Güvenlik Bakanı Cemal Kahokidze ile İmereti Bölge Valisi Teymuraz Şaşıaşvili ve iki generali serbest bıraktıkları açıklandı. Açıklamada isyancıların eylemi Kutaisi'den başlattıkları Senaki bölgesine geri çekildikleri ve çatışmaların durduğu belirtildi.

Öte yandan, isyancı grubun lideri, eski Devlet Başkanı Zviad Gamsahurdiya yanlısı olarak tanınan Albay Akaki Eliava, gazetecilere yaptığı açıklamada, Gürcüstan yönetiminin devirmesi gerektiğini söyledi.

Dünya, Hürriyet, Zaman, Türkiye, Radikal,
20 Ekim 1998

Ayaklanmada Rusya Parmağı

Gürcüstan Millî Güvenlik Bakanı Cemal Kahokidze, ülkede 19 Ekim'de çıkan ayaklanmanın arkasında Rusya'daki bazı güçlerin bulunduğunu iddia etti. İsyancılar tarafından bir süre rehin alınan Kahokidze, Gürcüstan televizyonunda yaptığı açıklamada, rehin tutulduğu saatlerde, isyancıların lideri Akaki Eliava'nın karargâhında Moskova'da ikamet eden eski KGB ajanlarından Zaur Kvaratskeliya'yı gördüğünü söyledi. Kahokidze, ayaklanmanın Kvaratskeliya'nın da aralarında bulunduğu Rusya'daki bazı güçler tarafından hazırlandığını öne sürdü. Bu arada, Gürcüstan Prime News Ajansı'nın haberinde, ayaklanmanın Gürcüstan Komünist Partisi lideri Panteleymon Georgadze tarafından desteklendiği ve Georgadze'nin, ülkedeki Rus birliklerine Şe-

vardnadze'yi devirmek için çağında bulundu-
 gu savunuldu.

Cumburiyet, 22 Ekim 1998

Gürcüstan'da Temizlik

Gürcüstan'da hafta başında bir günde bastırılan askeri ayaklanmanın ardından, Savunma Bakanlığı pek çok üst düzey askeri yetkiliyi, isyana gereken müdahaleyi yapmadıkları gerekçesiyle görevden aldı. Görevden alınanların başında isyandan önceden haberdar olan Batı Güçleri Kumandanı Orgeneral Zaura Uçadze geliyor.

Yeni Yüzyıl, 28 Ekim 1998

Gürcüstan Millî Güvenlik Bakanı İstifa Etti

Gürcüstan Millî Güvenlik Bakanı Cemal Kahokidze görevinden istifa etti. Kahokidze'den boşalan görevi, vekaleten Tümgeneral Vah-tang Kutateladze yürütecek. Kahokidze, Gürcüstan'ın batısında geçen hafta ayaklanma çıkartan Albay Akaki Eliava ile işbirliğinde bulunmakla suçlanıyordu. Eski Devlet Başkanı Zviad Gamsahurdiya yanlısı olarak bilinen Eliava, ülkenin batısındaki Senaki kentinde bulunan tank tuğayında 250 askerle beraber ayaklanma çıkarmıştı.

Dünya, 28 Ekim 1998

Bakü-Ceyhan'a İyi Niyet Beyanı

Cumhuriyet'in 75. yıldönümü nedeniyle Ankara'ya gelen dört devlet başkanıyla Bakü-Ceyhan ve Türkmen doğal gazı konusunda iki metin imzalandı. Gürcüstan Cumhurbaşkanı E. Şevardnadze'nin de imza koyduğu bu metinlerin "iyi niyet beyanı" niteliği taşıdığı belirtilmektedir.

Cumburiyet, 29 Ekim 1998

Radikal, 30 Ekim 1998

Eski KGB'li Kutateladze, Gürcüstan'ın Yeni Güvenlik Bakanı

Gürcüstan Parlamentosu, Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze'nin özel güvenlik şefi Vah-tang Kutateladze'yi ülkenin yeni güvenlik bakanı olarak atadı. Geçtiğimiz hafta ülkenin batısında askeri bir ayaklanmayı bastırma başarısızlığa uğrayarak istifa eden Cemal Kahokidze'nin yerine geçen Kutateladze'nin, eski

Sovyet KGB'sinin kademli elemanlarından olduğu ve özellikle Şevardnadze'ye karşı düzenlenen iki suikast girişimiyle derin yaralar alan Gürcüstan Güvenlik Sistemi'nde köklü değişiklikler yapmak istediği belirtiliyor.

Dünya, 31 Ekim 1998

Çoruh Vadisi'ne ODTÜ'den Proje

ODTÜ öğretim üyeleri ve öğrencileri, Çoruh Vadisi'nde 11'i büyük olmak üzere toplam 32 barajın yapımının tamamlanmasıyla ortaya çıkacak değişiklikleri, "Yeşil Çoruh Projesi"nde topluyor.

Batı ülkelerinde enerji projeleri hazırlanırken, bölgenin kalkınma ve gelişme planlarının göz önüne alındığını belirten Doç. Dr. Çetin Göksu, "Hazırladığımız Yeşil Çoruh Projesi ile bunun denemesini yapıyoruz. Çoruh bölgesinin sorunları ciddiyetle ele alınmalı," dedi.

Doç. Dr. Göksu, bölgenin Türkiye'nin, Kafkas ve Türk Cumhuriyetleri'ne açılan bir kapı olduğuna işaret ederek, yatırımlarda bunun dikkate alınması gerektiğini söyledi.

Batı ülkelerinde bu tip enerji projeleri hazırlanırken, bölgenin kalkınma ve gelişme planlarının göz önüne alındığını belirten Doç. Dr. Göksu, "GAP'ta yapılamayan Artvin'de yapılabilir. Bu insanlar için daha sağlıklı bir gelecek hazırlanabilir. Hazırladığımız Yeşil Çoruh Projesi ile biz bunun denemesini yapıyoruz. Çoruh bölgesinin sorunları ciddiyetle ele alınmalı," dedi.

Barajların yapıyla birçok köy ve Yusufeli kasabası sular altında kalacak. Daha şimdiden birçokları evsiz kaldıklarını, aldıkları kısmi istihlal paralarıyla ne ev alabildiklerini ne de iş kurabildiklerini ifade ettiler.

Dünya, 18 Kasım 1998

Gürcüstan Santrallerini Satışa Çıkıyor

Gürcüstan, yedi hidroelektrik santrali ve bir termal enerji santralının çoğunluk hisselerini önümüzdeki yılın başlarında satacağını bildirdi. Yetkililer santrallerin, sanayiye modernleş-tirmek amacıyla kaynak yaratmak ve enerji ihtimalatına ödenek amacıyla özel yatırımcılara sunulacağı ve yabancı yatırımcıların yerlilere aynı haklara sahip olacaklarını belirttiler.

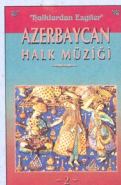
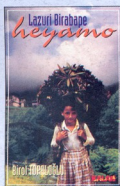
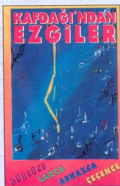
Dünya, 9 Aralık 1998

virgöl 15

Ahmet Oktay, Mehmet Ergüven'in *Görmece* ve *Pusudaki Ten* adlı kitaplarını; Selim S. Kuru, Victoria R. Holbrook'un *Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk*'ını çözümlediği *Aşkın Okunmaz Kiyıları*, *Türk Modernitesi* ve *Mistik Romansı*'; Hasan Öztürk, Mustafa Nihat Özön'ün *Namık Kemal* ve *İbret Gazetesi* adlı çalışmasını; Yalçın Ergüdoğan, Emin Karaca'nın *Türk Basınında Kalem Kavğaları*'nı; Yaşar Çabuklu, Jon Purkis ve James Bowen'in 21. *Yüzyıl Anarşizmi*, Yeni Binyıl İçin Ortodoks Olmayan Fikirler'ini; Yavuz Selim Karakışla, Orhan Pamuk'un yakınlarda çıkan son romanı *Benim Adım Kırmızı*'y; Kerem Ünüvar, Francis Fukuyama'nın *Güven* adlı kitabını; Rifat N. Bali, İlğaz Zorlu'nun *Evet, Ben Selânikliyim*, *Türkiye Sabetaycılığı*'nı; Hikmet Şevki, Reşat Nuri Güntekin'in *Bir Kadın Düşmanı*'nı; Feza Kürkçüoğlu, Özcan Yurdalan'ın *Fas'ta Yolculuk* adlı kitabını değerlendiriyor. Bu sayıda Behçet Çelik'in, *Neden bir 'millî edebiyat' dersimiz yok?*; Turgay Kurultay'ın, *İkinci dilden çevirinin yasak meyvesi*; Mücahit Bilici'nin, *Türk hamasetinin sağ halii* ve *Ulus Baker'in, Meczip edebiyatı* adlı yazılarını da okuyabilirsiniz. Sahaf, Mercek, yeni çıkan kitaplar, kitaba ilişkin haberler ile kısa kitap tanıtımlarının yer aldığı sayfalar ise her zaman olduğu gibi *Virgöl*'de. ♦

BU SESE KULAK VER

KALAN

İMÇ 6. Blok No.: 6608 Unkapanı - İstanbul
Tel.: (0-212) 512 35 13 Faks.: (0-212) 528 11 34